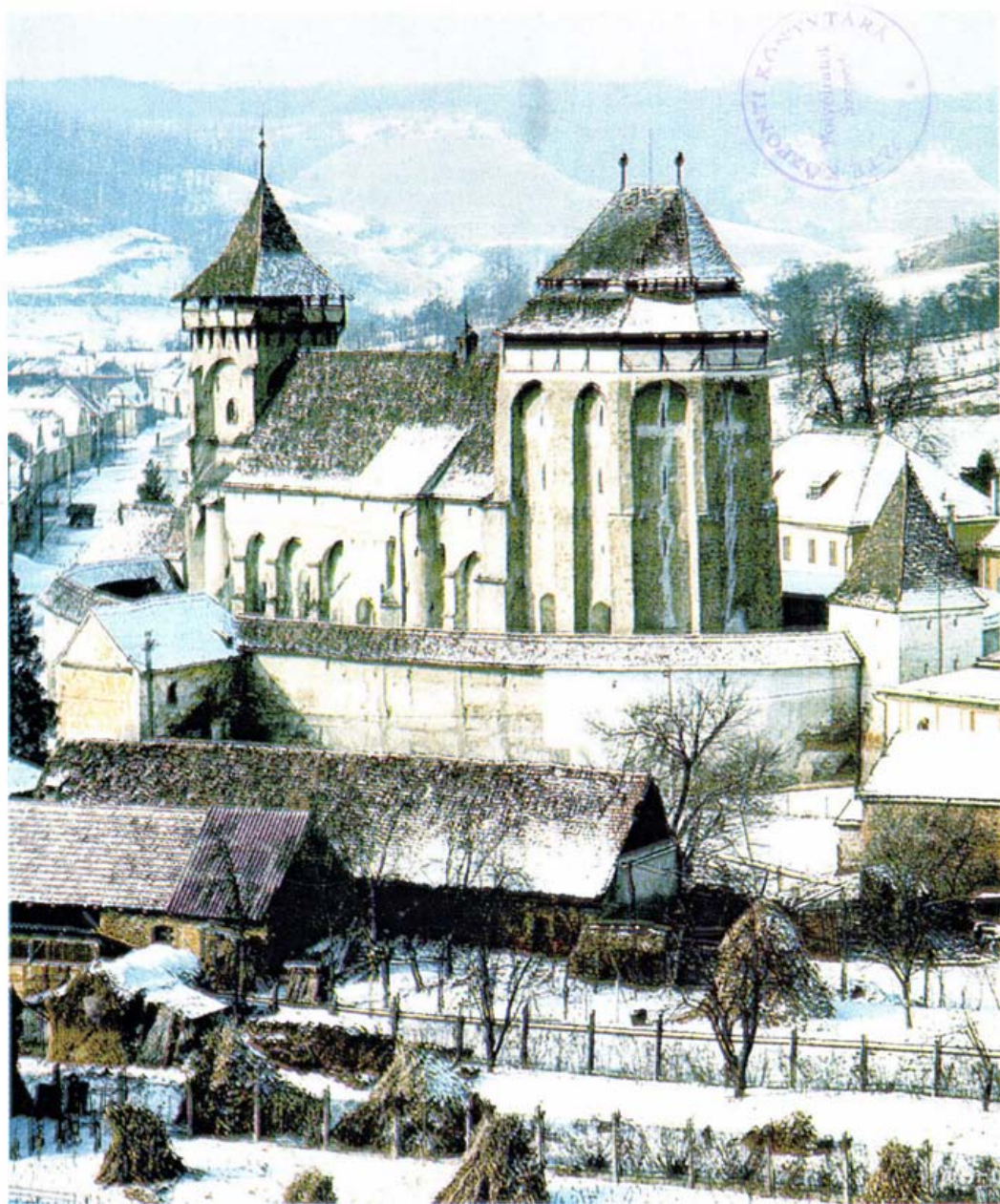

55 913 7-371 375
1996/1

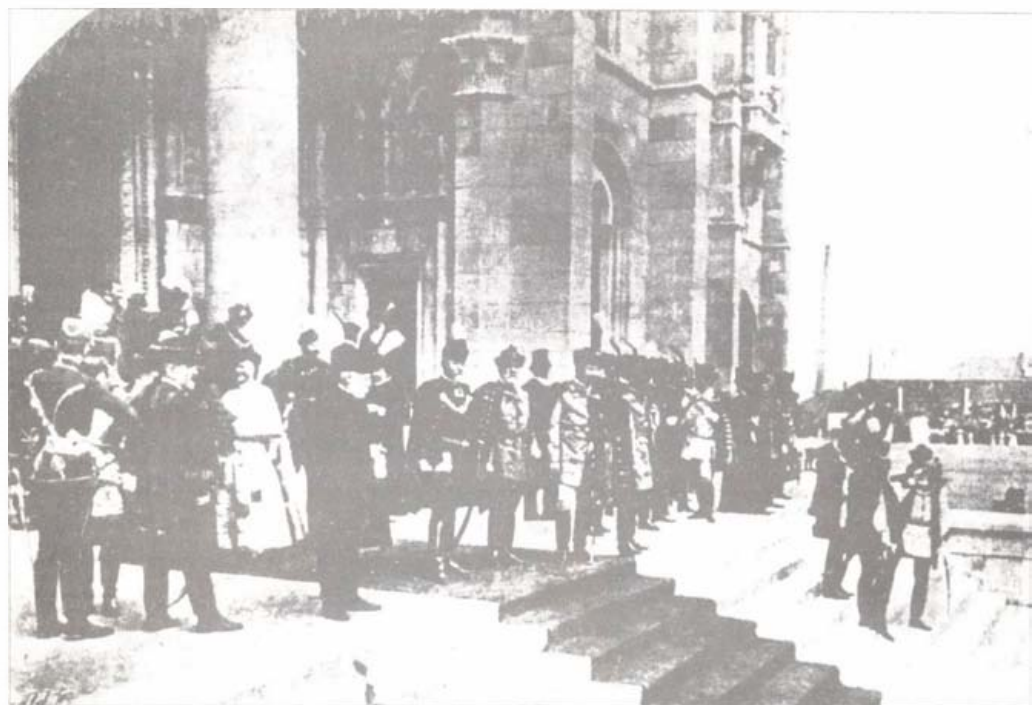
HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIV. ÉVFOLYAM

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményéből

A parlament előtt...

A Honismeret 1996. XXIV. évfolyamának tartalomjegyzéke

hírs a
kijelöl

1100 ESZTENDŐ

- Benkő Loránd:* Anonymus Erdély képe 4/5
Bóna István: A honfoglalás kori Erdély a régészeti kutatások fényében 5/3
Frigyesy Ágnes: Honfoglaló elődeink nyomában 4/30
Halminé Bartó Anna: Ezredéves emlékművek a történelmi Magyarország hét pontján 1/3
Halminé Bartó Anna: Millenniumi krónika, anno 1896. 2/3
Katona Imre: Millicentenáriumi gondolatok 6/3
Koltai Gábor: László Gyula ötven rajza a honfoglalásról 4/3
Kósa László: A magyar néprajz a millennium korában 4/15
Magyar Zoltán: Bény és a Szent István hagyományok 4/12
Móricz Zsigmond: a millenniumról 2/12
Nagy Janka Teodóra-Szabó Géza: A hét vezér nyomában 6/14
Pozsgay Imre: A nemzettudat napjaink politikájában 6/7
Siska József: Millenniumi képeslapok 4/20
Szabó Géza-Nagy Janka Teodóra: A hét vezér nyomában 6/14
Székely Zsolt: Barcaság múltja a régészet tükrében 2/6
Székelyné Körösi Ilona: A millenniumi Kecskemét képeslapokon 4/23
Szűcs Árpád: A Feszty-körkép Ópusztaszeren 3/3
Dr. Trugly Sándor: Ipolykiskeszi X-XI. századi temetője 2/10
Vályi Katalin: A pusztaszeri feltárások újabb eredményei 3/5

A MAGYAR ISKOLA EZER ÉVE

- Csáky Károly:* Szeder Fábián iskolái és tanárai 4/41
Dudás Lajos: Csongrád iskoláinak krónikája 3/31
Krisztián Béla: A bányászoktatás 1735 előtt 4/38
Kúcs Márta: Diákszokások, diákgyógyományok a régi Nagyenyeden 4/32
Oláh András: Egy vidéki tanító helyzete a millennium évében 4/44
Pásztor Emil: Karacs Teréz a szülői házban 5/17
Sebestyén Kálmán: Erdélyi iskola 5/21
Székelyné Körösi Ilona: Az alföldi Klebelsberg-iskolák 2/13
Tótfalvi Zoltán: A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig I. 1/71; II. 2/19
Tóth Ferenc: Száz éves a makói gimnázium 3/43
Tóth Gabriella: A Baár-Madas Gimnázium 6/15

ÉVFORDULÓK

- Baják László:* „Egész életét a közügynek szentelte.” József nádorra emlékezve 5/32
Böszörményi István: Emlékeztünk Veres Pálnéra 2/34
B. Szepes Zsuzsanna: A „tudós Prépost”. Koller Ferenc születésének 250. évfordulójára 2/36
Czine Mihály: Domokos Pál Péter testamentuma 3/51
D. Nagy András: Száz éves a gyulai keretes tűsgát duzzasztómű 6/33
Fehér Katalin: A művelődéspolitikus Teleki László 3/46
Gög Imre: Százötven éve alakult meg a Tiszavölgyi Társulat 2/43
Kanyar József: A honismereti mozgalom harmincöt esztendeje 1/16
Koroknai Ákos: A Tungsram Rt. első évszázada 4/57
Kuntár Lajos: Pável Ágoston, Vas megye polihisztor 6/28
Lukács László: „Domokos Pál Péter, Magyarország királya” 3/58
Lukács László: Néprajzi gyűjtőúton a Nagy-Sárréten 6/30
Márfi Attila: Száz éves a Pécsi Nemzeti Színház 2/39
Márton Áron püspöki körlevele a betiltott görög-katolikus egyház védelmében 4/55
Dr. Misóczki Lajos: A jubiláló gyöngyösi kisvasút 6/34
Müller Márton-P. Miklós Tamás: „...a Kormány Gúza el szakadván...” 3/61
Nagy László G.: Ötven éves a forint 4/63
Néző István: Százharminc éves a kisvárdai nyomdászat 5/28
P. Miklós Tamás-Müller Márton: „...a Kormány Gúza el szakadván...” 3/61
+Rozsonits Géza: Kétszáz esztendeje született Bezerédj István 6/19
Szabadsfalvi József: Hatvan éves lenne Ikvai Nándor 1/19
Veszprémi György: Az ötvenhatos győri forradalmi eseményekről 5/23
Virt László: Száz esztendeje született Márton Áron, Erdély apostola 4/47

EMLÉKHELYEK

- Ács Anna:* Radnóti Miklós Emlékház Szentkirályszabadján 1/34
Csáky Károly: Emléktáblák, emléknepok az Ipoly mentén 1/26
Lukács László: A velencei Halászház 1/35
Praznotszky Mihály: Irodalmi emlékhelyek határon innen és túl 1/23

HAGYOMÁNY

- Angyal Béla:* Gúta településtörténete 6/45
Balázs Lajos: Bábakalács 5/55
Barna Gábor: A csépaiak ősei nyomában Hontban és Nógrádban 6/41
Faragó József: A hejjetéstől az urálásig 6/53
Gábrriel András: A gömöri barkókról 4/89
Dr. Gelencsér Gyula: Katona Gyula példás élete 2/57
Harmath Lajosné: Karácsonyi népszokások Gútán 6/50
Horváth Dezső: Népfőiskola Zsombón 3/81
Kaposvári Gyula: A koronázási domb és a nemzetudat 1916-ban 6/36
Katona Imre: A csongrádi kubikkosság 3/61
Király Lajos: Farsangi szokások Somogyban 1/39
Koncsol László: Egy mohi parasztdal titkairól 2/59
Lipcsey Ildikó: A transzylvanizmus, mint politikai koncepció 3/84
Dr. Lugossy Ilona: Varga Lajos jászági búcsúveze-tő 1/50
Lukács László: Anekdoták Kossuthról és Kövyről 5/52
Lukács László: Hol szalad a nyest? 4/88
Lukács László: Megszűnt a robot! 2/55
Mirk László: Húsvéti locsolóversek Csíkból 2/61
Pásztor Emil: Az 1849. évi Függetlenségi Nyilatko-zat és a békepárt 2/45
Dr. Szűcs Judit: „Jó kiszolgálás, jó bor volt.” 3/71
Vehrer Adél: Az udvarlás formáinak változása So-korópátkán 1/46

EMLÉKEZZÜNK

- Balázs János:* A földvári fogolytábor 2/63
Demeter Zayzon Mária (közvetteszi): Zsilava odú-ban. Részlet Demeter János börtönaplójából 1/58
Paulisimeczné Willem Vera: „Nem hiszem, hogy so-káig bírjuk...” Zebegényiek elhurcolása a Szov-jetunióba 6/65
Sári Katalin: „Apám nem hagyta a németek által fölakasztani magát.” Beszélgetés Kiss Istvánné Dálnoki Miklós Máriával 1/54
Dr. Tóth József: Valkó védőszentje 6/73

TERMÉS

- Bagu Balázs-Szakáll Mihály:* Egy János ugocsai al-ispán jelentése 1849-ből 1/79
Balassa Iván: Egy moldvai magyar házaspár há-nyatott sorsa a XVIII szd. második felében 6/77
Biró Donát: Szászrégen rövid története 2/65
Czagányi László: Kossuth László 6/84
Dr. Csongor Győző: Természetvédelem Csongrád megyében 3/15
Erdélyi Péter: Amerika a századelőn, ahogy egy csongrádi plébános látta 3/26
Faragó Jánosné: Temetkezési szokások Jászárok-szálláson 5/45

- Forró Katalin:* Amit a korabeli fényképek megőriz-tek. Polgári viseletek a XIX. szd. végén Vácott 5/37
Gáspár Tibor: A révkomáromi múzeum 110 éve 4/73
Gát László: Csongrád város rövid története 3/17
Dr. Lotz Antal: A szeged-csanádi egyházmegye 3/10
Miskei Antal: Ráckeve Árpád-kori gyökerei 4/68
N. László Endre: Olvasó Imre nagyatádi kádárme-ster 5/41
Ökrész Károly: Az 1831-es kolerajárvány Temerin-ben 1/82
Pávai István: Kis-Küküllő vidéki népzene 2/74
Péter László: Mórucz Zsigmond Csongrádban 6/90
Poór Ferenc: Negyvennyolcas honvédköltő a zán-kai sírkertben 1/77
Pók Judit: Az adminisztrátori rendszer Szabolcs megyében 6/79
Rác Sándor: Aknagránát a Kúria tornyában 4/76
Szakáll Mihály-Bagu Balázs: Egy János ugocsai al-ispán jelentése 1849-ből 1/79
Dr. Tolnay Gábor: Nagyatádi Szabó István 2/71
Tófalvi Zoltán: A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig I. 1/71; II. 2/19

SORSKÉRDÉSEK

- S. Lackovits Emőke:* Órállók az erdélyi végeken: 4/79

A HONISMERET FORRÁSAI

- Dömötör János:* Plohn József munkássága 3/91
Vasvári Zoltán: „Nép- és tájisme” a Vasárnapi Újság első négy évfolyamában 2/78

KILÁTÓ

- Demény István Pál:* A síró gyermek szerepe a hős-költeleményekben 2/82

FÓRUM

- Deregán Gábor:* Mire gondolt Nagy László 1978. ja-nuár 6-án? 1/86
Karacs Zsigmond: Csanád megye ébresztése 3/94
Kérész Gyula: Védett nevek 2/88
Nagy László: Az Országház kapujában, 1946 1/88

KRÓNIKA

- Balassa Iván:* A Bodrogközi Művelődési Egyesület 1/91
Balassa Iván: Nagy Jenő 80 éves 3/99
Balassa Iván: Szabó Lajos (1908--1996) 3/106
Bartha Éva: A Honismereti Szövetség elnökségé-nek munkájáról 5/60
Benkő Samu: Dr. Kós Károly temetésén 4/101

Bodó Imre: Sipos Gyula emléktáblát avattak 3/105
 Bolla Dezső: Batta Pál (1919–1995) 3/108
 Dániel Erzsébet: „Ismerd meg szülőföldedet” 1/93
 Fejér László: Emléktábla Vásárhelyi Pál szülőházán 5/82
 Földváry Sándor: Emlékkonferencia az ungvári unió 350. évfordulóján 5/80
 Gálné Jäger Márta: Honismereti rendezvények, falukronikairás Somogyban 4/95
 Gáspár Tibor: A révkomáromi Múzeum Nemzetiségi Osztálya 1/89
 Grega Sára: Lakatos Demeter versmondó és népdaléneklési verseny Erdélyben 5/85
 Győri János: A 210 éves Ómoravica köszöntése 5/83
 Hajdú Jánosné – Vajda Istvánné: A Számvizsgáló Bizottság jelentése 5/62
 Halász Péter: Beszámoló a nemzettudat és közoktatás szekció munkájáról 6/109
 Halász Péter: Emese álma – Mítosz és történelem 4/93
 Halász Péter: Dr. Havas Gáborné Bede Piroska (1923–1996) 6/113
 Halász Péter: Nemzettudat és közoktatás 6/107
 Halász Péter: A turizmus esztendejében 2/90
 Havassy Péter: Beszámoló a nemzettudat és a közgyűjtemények szekció munkájáról 6/106
 Honismereti Emléklappal kitüntetettek, 1996 5/66
 A Honismereti Szövetség alapszabályzata 5/66
 K(ovács) D(ániel): A honismeretről és a műveltségről az Abaúji Szabadegyetemen 4/100
 Kanyar József: Megnyitó a XXIV. Honismereti Akadémián 5/58
 Kanyar József: A nemzettudat és a közgyűjtemények 6/104
 Kerégyártó Mihály: Az ózdi városi múzeum 5/84
 Király Lajos: Kanyar József köszöntése 3/98
 Kríza Ilkó: Bukovinaiak találkozója Lengyelországban 6/112
 Lanczernödörfer Zsuzsanna: A nyolcvanestendős Timaffy László köszöntése 4/99
 Lehmann István: A Megyei Közgyűlés elnökének köszöntője 6/102
 Molnár Ambrus: Egyházi néprajzi konferencia és kiállítás Mátraházán 3/103
 Nagy Janka Teodóra: Búcsú Sebestyén Ádámától 4/103
 Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: Bunyaszekszárd 2/91
 Nagy Károly: In memoriam: id. Dobosy László 1/94
 A Notitia Hungariae Emléklappal kitüntetettek, 1996 5/63
 Sándor Endre: Nem pénz, egyszerűet kell 5/81
 Selmezy Kovács Attila: Egy új szakfolyóirat köszöntése 1/92
 Sipos Csaba: Kanyar József köszöntése Kaposvárott 6/73
 Sylvester Lajos: EMKE vándorgyűlések Erdélyben 5/77
 Szabó Géza – Nagy Janka Teodóra: Bunyaszekszárd 2/91

Szabó Sándor: Ostoroson megszűntek a barlanglakások 1/95
 Dr. Szőlőssy Tibor: A técsői Függetlenségi és 48-as párt zászlaja 2/93
 Tóth Dezső: Döbrentei Gábor szobrának avatása 2/92
 Tóth József: Pro Patria-kopjafák 6/74
 Varga Gyula: Koszorúzás és zászlószentelés a Győr-Sopron megyei Pusztacsaládon 6/112
 Az „Emese álma” vetélkedő 1996. évi döntőjének győztes csapatai 4/94

KÖNYVESPOLC

Adalékok Tatabánya művelődéstörténetéhez (Mezey László Miklós) 6/116
 Archivum 13. (Dóka Klára) 5/93
 Arrabona, 31-33. (Tuba László) 2/103
 Dr. Ábrahám Zoltán: Magyarok a nagyvilágban (Tófalvi Zoltán) 2/100
 B. Murádin Katalin: Faragott kőszöszékek Erdélyben (Balassa Iván) 4/107
 Bagoly János: Betűkbe szedett régműlt (Balassa Iván) 2/106
 Balassa Iván: B. Murádin Katalin: Faragott kőszöszékek Erdélyben 4/107
 Balassa Iván: Bagoly János: Betűkbe szedett régműlt 2/106
 Balassa Iván: Beck Zoltán: Egyszer Mátyás király... 5/95
 Balassa Iván: Bodnár Lajos: Latorca 2/104
 Balassa Iván: Dr. Kós Károly: Néprajzi képeskönyv Erdélyből 1/96
 Balázs Géza: Nyelvtörvény, név- és táblaháború Szlovákiában 1/103
 Barsi Ernő: Daloló Szigetköz II. (Dr. Timaffy László) 1/101
 Bartók György: Népszokások Endrődön 2/105
 Beck Zoltán: Egyszer Mátyás király... (Balassa Iván) 5/95
 Beke György: A Györgyei Kalendárium 4/105
 Beke György: Székely diáktörténelem 2/102
 Beke György: Székely útkereső 2/107
 Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért (Mák Ferenc) 3/114
 Bereznai Zsuzsanna: István Lajos: Korondi gyermekhangszerek 6/120
 Bodnár Lajos: Latorca (Balassa Iván) 2/104
 Cibaki hírek (+Havas Gáborné) 5/98
 Csorba Csaba: Kósa Pál: Feladatok, játékok térképekkel 4/108
 Csősz László: Varga Sándor: A Lendvai-hegyi bortermelem 5/96
 Dánielisz Endre: A szlovéniai magyarok évkönyve – 1995 1/100
 Dankó Imre: Nagyecsed (Szabó László) 5/94
 Deák Zita: Lackovits Emőke – Lukács László – Varró Ágnes: Ime az én népem 3/112
 Demeter Zayzon Mária: Magyar Színház Erdélyben, 1919-1982. 2/97
 Dóka Klára: Archivum 13. 5/93

- Erdélyi Péter: Fábián Györgyné: A csongrádi Batsányi János Gimnázium 3/111
- Fábián Györgyné: A csongrádi Batsányi János Gimnázium (Erdélyi Péter) 3/111
- Gálfy-Bódi Tamás: Az ezerbundás kis szörnyeteg (Székely András Bertalan) 5/97
- Gazdag István: Tóth Miklós: Szilágysomlyó 2/102
- Gyöngyössy János – Kerny Terézia – Sarudi Sebestyén József: Székelyföldi vártemplomok (Mezey László Miklós) 1/99
- A Györgyei Kalendárium (Beke György) 4/105
- +Havas Gáborné: Cibaki hírek 5/98
- Hála József: Szabó László (szerk.): Körment története 1/98
- István Lajos: Korondi gyermekhangszerek (Bereznai Zsuzsanna) 6/120
- Kiskundorozsma monográfiája (Kováts Dániel) 3/110
- Kolta László: Bátaapáti (Szilágyi Mihály) 6/119
- Kósa Pál: Feladatok, játékok térképekkel (Csorba Csaba) 4/108
- Dr. Kós Károly: Néprajzi képek Erdélyből (Balassa Iván) 1/96
- Kováts Dániel: Kiskundorozsma monográfiája 3/110
- Kováts Dániel: Nagy Géza: A magyarországi Bodrogtörzs földrajzi nevei 1/104
- Kováts Dániel: Otthonunk, Dör 1/105
- Lackovits Emőke – Lukács László – Varró Ágnes: Íme az én népem (Deáky Zita) 3/112
- Magyar Színház Erdélyben, 1919-1982. (Demeter Zayzon Mária) 2/97
- Mák Ferenc: Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért 3/114
- Mák Ferenc: Székelyné Körösi Ilona: Kecskeméti évszázadok 2/99
- Mezey László Miklós: Adalékok Tatabánya művelődéstörténetéhez 6/116
- Mezey László Miklós: A reformkori Buda-Pest 2/96
- Mezey László Miklós: Gyöngyössy János – Kerny Terézia – Sarudi Sebestyén József: Székelyföldi vártemplomok 1/99
- Mezey László Miklós: Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig 4/106
- Nagy Géza: A magyarországi Bodrogtörzs földrajzi nevei (Kováts Dániel) 1/104
- Népszokások Endrődön (Bartók Györgyi) 2/105
- Nyelvtörvény, név- és táblaháború Szlovákiában (Balázs Géza) 1/103
- Oláh András: Váczy Péter: A magyar történelem korai századaiból 1/97
- Otthonunk, Dör (Kováts Dániel) 1/105
- A reformkori Buda-Pest: (Mezey László Miklós) 2/96
- Sylvester Lajos: Tüdős S. Kinga: Erdélyi védőrendszerek a XV-XVII. szd-ban 6/117
- Szabó László: Dankó Imre: Nagyecsed 5/94
- Szabó László (szerk.): Körment története (Hála József) 1/98
- +Szabó T. Ádám: Új finn és magyar családnév-szótáraink 2/94
- Székely András Bertalan: Gálfy-Bódi Tamás: Az ezerbundás kis szörnyeteg 5/97
- Székely diáktörténelem (Beke György) 2/102
- Székelyné Körösi Ilona: Kecskeméti évszázadok (Mák Ferenc) 2/99
- Székely útkereső (Beke György) 2/107
- Szilágyi Miklós: A tiszai halászat (Viga Gyula) 3/113
- Szilágyi Mihály: Kolta László: Bátaapáti 6/119
- A szlovéniai magyarok évkönyve – 1995 (Dánielisz Endre) 1/100
- Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig (Mezey László Miklós) 4/106
- Dr. Timaffy László: Barsi Ernő: Daloló Szigetköz II. 1/101
- T(imaffy) L(ászló): Dr. Timaffy Lászlóné (szerk.): Az esztendő nevelő munkája keresztény szemmel a néphagyományok tükrében 3/117
- Dr. Timaffy Lászlóné (szerk.): Az esztendő nevelő munkája keresztény szemmel a néphagyományok tükrében (T.L.) 3/117
- Tófalvi Zoltán: Dr. Ábrahám Zoltán: Magyarok a nagyvilágban 2/100
- Tóth Miklós: Szilágysomlyó (Gazdag István) 2/102
- Tuba László: Arrabona, 31-33. 2/103
- Tüdős S. Kinga: Erdélyi védőrendszerek a XV-XVII. szd-ban (Sylvester Lajos) 6/117
- Új finn és magyar családnév-szótáraink (+Szabó T. Ádám) 2/94
- Varga Sándor: A Lendvai-hegyi bortermelés (Csősz László) 5/96
- Váczy Péter A magyar történelem korai századaiból (Oláh András) 1/97
- Viga Gyula: Szilágyi Miklós: A tiszai halászat 3/113

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

1/107, 2/109, 3/118, 4/109, 5/99, 6/121

PÁLYÁZAT

- A XLIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke 5/86
- Az 1994/1995. évi helytörténeti pályázat eredményjegyzéke 5/92
- Az 1997. évi XLIV. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat 5/90

A HONISMERET ÉVFORDULÓNAPTÁRA

1997. Összeállította Mezey László Miklós 5/102

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

1100 ESZTENDŐ	Ezredéves emlékművek a történelmi Magyarország hét pontján (<i>Halmiúé Bartó Anna</i>).....	3
ÉVFORDULÓK	A honismereti mozgalom harmincöt esztendeje (<i>Kanyar József</i>).....	16
	Hatvan éves lenne Ikvai Nándor (<i>Szabadfalvi József</i>).....	19
EMLÉKHELYEK	Irodalmi emlékhelyek határon innen és túl (<i>Prazinovszky Mihály</i>).....	23
	Emléktáblák, emléknapiak az Ipoly mentén (<i>Csáky Károly</i>).....	26
	Radnóti Miklós Emlékház Szentkirályszabadján (<i>Ács Anna</i>).....	34
	A velencei Halászház (<i>Lukács László</i>).....	35
HAGYOMÁNY	Farsangi szokások Somogyban (<i>Király Lajos</i>).....	39
	Az udvarlás formáinak változása Sokorópátkán (<i>Vehrer Adél</i>).....	46
	Varga Lajos jászsgai búcsúvezető (<i>Dr. Litgossy Ilona</i>).....	50
EMLÉKEZZÜNK	„Apám nem hagyta a németek által fölakasztatni magát.” Kiss Istvánné Dálnoki Miklós Máriaival beszélget <i>Sári Katalin</i>	54
	Zsilava odúiban. Részlet Demeter János börtönnaplójából (Közzéteszi: <i>Demeter Zayzon Mária</i>).....	58
TERMÉS	A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig I. (<i>Tófalvi Zoltán</i>).....	71
	Negyvennyolcas honvédköltő a zánkai sírkertben (<i>Poór Ferenc</i>).....	77
	Egry János ugoccai alispán jelentése 1849-ből (<i>Bagni Balázs – Szakáll Mihály</i>).....	79
	Az 1831-es kolerajárvány Temerinben (<i>Ókerész Károly</i>).....	82
FÓRUM	Mire gondolt Nagy László 1978. január 6-án? (<i>Deregán Gábor</i>).....	86
	Nagy László: Az Országház kapujában, 1946.....	88
KRÓNIKA	A révkomáromi Múzeum Nemzetiségi Osztálya (<i>Gáspár Tibor</i>).....	89
	A Bodrogközi Művelődési Egyesület (<i>Balassa Iván</i>).....	91
	Egy új szakfolyóirat köszöntése (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>).....	92
	„Ismerd meg szülőföldedet” (<i>Dániel Erzsébet</i>).....	93
	In memoriam: id. Dobosy László (<i>Nagy Károly</i>).....	94
	Ostoroson megszüntek a barlanglakások (<i>Szabó Sándor</i>).....	95
KÖNYVESPOLC	Dr. Kós Károly: Néprajzi képeskönyv Erdélyből (<i>Balassa Iván</i>).....	96
	Váczy Péter: A magyar történelem korai századaiból (<i>Oláh András</i>).....	97
	Szabó László (szerk.): Körmend története (<i>Hála József</i>).....	98
	Gyöngyössi János – Kéry Terézia – Sarudi Sebestyén József: Székelyföldi vártemplomok (<i>Mezey László Miklós</i>).....	99
	A szlovéniai magyarok évkönyve – 1995 (<i>Dánielisz Endre</i>).....	100
	Barsi Ernő: Daloló Szigetköz II. (<i>Dr. Timaffy László</i>).....	101

Nyelvtörvény, név- és táblaháború Szlovákiában (<i>Balázs Géza</i>).....	103
Nagy Géza: A magyarországi Bodroghköz földrajzi nevei (<i>Kováts Dániel</i>).....	104
Otthonunk, Dör (<i>Tuba László</i>).....	105

HONISMERETI
BIBLIOGRÁFIA

Összeállította: <i>Belováry Gézáné</i>	107
--	-----

MELLÉKLET

A Honismeret 1995. XXII. évfolyamának tartalomjegyzéke

Az első borítón az egykori Küküllő vármegyében lévő *Baromlaka (Wurmloch, Borumloca) vártemploma*, a hátsón *a jáki templom bejárata (Halász Péter felvételei)* látható.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVI BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA
HAVAS GÁBORNÉ

HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Anna muzeológus, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém – **Bagu Balázs** középiskolai tanár, Bátor – **Balassa Iván dr.**, néprajzkutató, Bp. – **Balázs Géza**, az ELTE docense, Bp. – **Belovári Gézáné** könyvtáros, MMI Bp. – **Csáky Károly dr.**, iskolaigazgató, Ipolyság – **Dániel Erzsébet** kulturális szakelőadó, Párkány – **Dánielisz Endre** ny. múzeumigazgató, Szalonta – **Demeter Zayzon Mária**, szociológus, Bp. – **Deregán Gábor** újságíró, Bp. – **Gáspár Tibor** gimnáziumi tanár, Révkomárom – **Halminé Bartó Anna**, a Magyar Nemzeti Múzeum főosztályvezetője, Bp. – **Hála József** néprajzkutató, Bp. – **Kanyar József dr.**, ny. levéltárigazgató, Bp. – **Király Lajos**, a Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola tanára, Kaposvár – **Kováts Dániel dr.**, a Comenius Tanítóképző Főiskola ny. tanára, Szeged – **Lugossy Ilona dr.** egészségügyi szakközépiskola ny. tanára, Bp. –

Lukács László osztályvezető, István Király Múzeum, Székesfehérvár – **Mezey László Miklós**, szakszerkesztő, OSZK, Bp. – **Nagy Károly**, ny. iskolaigazgató, Ózd – **Oláh András** tanár, Mátészalka – **Ökrész Károly** ny. állatorvos, Temein – **Poór Ferenc** r. nyugdíjas tanácsos, Zánka – **Praznovszky Mihály**, a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója, Bp. – **Sári Katalin**, újságíró, Bp., – **Selmeczy Kovács Attila**, főigazgatóhelyettes, Néprajzi Múzeum, Bp. – **Szabadfalvi József** ny. egyetemi tanár, Miskolc – **Szabó Sándor** újságíró-fotóriporter, Hatvan – **Szakáll Mihály** középiskolai tanár, Munkács – **Tófalvi Zoltán** újságíró, Marosvásárhely – **Timaffy László dr.** ny. tanár, Győr – **Tuba László**, a megyei könyvtár igazgatója, Győr – **Vehrer Adél**, az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola gyakornoka, Győr

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I. Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.:201-5207 Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a MIKSZÁTH KIADÓ ÉS NYOMDA gondozásában, ív. DR. NÉMETH JÁNOS ig., Számítógépes tervezés CSIPKA ROZÁLIA, Nyomdavezető: SZILVA ISTVÁN. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára 98.- Ft. Évi előfizetési díja 540.- Ft. Előfizethető postautalványon, valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387 Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

EZERSZÁZ ESZTENDŐ

Ezeréves emlékművek a történelmi Magyarország hét pontján

Budapest egyik legszebb terének közepén félkör alakban szoborkompozíció áll. Valamennyiünk számára természetes, hogy itt van, hozzátartozik a fővároshoz és a fővárosi emberek mindennapjaihoz. Már nem is gondolunk rá, hogy miért áll itt száz éve. Arra pedig még kevesebben gondolnak, hogy ezzel az emlékművel egy időben még hét emlékmű készült az ország különböző pontján, s a budapestivel együtt a magyar államalapítás ezer éves évfordulójának emlékét hivatott őrizni.

A „nemzet kegyeletes érzületének és óhajának tett eleget” a magyar törvényhozás, amikor Thaly Kálmán országgyűlési képviselő indítványát egyhangúlag elfogadta és az 1896. VIII. törvényekben „a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékekkel való megörökítése céljából elhatározta, hogy Budapesten a városligetnek az Andrássy út és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékművet állít.” Elhatározta továbbá, hogy „az ország hét különböző pontján, nevezetesen: a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zobor-hegyen, a Morva vízének a Dunába torkolásánál emelkedő dévényi várhegyen, Pannonhalmán, a zimonyi várhegyen, Pusztaszeren és a brassói Cenk-hegyen emlékoszlopokat állít.” A törvény ezen kívül még úgy rendelkezett, hogy „Budapesten, a várban, a Nagy-Boldogasszonyról elnevezett koronázási templom melletti Halászbástyán Szent István király lovassobrát” állítják fel, ezen kívül „országos szépművészeti múzeumot létesít” és „az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel”.

Az építéssel kapcsolatos intézkedések vezetését és végrehajtását báró Bánffy Dezsőre, a miniszterelnökre bízta.

Valamennyi emlékmű tervezője Berczik Gyula építész, a kereskedelemügyi miniszterium műszaki tanácsosa volt, ugyancsak ő lett az építkezések művezetője is. A hét emlék mindegyikén – melyek megkülönböztetett változatossággal és egymástól lényegesen eltérő arhitektúrával készültek – az ország címerén kívül két évszám: 896-1896. látható. Az 1896-os felavatásra, illetve alapkőletételi ünnepségre egy-két hónapon át tartó ünnepségsorozat keretében került sor. Ezekre az alkalmakra azonban csak a dévényi, a brassói és a zimonyi készült el teljesen, a többiek építése csak később fejeződött be. Az emlékművek műszaki felülvizsgálatára és átvételére 1897 nyarán került sor, amikor azokat a magyar kormány képviselője Barkassy Géza miniszteri tanácsos vezetése alatt kiküldött bizottság „minden tekintetben kifogástalanul elkészítettnek” jelentett ki. A hét emlékmű közül csak a *munkácsi* épült állami birtokon. A többihez „hazafias készséggel” – az emlék fennállása idejére telekkönyvileg is – a *zoborhegyhez* az esztergomi székes főkapitány és Benda Imre nyitrai püspök, a *dévényhez* Pálffy Miklós herceg, a *cenkhegyhez* Brassó városa, a *zimonyhoz* a zimonyi városi hatóság, a *pusztaszerhez* Pallavicini Sándor őrgróf, a *pannonhalmhoz* Felér Ipoly főapát, illetve a Szt. Benedekrendi főapátság konventje adott használati jogot.

1898-ban a magyar kormány megbízásából Erdélyi Mór, eszázári és udvari fényképész *A magyar állam ezeréves fennállását megörökítő hét vidéki emlékmű 896-1896.* címmel *díszművet*, (ma úgy mondanánk: fotóalbumot) adott ki.

A pusztaszeri honfoglalási emlék

„És azon helyen a vezér és nemesei megállapíták az ország minden szokásos törvényeit és minden igazait... a vezér, vele jött nemeseinek különböző helyeket ajándékoza, minden lakosokkal együtt. És azon helyet, hol mindezeket elrendezték volna, a magyarok tulajdon nyelvökön Szer-nek neveztek, mivelhogy ott vették szerbe az országnak minden dolgát.” Így emlékszik Anonymus, IV. Béla jegyzője erről a helyről krónikájában. S mióta írása elkészült, s ismeretes lett – a történészek között folyó viták ellenére is – a nemzet mindig kegyelettel fordult Pusztaszer felé.

1861-ben az akkori kecskeméti polgármester, Sándor Ferenc, számos polgárral együtt indítványt nyújtott be a közgyűléshez, hogy „Pusztaszeren országos emlék felállítása rendeltessék el”, s e végett folyamodjanak az országgyűléshez. Az országgyűlés feloszlata miatt azonban az elkövetkezett idők nem voltak alkalmasak hogy e szép eszme testet öltött volna. Később Göndöcs Benedek pusztaszeri apát karolta fel a gondolatot, ennek megvalósítására megnyerte Pallavicini Sándor örgrófot, kinek birtokán volt található a hely.

Mindenekelőtt ásatásokat kezdtek Rómer Flóris régész vezetésével, remélve, hogy ezáltal fontos adatokhoz jutnak, melyekről a hézagos, szűkszavú följegyzések nem tettek említést. A kutatások az e helyen föllelhető Szent-Monostor romjaira és annak környékére irányultak, melyen igen kielégítő sikerrel jártak, de a méltó emlék emelésének eszméje még mindig nem talált igazán meghallgatásra. A végső sikert a honalapítás ezredévének emlékűnepe hozta meg, amikor törvényben rendelték el e helyen egy emlékmű föllállítását. A pusztaszeri emlékmű a honalapító Árpádnak állított emléket, felidézve az első „országgyűlést”, melyen törvényeket hoztak az új haza megszervezésére. Az építmény egy sík mezőn, az egykori pusztaszeri apátság omladozó barna romjai mellett készült. Az Ezredévi Ünnepek Bizottsága Mikes Gyulát, a szegedi építészeti hivatal főnökét bízta meg, hogy a történelmi nevezetességű park bővítésére kérje fel a Pallavicini uradalmat. Az örgróf 80 hold földterületet ajánlott fel az emlékpark létesítéséhez, hogy a honszerzők emlékjele szabadon álljon. Az ezredévi emlék az apátság romjai mellett úgy foglalt helyet, hogy az országútról jövőkkel szembe nézzen.

Az alapozási előmunkálatokhoz a kisteleki állomásról hatalmas kőcsockákat szállítottak, amelyhez előzőleg Mikes Gyula főmérnök vezetésével járható utat építettek. Az örgróf az emlékmű felállításának meggyorsítása érdekében mindenben iparkodott segíteni. A monostor romjait két holdnyi terjedelemben fakerítéssel vette körül. Az építmény lépcsőzetes gránitoszlopon, egymástól arányos távolságra lévő, hat oszlopon állt, egy faragott kőből rakott négyzetes kis csamokot fogva közre. Ennek tetejét faragott kőből rakott lépcsőzetes gúla fedte. Az építmény csúcsán a Kallós Ede szobrász által készített Árpád-szobrot helyezték el. Árpád fejedelem (ülő alakjának) jobb kezét kardja markolatán nyugtatja, s elégedetten tekint a Tiszától a Duna felé: „Mintegy pihen a nagy küzdelem után, mely e szép országot, Attila örökét birtokába juttatta.” Az oszlopok felett, a párkányzat szélén kőoroszlánok ültek. Az egész építményt almási kőből faragták. Az építés műszaki munkálatait Kovács Gyula műépítész vezette. Teljes magassága 20,5 méter, s összes költsége több mint 45 ezer forintot tett ki.

Az ünnepélyes alapkövetélt eredetileg 1896. április 28-ra tervezték, de a munkálatok késedelmé miatt csak június 27-én, nagy népünnepellyel összekötve tartották meg. Az „ország szervező törvényhozás” színhelyén hódolattal jelent meg a kormány képviselőjében Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, a képviselő házból Berzeviczy Albert országgyűlési képviselő vezetésével negyven tagú küldöttség, báró Vay Béla, a főrendiház elnöke, Eötvös Loránd, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége, valamint a Kisfaludy Társaság tagjai, a budapesti tudománygye-

tem és a műegyetem rektorai, Gerlóczy Károly, budapesti alpolgármester és a fővárosi bizottság tagjai, Csongrád megye, Szeged és Hódmezővásárhely városok törvényhatóságai. Az ünnepség hangulatát emelendő, kivonult egy honvéd huszárszászad és a szegedi honvéd gyalogezred. Dalárdák énekeltek és a honvédszenekar játszott. A környező falvakból szekerek egész táborra jött. Sátrak álltak, zászlók lengtek mindenütt. Az időjárás azonban nem kedvezett az ünneplőknek. Egész éjjel szakadt az eső, s napközben sem szűnt meg esni. Alig lehetett tüzet gyújtani, pedig ökörsütést és laci-konyhás lakomát terveztek.

A díszvendégek különvonattal érkeztek Kistelekre, ahonnan kocsikkal hajtottak ki a bevetett területek közt, a Pallavicini őrgrof által vágatott úton. A gróf az emlékmű körül tizenöt holdon lekaszáltatta a vetést, hogy a vendégseregnek helye legyen. Ezen kívül rendelkezésre bocsátotta a kastélyt és az uradalmi épületeket is. Három nagy sátor állt: az első a díszvendégeknek, a második alatt zöld lombokból készült oltár, ahol Hoffmann Károly kulai plébános a pusztaszeri apát tartotta az ünnepélyt megnyitó szentmisét. A harmadik sátorban, a mise után déli 12 órakor Csongrád megye tartotta az ezredévi közgyűlését. Itt Vadnay Andor a csongrádi főispán mondott ünnepi beszédet, majd Csatkó Zsigmond alispán indítványára a megye az első országgyűlés helyéről hódolól feliratot küldött a királyhoz és az országgyűléshez.

A megyegyűlést az Árpád-émlék alapkövetétele követte. Az ünnepi szónoklatot Darányi miniszter tartotta, majd az alapköben elhelyezendő iratot olvasták föl, mely így fejeződik be: „Te pedig emlékkő, állj az idők végezetéig! Állj, míg a haza áll.” Az ércokba Berczik Gyula, a tervező helyezte el az iratot. Befalazván azt a kőbe, kalapácsütésekkel avatták föl az emléket.

Az ünnepség befejezése után a szakadó eső csak megzavarni tudta a „népmulatságot” eloszlatni nem. Mindenkit elláttak étellel, itallal, a vendégek esernyő alatt fogyasztották el az ebédet.

A munkácsi emlékkövek

A honfoglalási emlékkövekből Bereg megyébe három is jutott. Az országos ezredévi emlékoszlopot Munkácson, a várban állították fel. (A vár ekkor még államfogház volt, s ebben az időben merült fel az a gondolat, hogy múzeumná alakítsák, s Kassáról ide helyezték a felső-magyarországi történeti gyűjteményt. Az Országos Millenniumi Bizottság felvetését a miniszterelnök és a kormány sem utasította vissza, s tárgyalások kezdődtek ez ügyben az igazságügyminiszterrel.) Egy emléktáblát a Vereckei szorosban helyeztek el, egy határkövet pedig a lengyel határon, Beszkidnél lepleztek le.

A kétnapos rendezvény 1896. július 19-én Munkácson az emlékoszlop alapkövének letételével vette kezdetét. Még előző napon Budapestről különvonat hozta a vendégeket, köztük a díszvendégeket: Erdélyi Sándor igazságügyminisztert a kormány képviselőjében. Az ünnepséget a várostól negyedóránnyira, a magános meredek hegyen álló vár előtti tágas téren rendezték. A hagyomány szerint a honfoglaló Árpád itt tartotta első pilenőjét népével, amikor a Vereckei-szoroson át szerencsésen ideérkezett. A téren kerek sátor állt oltárral, amely szépen fel volt díszítve a megnyitó istentisztelet számára. A csöndesmisét Firczak Gyula, a munkácsi görög katolikus püspök tartotta, a templomi énekkar egyházi énekekkel kísért. Mise után zászlószentelés következett és a püspök mondott beszédet. Az ünnepi szónoklatot Erdélyi Sándor miniszter tartotta, aki „egyszerű, de magvas és lelkes” szavakkal fejezte ki, milyen „egyetértésben simul egymáshoz minden nemzetiség és felekezet a honszerzés dicső emlékezetén.” A beszédet buzdító szavakkal fejezte be, a jelenlévők éljenzése közben. A hivatalos ceremónia után népiünnepély kezdődött, ahol laci-konyhákkal várták az összegyűlt közönséget. A népviseletbe öltözött emberek tarka tömege hullámozott a téren. Magya-

rok, ruténok jöttek Kis- és Nagydobronyból, Alsó- és Felsőverecskéről, Verebesről és Tökésről, a Háthegeység völgyeiből.

Az emlékoszlop alapkövének letételére a várban került sor, ahová csak a meghívottak léphettek be a szűkös hely miatt. Az oszlopot, melyet a munkácsi várban készítettek, a keleti bástyánál helyezték el Berczik Gyula műépítész tervei alapján. A nagyszabású emlékoszlop hatalmas alapfalai ekkorra már a tér szintjéig emelkedtek, amelyre majd a nagyszabású emlékoszlopot állították, csúcán a magyarok mesés madarával a hatalmas turullal. A szűkkörű ünnepség közönségét Kiss Áron, a tiszántúli református egyházkerület püspöke, valamint Bereg megye alispánja köszöntette. A helyére eresztett alapköre a miniszter és a püspök után a jelenlevő országgyűlési képviselők és a különböző törvényhatóságok képviselői tették a szokásos ütések egy ezüstkalapácsal. A vendégek ezután visszatértek a városba, ahol az állandó színház és az új leányiskola alapköletételének szertartásán vettek részt. Délben áldomásul, a Csillag vendéglátó nagyertermében 320 terítékes lakoma volt, Erdélyi Sándor igazságügyminiszter tiszteletére. Ebéd után a vendégkoszorú a megye legnagyobb földesurának Schönborn-Buchheim Ervin gróf főrendiházi tagnak, valamint Bereg megyének és Munkács városának szívélyes vendégszeretetét élvezte. Sokan a népünnepélyt nézték meg, mások a házigazdáikkal – Lónyai Sándor főispánnal, Jobszthy Gyula alispánnal, Cseh Lajos munkácsi polgármesterrel, Nedeczky János beregmegyei országgyűlési képviselővel – a szőlőkbe és más határrészekbe kirándultak.

Másnap, július 20-án a különvonattal, melyet két gőzmozdony húzott, a vereckei határszélre utaztak a vendégek. Az első állomás Szolyva-Hársfalva volt, majd Volóc következett. Mindkét helyen iskolások köszöntötték az érkezőket. Itt „jakó”-szekerekre szálltak, s a menet a Vereckei-szorosba indult. Vezérszállásra érkezve a szorosba indultak, ahol a Napóleon köszikla messze ellátású természetes kőoszlopának völgyre néző oldalába érc emléktáblát helyeztek, hogy hirdesse: „Árpád, a honalapító, ezer évvel ezelőtt erre nyomult be a mai Magyarországra.” A tábla leleplezése előtt Fankovics Antal, valóci görögkatolikus lelkész tartott alkalmi beszédet, színesen ecsetelve a magyarok bejövételének eseményeit. Erdélyi Sándor miniszter válaszbeszéde után közösen elénekelték a magyar himnuszot.

Az ünneplő közönség ezután újból szekerre szállt és a Beszkid határhegyen átlépett Vereckei-hágóra ment, Felsőverecskén, Alsóverecskén, Rákóczi-szálláson és Verebesen át. A határszálon megállva, Magyarország és Galícia érintkező pontján, az országos támogatással leleplezték a Bereg megye által állított határoszlopot. A gránitból faragott, obeliszkyszerű új határkőnél, mely a Beszkid-hágó legtetetején emelkedett, Halatkovics Bertalan alsóverecskéi görög katolikus lelkész esperes tartott ünnepi beszédet magyarul és rutén nyelven is. Az ideérkező vendégeket a szomszédos galíciai járás főnöke is köszöntötte, majd a kirándulás összes résztvevőjét Schönborn Ervin gróf, mint házigazda látta vendégül az óriási rögtönzött lombsátor alatt. A zenével is fűszerezett lakoma után, mely bezáró része volt a kétnapos ünnepségnek, visszaérkeztek Volócra és a különvonattal Máramarosszigetre mentek mulatni.

A Cenk-hegyi ezredéves emlék Brassóban

A Brassói-havasok között álló 760 méter magas Cenk-hegy a városhatárban található. A hegycsúcson készült emlékmű, a brassóiak által már régebben épített, kőfallal körülvett kilátó mögött, mintegy harminc méterre emelkedett. Ez volt a hegyrom legmagasabb pontja. Az út hiánya miatt az építkezés rendkívül nagy nehézségekkel járt. Az anyagok felszállítására, nem kis költséggel siklót kellett építeni. A rakományokat lovak által hajtott erőgéppel vontatták fel. Csak a sikló megépítése csaknem tíz hetet vett igénybe, így a munka felgyorsítása érdekében fáklyák mellett még éjjel is dolgoztak.

A tervező Berczik Gyula műszaki tanácsos volt. A 8 méter magas kerek alapzat tetején díszes kőkoszorú övezte, 10 méter magas, erős dór oszlop állt. A hatalmas oszlop tetején helyezkedett el a Jankovics Gyula által mintázott Árpád korabeli vitéz, mely a dévényinek hasonmása volt. A 21 méter magas építmény kolozsmonostori homokos mészkőből készült, költsége 22 000 forintra rúgott.

A Cenk-hegy tetejére a városból keskeny kigyózó út vezetett, melyen Perczel Dezső belügyminiszter vezetése alatt 1896. október 18-án díszmenet indult az emlékműhöz. Az avatóünnepségre közelből és távolból Brassóba gyűlt válogatott és népes közönség fáradtságos gyaloglás után jutott a csúcsra. Az ünnepség hangulata méltó volt az emlékműhöz és az abban megfogalmazott eszméhez. A belügyminiszter avatóbeszédében „jól eltalálta a hangot és módot”, amelyben e nemzetiségek által is lakott helyen a magyar állam és a nemzet nevében beszélt. Ugyanilyen „tapintatos” hangú beszédben válaszolt Brassó város polgármestere is, melyben a város őrzésébe és gondozásába vette az ezredévi emléket, kegyeletes érzésekre és hazafias magatartásra buzdítva polgártársait.

A zimonyi ezredévi emlék

A horvát területen emelt emlék „hatásosan” magasodott az ország déli határán, a nagy Hunyadi János várának udvarán. Az építést áprilisban kezdték el, s az elején mutatkozó nehézségek ellenére időben elkészült. A tervező Berczik Gyula, vártorony-szerű (donjon) alakot adott az építménynek. Az alpból kibontakozó hármastorony középső csúcsa 37 méter magas volt. Kerek ívelésű ablakaiból tágas kilátás nyílt az átellenes partra, a Duna és a Dráva közötti vidékre. A főtorony előtt két kisebb torony helyezkedett el. Ezekben voltak a lépcsők, melyek a hangulatosan kiképzett tágas földszinti tenekből vezettek a másik két emeletre és a főtoronyt körülvevő, a Duna felől koszorúként álló oszlopos szabad erkélyre. Az épület homlokdíszje, az oszlopos loggia, a fedett erkély, mely alsó díszítésében magába zárta az emlékmű feliratos tábláját. A két kis torony közötti párkányra helyezett talapzaton Hungária kőszobra ült, jobbról-balról egy-egy kőoroszlánnal. Az emlékmű falfelületét zománcozott nyers téglá borította, rajta ízlésesen elrendezett, szindús majolika címerpajzsokkal, vert vasdíszítésekkel, almási kőből készült párkányzatokkal és kereteszékekkel, valamint a vörösréz tetőfedéssel megkapó és festői látványt nyújtott. Az emléktornyának sisakján vert vörösrézből készült turulmadár ült, ötödfél (5,5) méterre feszített szárnyaival, csőrében villogó aranykarddal. Változatos formáival, kellemes részleteivel és találó tagozásaival az emlékmű a francia reneszánszra emlékeztetett.

A korabeli krónikás emlékezete szerint a zimonyi emlék felavatása az ezredévi ünnepségsorozat egyik legszebbje volt. Az ünnepségre 1896. szeptember 20-án került sor, melynek jelentőségét elsősorban az emelte ki, hogy „horvát földön is megmutatták a helyes felfogást”, a nemzetek együttéléséről. Az emlékművet a kormány megbízásából Josipovich Imre, Horvát- és Szlavónország minisztere avatta fel. Az ünnepség a szokottnál is nagyobb színhelye miatt érdekesebb volt a többinél. Szerém megye és Zimony városa megadta a méltó tiszteletet és a megillető helyet a magyar lobogóknak. Az avató ünnepségen a miniszter és a hivatalos szónokok hazafias beszédei megemlékeztek a magyar államalapításról és éltették a monarchia népeinek békés egymásmellett élését.

Árpádkori harcos Dévényinél

Pozsony fölött, nyugatra, Ausztria felé, a Kis-Kárpátok legdélnyugatibb végén, ahol a Magyarország földjére lépő Duna és a belömlő Morva ölelésében hegyfokká alakult szakadékos sziklák szédítő meredekséggel hanyatlanak alá a nagy folyam partjára, ennek a 220 m magas szirtnek tetején nyugszik a lerombolt dévényi vár. Ide, a romok

tetejére álmolta meg az ezredévi emlékművet Berczik Gyula. A várhegyhez csak a közeli hajóállomásról, az egykori vár meredek, szűk és kanyargós, helyenként már rozoga lépcsőkkel kiegészített útja vezetett föl az emlékhelyhez. Ezen a gyalog is nehezen megközelíthető helyen az építés nem volt könnyű. A több métermázsás kövek fölszállításához siklót kellett építeni mintegy 80 méter magasságba. Az emlékmű 6 méter átmérőjű, nyolcszögletű alapépítmények négy oldalát timpanommal díszítették. Tetején hármás lépcsőzeten, gazdagon tagozott korinthuszi oszlop emelkedett, melynek fejezetén alacsony talapzatra egy Árpád-korabeli harcos negyedfél méter magas kőszobrát helyezték. A Magyarország nyugati határa fölött örökdő harcos nyugodtan, de éberén figyelve állt. Jobbjában leeresztett, kivont kardot tartott, melynek hegye a földet érintette, bal kezét a szintén földig eresztett pajzsra pihentette. A pajzsot Magyarország címere díszítette. A bronzból öntött szoboralakot Jankovits Gyula szobrászművész mintázta. Az egész emlékmű haraszi mészkőből készült és 21 méter magas volt. A kőfaragó mintákat Feigber Sándor vállalta. Az alapozást a pozsonyi állami építészeti hivatal végezte, Flórián királyi mérnök vezetésével. A belső vár romjaitól körülveve az egész emlékmű jól és messzire látszott.

1896. október 18-án a kis határszéli községben, Dévényben ünnepelt az ország. Pozsony megye 63 községének küldöttein kívül eljöttek a szomszédos Mosony, Sopron, Komárom és más megyék képviselői is. Megjelent Pozsony város arisztokráciájának több tagja, a közös hadsereg és a honvédség főbb és alsóbbrangú tisztjei, a klérus előkelőségei, számos pozsonyi és fővárosi hírlapíró és más meghívott vendégek. Az avatási szertartásra báró Jósika Samut, a király személye körüli minisztert kérték föl.

Pozsonyból – amely erre az alkalomra zászlódiszt öltött – négy nagy hajóval indult az ünneplő közönség az egy órányira lévő Dévénybe. A miniszter és a vendégek 10 órakor indultak az utolsó hajóval, egy katonazenekar játékaival kísérete mellett. A falu vár felé nyíló utcájának alsó végén zöld ágakból készült diadalkapu állt. A házakat koszorúkkal és nemzeti színű zászlókkal díszítették. A várhegy szinte minden részét ellepte a közönség. A vendégek a kijavított, meredek úton gyalog indultak az alsóvárba, ahol a Duna felőli oldalrészén díszsátor és szónoki emelvény állt, mögötte a honvédség díszszázada. Az ünnepi szertartás Boltizár címzetes püspök, esztergomi érseki vikárius miséjével kezdődött. Ezt a honvédség díszsörtüze követte, majd a pozsonyi énekkar elénekelt a Himnuszt. Berczik Gyula, az emlékmű tervezője jelentette a miniszternek, hogy a szobor elkészült az avatásra. Báró Jósika Samu kalapját levéve mondott rövid, emelkedett hangú avatóbeszédet, s az emlékművet átadta Pozsony megye közönségének „örök megőrzés és ápolás végett”. A megye nevében Zsigárdy megyebizottsági tag válaszolt. A beszédek és a szertartások sorát díszsörtüz zárta. A hivatalos ünnepség befejeztével először a miniszter és kísérete indult az emlékmű megtekintésére a felső várba a szűk, meredek úton. A borús, ködös idő ellenére is elragadó kilátás nyílt Pozsony felé, Alsó-Ausztria irányába, valamint a Duna és a Morva partján elterülő lapályra. A közönség ezután, a hely szűke miatt, csak apró csoportokban követhette az első látogatókat.

A zoborhegyi emlékoszlop

A Nyitra városa mellett emelkedő Zobor-hegy is egyike volt annak a hét helynek, melyen maradandó emlékmű állításával örökítette meg a nemzeti kegyelet a honfoglalás ezredik évfordulóját. A történelem tanúsága szerint Huba, Szóárd és Kadocsa vezérek itt vívták a honfoglalás utolsó csatáinak egyikét. Mint a hagyomány regéli, a csata után a magyarok a legyőzött, de hódolni nem akaró nyitrai morva vezért, Zobort ezen az 587 méter magas hegyen felakasztották, s a monda szerint a hegyet róla nevezték el.

A Nyitra folyó völgyében messze ellátzó sziklacsúcsra állították a honfoglalási emlékművet, melyet Berczik Gyula terve alapján építettek. Az emlék egy henger alakú 3,40 méter talapzattól felnyúló, 18 méter magas zsidóvári gránitból készült sugárgúla, melynek négy sarkából egy-egy föllebbenni készülő természetes turulmadár volt látható. A szobrászmunka Kallós Ede műterméből került ki. Az építkezés összes költsége 25 931 forint volt. Az elkészült emlékmű zárkövének ünnepélyes elhelyezésére és az avatásra 1896. augusztus 30-án került sor. Az ünnepségen a megye és a szomszéd megyék vezető személyiségein és előkelőségein kívül megjelent a budapesti törvényhozás számos tagja, hírlapírók és művészek is. Perczel Dezső belügyminiszter különvontall érkezett.

Az igen csinos várossá fejlődött és nagy értelmiséggel dicsekvő Nyitra már az ünnepséget megelőző napon zászlódíszbe öltözött. Este az egész várost fényesen kivilágították, s a megyeházán rendezett fogadás után a díszvendég Perczel minisztert szerezéssel köszöntötték. Másnap, kora reggel katonai ébresztő keltette a várost.

Az ünnepi program nyitányaként reggel a megyeházán a nap emlékére rövid díszközgyűlést rendeztek. Innen indult az ünneplő közönség a Zobor-hegyre. Elöl a többszáz főből álló népbandérium lovagolt, őket népviseletbe öltözött tótók követték gyalog, majd a vendégek kocsin. A felállványozott emlékmű mellett két, lombokkal fedett szint építettek. Az egyikben oltár állt, ahol Bende István nyitrai püspök tartott hála istentisztelet, a másikon emelvény a szónokoknak. Az ünnepi beszédet Perczel Dezső miniszter és Craus István megyei alispán mondta. Az avatásról szóló emlékirat felolvasása után a helyére illesztették a zárkövet. Végül a külön erre az alkalomra vert emlékérméket adták át a résztvevőknek, s a honvédség díszsörtüze zárta be az ünnepséget. Ezután a lombsátorban megvendégelték a közösséget. A vendégsereg levonulván a hegyről, a város mellett felvert sátorban 400 főre terített lakomán fejezte be az ünneplést.

Asztrik apát szobra Pannonhalmán

A hét országos ezredévi emlékmű közül ez volt a legnagyobb. Eredetileg a főapátság épület udvarára szánták, s csak később döntöttek mégis úgy, hogy a Kálvária-hegyre kerül, ahonnan a monumentális kupolacsarnok a zárdaépület hatalmas arányai mellett is kellően érvényesülhetett. A kupolacsarnokban akarták fölállítani Asztrik püspöknek a Szt. Benedek rend első pannonhalmi főapátjának, esztergomi érseknek és első magyar hercegprimásnak szobrát is.

A hely kiválasztásánál több szempont is közrejátszott. Az indoklások között első helyen Anonymus gestájára hivatkoztak, aki azt írta, hogy Árpád vezére e helyhez közel – Bánhidán – vívták a honfoglalás döntő csatáját, majd a győztesek a környéken lovagolva „Pannónia szépségét látva igen megörültek.” Másrészt, a Szent Benedek-rend ősi monostorának első apátja, Asztrik volt, akit István király Rómába küldött II. Szilveszter pápához királyi koronáért. Az ő személye kapcsolta össze a honalapítás és a rend magyarországi történetét. De itt állított „oltárt” először István király a kultúrának és hitnek is. Az emlékmű tehát a honszerzés befejezését és a keresztény vallás fölvételeivel Magyarországnak a művelt államok sorába való belépését jelzi, a *Mons sacra Pannoniae* kettős történetének jelentőségét hirdeti. Az ezredév „hét oszlopa” közül egy ezért került Pannonhalmára, annak a nagy halomnak a legmagasabb pontjára, melyről a Benedek-rend várszerű monostora tekint alá.

A kápolnára emlékeztető emlékmű négy oszlopra állított, zárt kupolacsarnok volt, mely sajtolt téglából készült és vakolatlanul hagyták. Az építmény teljes magassága elérte a 26 métert. A bejáratától jobbra és balra fülkékben szoboralakokat helyeztek el. A négyzetes párkányon három emeletnyi magasságban egy 6 méter magas „kupola”

helyezkedett el, melynek tetejére még egy 2 méter magas, 3,2 méter átmérőjű ún. „lámpás” került. Ez a „lámpás”, vagy felülvilágító, az épület külső építészeti betetőzését, a Szent Koronát tartotta, mely a tetejét díszítő kereszttel együtt további másfél méter magas volt. Mindkettő vörös rézből készült és Szepessy Sándor műhelyéből került ki. Az almási kőből készült főhomlokzat építészeti díszletét Bezerédi Gyula mintázta, amit egy thümpanonba helyezve faragott oszlopok tartottak. A csarnok, mint a többi emlékmű is, Berczik Gyula tervei alapján készült. Az építési munkálatokat az a Varga József építész vezette, aki a monostor újjáépítését is. Az emlékmű építési és díszítési költsége összesen 96 340 forintba került, az összeg állami költségvetésből származott.

Asztrik főpát szobra Jankovics Gyula szobrász műtermében készült és a főpátság belső területén állították föl. A teljes egyházi díszben álló püspök két kezével egy vánszoroson tartja a Rómából hozott koronát, bal kezében, – a párna mellé szorítva – az apostoli keresztet fogja. Magasba emelt arcával és tekintetével áldásért könyörög az égiekhez. A szobrot a pannonhalmi főpát, Fehér Ipoly rendelte meg, s költségeit (12 000 forint) a rendház fedezte.

Az ezredévi ünnepek, s az avatási ünnepség alkalmából Pannonhalmán jelentékeny építés befejezéséhez is érkeztek, melyek már „közel tíz éve” folytak. A főmonostor várszerű kőfalainak szeglettornyait Fehér Ipoly főpát a vajdahunyadi vár tornyainak mintájára átépíttette. A várkapu szintén díszes középkori tornyokat kapott. A várkapu felhúzó hidja mellett a kapusnak pavilon készült. A központi könyvtárhoz díszes bejárót építettek, az ebédlőt, amit gyönyörű barokk festmények díszítettek, márvánnyal újraköveztette. A vártornyok közötti kazamatákba asztalos és pékműhelyek kaptak helyet, míg a korábban üresen álló bolthajtásos régi épületszárnyat a főmonostor társalgójává alakíttatta.

Az alapkövetelési ünnepségre 1896. augusztus 25-én Budapestről különvonat vitte a vendégeket Győrbe, amellyel a kormány részéről Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Graenzenstein Béla államtitkár, Rakovszki István állami számvevőszéki elnök, valamint harminc képviselőházi és nyolc főrendházi tag is utazott. Az ünnepségen megjelentek a katolikus püspöki kar tagjai és Antal Gábor református püspök is. Pest megye külön küldöttséggel képviseltette magát. Az ünnepség fényét és hangulatát emelendő, leutazott a fővárosból a honvéd zenekar is. Este a vármegyeház dísztermében fogadták az előkelő vendégeket, majd a Lloyd-épületében a város adott fényes bankettet.

Másnap reggel, augusztus 26-án a különvonat Pannonhalmára indult, Szentmártonból 300 kocsival folytatva az utat. Az ünnepség a monostor templomában Te Deummal vette kezdetét, majd a könyvtárban a Benedek-rend magyarországi működésének ezeréves ünnepét tartották. Először Fehér Ipoly főpát hazafias üdvözlete hangzott el, majd Vojnits Döme, az esztergomi gimnázium igazgatója szólt a keresztény vallás behozataláról és az apátság alapításáról. Végül Halbik Ciprián tihanyi apát méltatta a Benedek-rend művelődési hivatását történelmi értekezésében.

Az ünneplő közönség ezután az országos ünnepség színhelyére, az emlékmű alapkövének letételéhez vonult. Sajnos az idő nem kedvezett: a viharos szélben a zászlós árbocok hajlongtak, az állványok recsegték, s a díszvendégek sátra sem nyújtott sok védelmet. Az ünnepi szónoklatot Wlassics Gyula miniszter mondta, s az emlékművet a nemzeti Genezis nagy apoteozisának nevezte, melyhez a nyugati civilizációhoz való csatlakozás és a szent korona szimbóluma tapad, fennem hirdette őseink bölcsességét. Méltatta a magyarok nemzeti érzületét, István király államalapító tevékenységét, Pannonhalma köveinek történelmi jelentőségét, s így zárta beszédét: „Késő nemzedékek, ha idejöttök e szent helyre, beszéljenek nektek a történelem nyugodt ítéletével és szent intelmével e kövek többet, ékesebben és lelkesítőbben, mint emberi szó tud. A

nemzet kövesse az utat, melyet az emlékmű hirdet. Magyarok istene, add, hogy ez az emlékmű lássa virulni a magyar nemzetet.”

Fehér Ipoly főpát megáldotta a csarnok alapkövét, s felolvasták az abban elhelyezett iratot (mely szövegében megegyezett a többi ezredéves emlék okiratával, kiegészítve azt a pannonhalmi vonatkozásokkal.) A miniszter tette az első kalapácsütést, az alapköre, majd átadta az emlékművet megőrzésre a Benedek-rendnek és a vármegeye közönségének. Az ünnepség Győr megye ünnepi közgyűlésével és egy lakomával fejeződött be.

A millenniumi emlékmű Budapesten

A hét országos ezredévi emlékmű mellett meg kell említenünk egy nyolcadikat is, mely még ma is Budapesten, eredeti helyén áll. Ez a mű csak születésében hasonlított a többiekhez, létrehozása csaknem harminc évig tartott. A monumentális emlékmű létrehozásának alap gondolata a főváros tanácsában 1881-ben született, amikor is javaslatot terjesztettek az országgyűlés elé, hogy a honfoglalás ezredik évfordulójára Budapesten nagyszabású emlékművet állítsanak. A képviselőház 1894-ben elfogadta a felterjesztést, az 1896. évi VIII. törvénycikkben kijelölte a helyét is: az Andrássy és a Városligeti tó közötti részen, annak lezárásaként kell elhelyezni.

Magyarországon az Ezredévi Emlékmű megtervezését és kivitelezését a XIX. század legnagyobb szobrászi megbízását 1894-ben Zala György szobrászművész és Schikedanz Albert nyerte el. Az elkészült tervek egyes részleteinek megmintázott változatát az 1896-os ezredévi kiállításon be is mutatták. A hatalmas feladatot Zala György hat szobrásztársa közreműködésével oldotta meg.

Az eklektikus architektúrájú, félkör alakú oszlopcsarnok – mely a talapzat építészeti megoldásával alkalmazkodott a téren álló épületek stílusához is – 85 méter széles és 25 méter mély és 13 méter magas. A félkör középpontjában egy 36 méter magas köoszlopon a győzelmet jelképező Gábrriel arkangyal bronzszobra állt. A szobrot Zala György mintázta meg, s 1900-ban, a párizsi kiállításon Grand Prix-t nyert. Az arkangyal szobrának talapzata körül a honfoglaló hét vezér lovas szobra állt, középen Árpáddal. A szoborcsoport szintén Zala György alkotása. A kolonnád oszlopközeiben helyezték el a királyok szobrai: Szent Istvánt, Szent Lászlót, Könyves Kálmánt, II. Endrét, IV. Bélát, Károly Róbertet, Nagy Lajost, Hunyadi Jánost, Mátyás királyt, I. Ferdinándot, III. Károlyt, Mária Teréziát, II. Lipótot, I. Ferenc Józsefet. A szobrok Senyei Károly, Telecs Ede, Füredi Richárd, Köllő Miklós, Kis György, Margó Ede és Zala György szobrászművészek alkotásai. Az oszlopcsarnok talapzatául szolgáló falrész frízszerűen körbefutó bronz domborművekkel díszítették, melyek a történelmi alakok életének főbb eseményeit mutatják be. (A Habsburg uralkodók szobrai 1919-ben, majd a II. világháború után eltávolították, ezért a jobboldali kolonnád szobrai később így alakultak: Hunyadi János, Mátyás király, Boesckai István (Holló Barnabás alkotása), Bethlen Gábor (Vastagh György alkotása), Thököly Imre (Grantner Jenő alkotása), II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos (mindkettő Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotása)

Az oszlopcsarnok párkányának befejező pillérein allegorikus szobrok álltak: a két belsőn a *Háború* és a *Béke* bigái (szekerei), a külső pilléreken a *Tudás és Dicsőség*, illetve a *Munka és jólét* szoborcsoportjai. Valamennyi Zala György alkotása. A szobrok anyaga bronz, az építészeti rész mészkőből és homokkőből készült.

Az emlékmű kivitelezési tervei még a millennium években elkészültek, az alapok ásását azonban csak 1898-ban kezdték el, az ezredévi kiállítás főkapujának helyén. Az eredeti tervek szerint már 1897 tavaszán el akarták kezdeni a munkát, építését öt évre tervezték, s 1902-re kitűzték a leleplezés időpontját is. A mű befejezéséig azonban 35 év telt el. Az első problémák már a műterem kiválasztásával kezdődtek. Budapesten

ugyanis nem volt olyan nagy műterem, ahol óriási szobrok mintázását el lehetett volna végeztetni. Végül is a MÁV igazgatóság a Nyugati pályaudvar egyik tágas raktárhelyiségét bocsátotta rendelkezésre.

Legelőször Gábor arkangyal, a géniusz 4,8 méteres szobrának felállítására került sor 1901-ben, a mű középpontjában álló diadaloszlopon. 1905-ben felállítottak a királyszobrok közül négyet, 1906-ban egyet, 1911-ben kettőt, 1912-ben egyet és végül 1927-ben még egyet, majd 1935-ig a még hiányzó ötöt. Az allegorikus szobrokat Zala György 1906-ban, illetve 1911-ben fejezte be, Árpád szobrát 1912-ben leplezték le, míg a vezérek 1928-1929-ben készültek el.

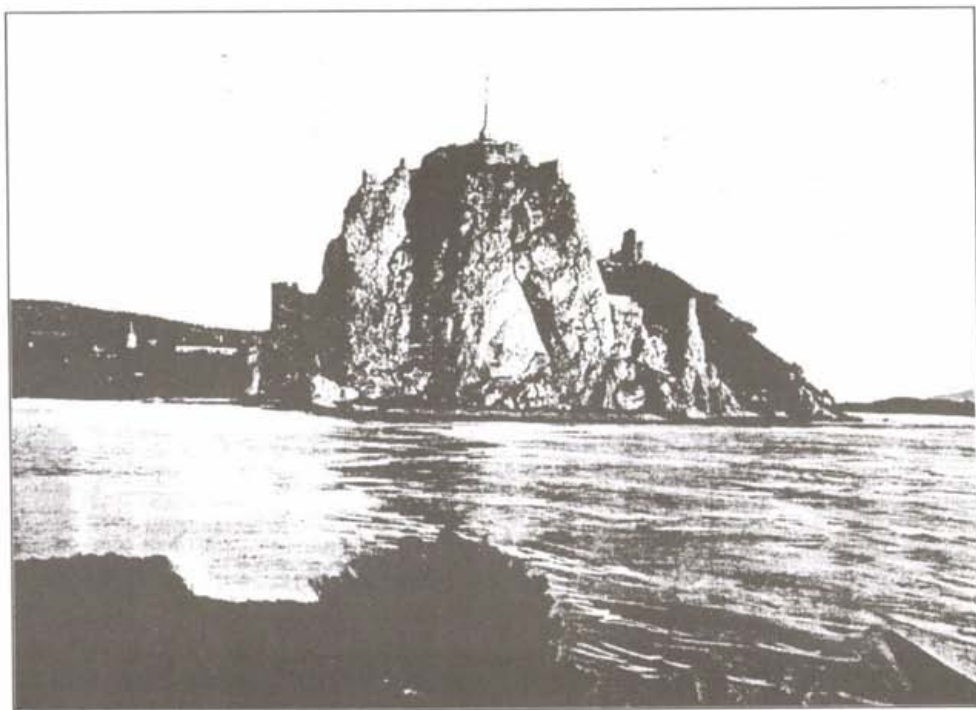
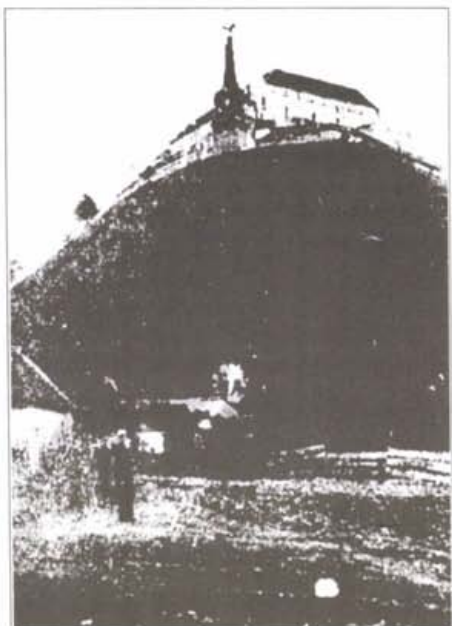
Halminé Bartó Anna

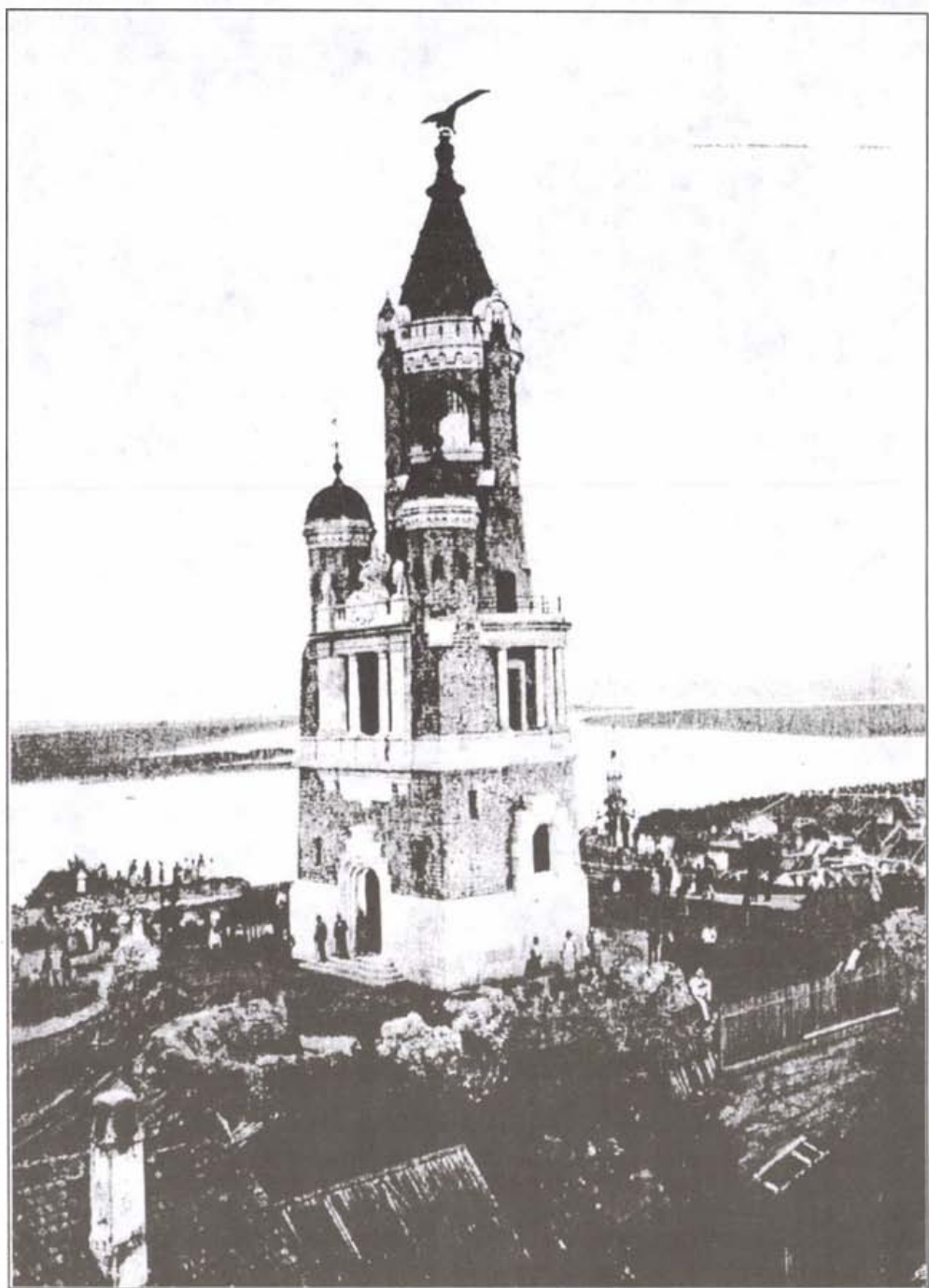
A tanulmányban bemutatott emlékhelyek képeit az alábbi sorrendben közöljük:

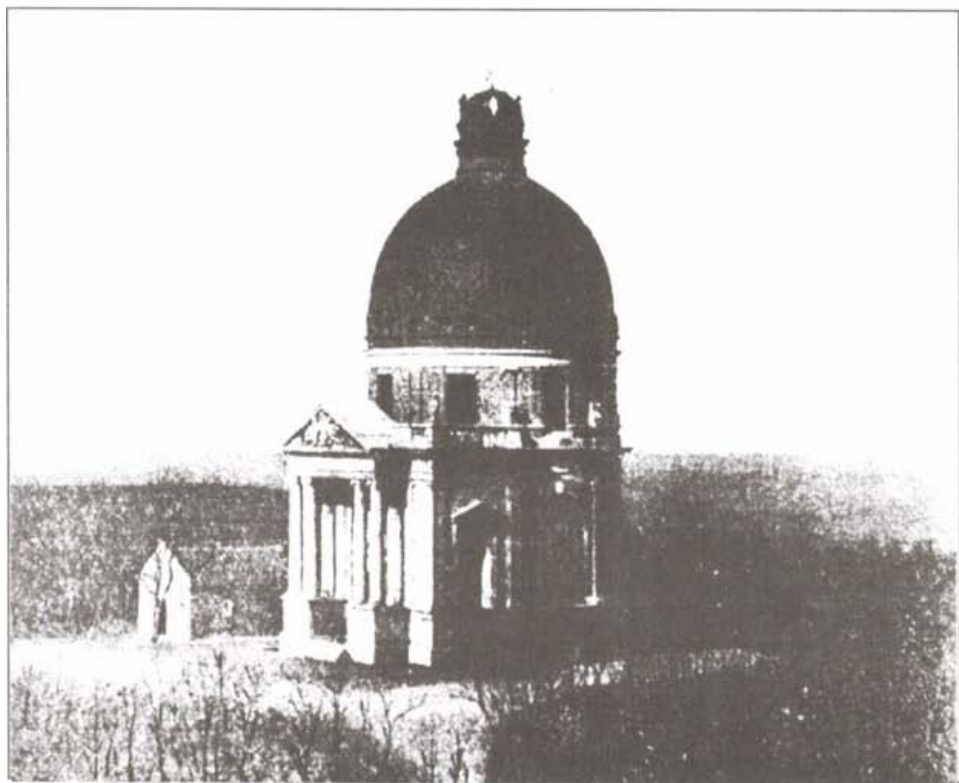
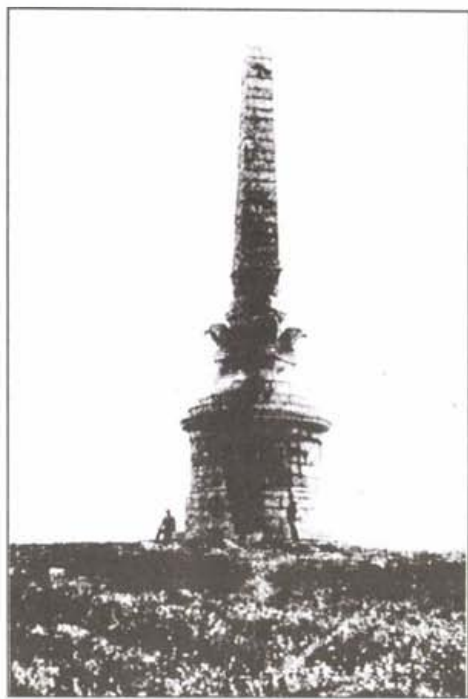
1. *A pusztaszeri honfoglalás emlékmű*
2. *Munkács*
3. *Az ezredévi emlékoszlop a brassói Czenk-hegyen*
4. *A dévényi Várhegy az ezredévi emlékkal*
5. *A zimonyi ezredévi emlék*
6. *Árpádkori harcos Dévénynél* (Jankovits Gyula szobra)
7. *A zaborhegyi emlékoszlop*
8. *Asztrik apát szobra Pannonhalmán*

(A reprodukciók korabeli felvételekről készültek, minőségük esetenként gyenge, ezért olvasóink elnézését kérjük.)

A honismereti mozgalom harmincöt esztendeje

Noha a honismereti mozgalom elméleti gyökérezete már 260 éves, szervezett formájában azonban csak 35 esztendeje működik hazánkban. 1960-tól kezdődő történetének mind a mai napig egyik vezető tagja voltam. Micsoda 35 esztendő volt e folyamat: szinte egy nemzedéknek az élete. A nemzet történelmi reflexeinek a küzdelmes élete. „Sub pondere crescit”: teher alatt nővő élete.

Ilyés Gyula metaforikus hasonlata szerint: „haza a magasban” volt csak elérhető és szolgálható a számunkra. Az eszmeien szép gondolatot azonban „haza a mélyben” kellett szolgáljunk. Amikor tartóssá vált a nemzet *nyugalansága* a diktatúra kemény esztendeiben, azonnal észrevette – elég korán – hogy újra írni kezdték a nemzet ellen a történelmet. Ekkor támadt fel és állt csatasorba egy misszionáriusi elhivatottságú, a nemzet élniakarásától megfertőzött *szekértábor*, amely egészséges patrióta ösztönével, vonzó haza- és szülőföldszeretettel kiépítette a maga számára a honismereti mozgalom kereteiben *nemzeti tudata környezetvédelmét*, és azt szolgálni kezdte a magyarság mandátumos értelmiségi „összeesküvésével” a Notitia Hungariae történelmi gyökérezetű mozgalmának a kereteiben.

Valóságos csoda volt, hogy a honismeret életképessége napról-napra erősödött az alapítás után egy *nemzettudathiányos politikai*, társadalmi kulturális diktatura légkörében, a Hazafias Népfrent egyetlen lehetséges szervezeti keretei között, amely azt vallotta Vörösmartyval, hogy csak az tudja a *jelent a jövőhöz kötni, aki a múltat tiszteli és szereti*. E múlt tisztelete és szeretete volt a honismeret *kötőanyaga és előre lendítő motorja* s eképp vált a *honismeret a nemzet történelmévé*. A mozgalom tehát nem máról holnapra keletkezett, hanem *századok érlelték* – a középkori krónikások munkásságától Bél Mátyás pozsonyi iskolájának a tevékenységéig, amely az ország ismertének: a Notitia Hungariae-nak már 260 évvel kezdtek el a feltárását és a szolgálatát. Ha csak 10 fényes nevet sorolok is fel, felsorolhatnék százat és ezret is a honismeret magvetői közül: Bél Mátyást, Fényes Eleket, Györffy Istvánt, Hermann Ottót, Orbán Balázst, Pesty Frigyest, Nagyváthy Jánost, Tessedik Sámuel, Vályi Andrást, Pálóczi Horváth Ádámot s mögöttük a kollégiumok tehetséges tanárait, a diplomások igehirdetőit, a közéleti fórumok és parlamentek szónokait, a jótollú történészeket, a művelődéstörténet és közművelődés nagynevű munkásait, a magyar kultúra névtelen és neves famulusait.

Ez a korszak volt a honismeret-történelem kincsestárának a megalapozása és felépítése, amelyet 1945 után, egy nagyhatalmú internacionalista diktatura idején aligha lehetett sanda tekintetek nélkül munkálni nemzetünk javára. 1960 előtt nagyon kevés bátor ember volt hajlandó spontán honismereti közösségekben dolgozni „a fű alatt” a nemzet történelméért.

Csak 1960-tól kezdett kibontakozni hazánkban a *szakköri* honismereti mozgalom, majd 1968-al a *szervezett* honismereti mozgalom, míg 1972-től, az Országos Helytörténeti Bizottságnak az Országos Honismereti Bizottságba való beolvadásával az *egységes* honismereti mozgalom. Következtében egy nemzet *igenlő akarata* áradt szét a honismeret tájain. Igazolással ma már elmondhatjuk, hogy a Népfrentnek – szerintünk –

semmi mással nem kellett volna törődni, mint a honismereti mozgalommal, amely faluról falura terjedve értékes kezdeményezések zászlóvivőjévé vált. A megyék közül ekkor váltak többen a honismeret bázismegyéivé. Ekkor nevezték el a mozgalom elnökét, az egyik népfrontkongresszuson, a honismeret *ombudsmanjának*. Ekkor már az országban mindenütt működtek honismereti szervezetek, az általános iskolákban és a középiskolákban dinamikus honismereti szakkörök, a tanítóképző főiskolákban pedig már *diplomát adó* tanfolyamok.

A kezdeti sikerek után a mozgalom csakhamar a *magyar vidék* felé fordult. Kezdte *felmérni a vidéki Magyarország sorskérdéseit*. Vizsgálta országos és helyi pályázataiban és tanácskozásain rohamosan fogyó népességünk kérdését. *Földrajzi neveink* gyűjtésénél vigyázott a nagyüzemi agrártermelés által egybemosott és egybeszántott mezőrészek történelemcsengésű dűlőneveire, amelyek századokon keresztül őrizték a falvak eredeti neveit, amelyeket akkor betű és számjelekkel kezdtek feltüntetni az új térképeken. Többször tettük szóvá Szárszó ügyét, emlékezve a 42-es és a 43-as konferenciák évfordulóira a helyszínen, köztük is a legjelentősebbre a 43-as konferencia 50 éves (1993-ban) egyhetes tanácskozásaira, és harcoltunk a Soli Deo Glória hajdani telepének a visszaszerzéséért és a jogutód egyházi szervezet részére való visszaadásáért.

Pályázatokban vizsgáltuk a magyar vidék *morális* életét, benne a *kulácszindróma* nemzetre káros következményeit. Emlékezetem szerint szóvattettük a magyar vasút káros pusztítását is, a vicinális vasutak megszüntetését. Esdő szóval fordultunk országos tanácskozásokon a kormányzathoz a közművelődési és tudományos intézmények támogatása érdekében. Szép eredményeket ért el a velünk párhuzamban futó Olvasó Népért mozgalom is, amely válllatva küzdött anyanyelvünk védő szakembereivel együtt nyelvünk pusztulása ellen.

Nagy és felbecsülhetetlen tudományos értékű szolgálatokat végeztünk *közgyűjteményeink gyarapítása* érdekében a *közszégt adattárak* elkészítésével és azoknak a levéltárakban való elhelyezésével, a *falú és a városi fényképgyűjteményeknek* ugyancsak a közgyűjteményekben való elhelyezésével, az országos és megyei *pályázatok* kéziratainak ugyancsak általuk történő gyűjtésével.

Hatalmas energiát fejtett ki a mozgalom *új múzeumok* anyagainak az összegyűjtésével, alapításával és megnyitásával. A levéltárak segítségével tető alá hoztuk a történelemoktatás iskolai segédleteit: a *helytörténeti olvasókönyveket*. Harcoltunk a *történelemoktatás* érdekében a tanárok és a diákok posztgraduális képzéséért, követeltük a tanítóképzőkben a történelemtanítás bevezetését, felvetettük a Zsámbéki Tanítóképző Főiskolán a *honismereti tanszék* megszervezését, résztvettünk a Nemzeti Alaptanterv vitájában, amely csak illusztrációs anyagként tekintett a honismeretre, nem pedig önálló tantárgyként, így segítve annak elsikkasztását.

Amikor pedig a *tudomány segítségül hívta a honismeretet*, a levéltárak igényelték a közgyűjteményekkel együtt, hogy egészítsük ki a központi kutatásokat *regionális* kutatásokkal, tudván azt, hogy a történeti feltáró munkák nem maradhatnak meg a falvak és a megyék határainál. Így kutattuk és vizsgáltuk az agrártörténet, az ipartörténet és a kultúrtörténet számára az *életmódváltások* folyamatait, teszteltük a változások szociológiai folyamatait és képleteit.

Országos méretekben mozgalmunk lett a *nemzeti emlékhelyek* létesítésének és gondozásának a gazdája. A mohi emlékhelytől a mohácsi emlékhelyig a *történelmi emlékhelyekké* való nyilvánításokat is mozgalmunk kezdeményezte és szorgalmazta elsőként hazánkban. Szinte mi váltunk gazdájává az *első és a második világháborús halottak emlékműállítás* mozgalmának a temetőekben, a községek díszterein, a templomok falaiban. Egy nemzet nevében mondtunk rekviemet elesett katonahőseinkért, akiknek még a neveire sem volt szabad akkor, emlékezni a diktatúrás évtizedekben. *Országos mozgalom lett a kezdeményezéseinkből is!*

Nemzetünk nagyjainak születésének és halálának idején ünnepi *emléküléseket* tartottunk: Széchenyi István születésének 200., Kossuth halála 100., Kovács Béla elhurcolása, Bajcsy-Zsilinszky halála, Németh László: A tanügy rendezése c. munkájának 50. évfordulóján. Segítettük az Európa-díjjal kitüntetett Erdélyi Zsuzsa: Hegyet hágék, lőtőt lépék c. archaikus, nagysikerű életműve kiadását és az Európa Nostra-díjjal kitüntetett Szántódi Tudományos Bizottság működését, a Szántói füzetek szerkesztését és kiadását, a Kulturális Központ kiállításait. Pályázatot hirdettünk „*Fiaim, vigyázzatok a Balatonra*” címmel a millicentenáriumra a Tó védelme és jövője szolgálatában. A Duna Tv közvetítette a *Mitosz és történelem* első és második részének a vetélkedőjét Budapestről és Esztergomból, amelyen 1100 középiskolás diákcsoport vett részt Erdélytől Pozsonyig, Kárpátaljától a Vajdaságig. A Duna Tv-vel közösen kiépítettük a „*Kapcsok*” c. műsorsorozatot, amelyekben beszámolunk a határainkon túl élő magyarság életének kulturális törekvéseiről és programjairól. Tartottunk hazánk határain túl közös honismeret szerkesztőségi megbeszéléseket a Felvidéken, Erdélyben és a Vajdaságban. Évente 70-80 nyári honismereti táborunkban több ezer tanuló vett részt. Erősítettük a TESZ keretekben a mozgalom országos tevékenységét. Sikeres pályázatokat bonyolítottunk le és közös programokat dolgoztunk ki az *anyanyelv kutatók* mozgalmával, a Kossuth és a Rákóczi szövetségekkel, eredményes országos tanácskozásokat és emléküléseket szerveztünk a Szárszói Baráti Körrel és a Magyarok Világszövetségének Nemzeti Együttműködési Bizottságával.

Szövetségünk vezérkara a nyári honismereti akadémiákra és az országos honismereti konferenciákra a hazai művelődéspolitikai legkorszerűbb témáit tűzte a tárgyalások napirendjére. Már 1988-ban a tatai akadémia programjára tűztük az egyházak és a millicentenárium kérdését, majd sorjában az önkormányzatok, az ifjúság, a Kárpát-medence, s a magyarság és Európa kérdéseit. Igen tartalmas konferenciákat rendeztünk a honismereti kiadványszerkesztők részére 86-ban Esztergomban, 92-ben Vácon, 94-ben pedig Mezőkövesden. Ezek a konferenciák büszkeséggel tölthettek el bennünket, bizonyították a mozgalom dinamikus életrealitását, gazdag vitalitását, a nemzeti önismeret és a nemzet tudat megalapozására irányuló munkáját, bizonyítva hogy a kiadványai a legértékesebb *névjegyei* a mozgalomnak. Elkészítettük és megjelentettük a honismereti irodalom *bibliográfiáját* és összesített *repertóriumát* 1972 és 1987 között. Évfordulós *kalendáriumainkat* adtuk többször fogódzól szervezeteink kezébe. Honismereti egyesületeink részére pedig programokat dolgoztunk ki a millicentenárium idejére.

Hatalmas erőfeszítéseket végeztünk a mozgalom *tudományos színvonalának* az emelése érdekében. Feladatunknak tartottuk, hogy a helytörténet egyéni kutatóit felemeljük a megye és a régió csapatmunkáinak a színvonalára és az interdiszciplinaritás (történelem, néprajz, földrajz, irodalom) módszereinek a művelésére. A célunk mindenkor az volt, hogy az *adatgyűjtő amatőr* ambíciókat felemeljük a *tudományos feldolgozások* színvonalára.

A honismeret termékeny kapcsolatokat épített ki a levéltárakkal, a múzeumokkal és a könyvtárakkal. Különösen az iskola és a levéltár kapcsolatait tartottuk igen fontosnak. Somogyban még „iskola és levéltár” című kiadványsorozatot is szerkesztettünk. *Kutató klubokat* is működtettünk a levéltárakban. Különösen nagy energiát fektettünk a tantervek *posztgraduális* honismeret-történelmi képzésére és oktatására. A szakköri munkák, a pályázatok, az emlékülések, a honismeret-közművelődési konferenciák valóságos nagylátogatottságú *honismereti manrészák* voltak szerte az országban. A mozgalom *nemzettudatot erősítő intézményei* (a honismereti akadémiák évente, a honismereti konferenciák ötévenként és a kiadványszerkesztői konferenciák két évenként) mindig teltházas rendezvények voltak az ország egész területén. Ezek az összejeveteleken adtuk ki *Bél-díjsaink* okleveleit és kiváló munkát végző szakembereink

emléklapjait. Itt működtek közre országos nevű előadók is, akik közül már halottak: Bálint Sándor, Benda Kálmán, Dömötör Sándor, Morvay Péter, Novák József és Ujszászy Kálmán. Élő előadók közül pedig fel kell sorolnunk: Andrásfalvy Bertalant, Balassa Ivánt, Kosáry Domokost, László Gyulát, Pozsgay Imrét, Szabad Györgyöt, Szakály Ferencet, Székely Györgyöt és Vörös Károlyt.

1974 és 1994 közötti két évtizedben 50 esszét írtam a hazai honismereti mozgalom- ban végzett tevékenységekről. A cikkek témái szinte átfogóan érintették azt a munkát, amelyet végeztünk, *történeti vázlatait* képezve annak. A cikkek a Honismeret köz- ponti folyóiratában, a Századok, a Levéltári Szemle, a Műhely, a Somogy, a Magyaror- szág és a Somogyi Honismeretben, valamint a Magyar Nemzetben, a Szabad Földben és a Somogyi Hírlapban jelentek meg.

35 év! Szinte egy nemzedék, egy emberöltő élete a nemzet öntudatának és önisme- retének a szolgálatában. 80. esztendőm felé lépkedve úgy éreztem, hogy fel kell állnom az elnöki székből, mivel a millezentesárúium felé közeledve fiatalabb életener- giákra van szüksége a mozgalomnak. A nemzet közelgő nagy demonstrációján azon- ban szeretnék résztvenni, mivel a nemzet történelmét író honismereti mozgalomra még nagy feladatok várnak!

Kanyar József

Hatvan éves lenne Ikvai Nándor¹

Már több mint hét éve nincsen közöttünk a XX. század második felének egyik leg- markánsabb egyéniségű muzeológusa, *Ikvai Nándor*. El nem ért hatvanadik évében emlékezünk rá, közreadván a tiszteletére kiadott monumentális két kötetből álló tanulmánygyűjteményt, amelyben magam is szerepelhettem. Teljes értékelésre nem vállalkozhatom, ezért színes tevékenységének három területére fogok szorítkozni.

Az indulás

Három helység játszott meghatározó szerepet Ikvai Nándor életében. Petőháza, ahol 1935. március 17-én lépett az életbe, s ahol élete első öt iskoláját is járta. A legnagyobb meghatározó a család volt: a meleg családi otthon három kitűnő fiút nevelt. Innen hozhatta a hűséget és a munka tiszteletét, amely oly nagyon jellemző volt rá.

Nándor és két öccse a tudomány becsületét is otthonról hozta. A jómódú gazdálko- dó családból származó apa maga is hat gimnáziumot végzett, s csak szüleinek halála miatt hagyta félbe középiskolai tanulmányait. Később jó gazdájává vált nemcsak a családi gazdaságnak, hanem a falu gazdaságának is. Fő feladatának azonban három fia taníttatását tekintette.

Életének második állomása hazánk nyugati ablaka, Sopron volt, itt végezte tanul- mányait 1946-tól 1954-ig; az utóbbi négy osztályt a jönevű Berzsényi Dániel Gimnázi- umban. Kiváló tanárai közül is kiemelkedett Augusztinovitz Elemér, akinek hamar kedves tanítványa, majd „szárnysegédje” lett az ugrifüles, mozgékony és ügyes fiú. A gimnáziumnak nagyon jó volt a kapcsolata a soproni Liszt Ferenc Múzeum nagytudású, később a tudományos munkásságáért Kossuth-díjban is részesülő igazgatójával, Csatkai Endrével. Nándi hamar bejáratos lett a múzeumba és annak igazgatójához. Ahogyan még az én generációm is hívta, Bandi Bácsi vonzotta a fiatal tehetségeket, szerette őket, ellátta őket várostörténeti olvasmányokkal, így járt ezzel elvesztett barátunk is. Gyakran tettek Sopron történeti belvárosában sétákat, ahol in situ láthatták

¹ Elhangzott 1995. április 20-án, Nagykörsön, az Ikvai Nándorra emlékező tanácskozá- son. (Szerk.)

és hallhatták a tudós eszmefuttatásait. Oly nagy hatással volt rá és oly mély volt az oktatás, hogy egyetemre kerülése idejére már írásai voltak a Soproni Szemlénél, amelyet, természetesen, ugyancsak Csatkai Endre szerkesztett.

Ikvai Nándor egy kis kerülővel jutott a Debreceni Egyetemre. Először operatőr szakra jelentkezett, s mivel nem vették fel, egy szűk évet a petőházi cukorgyárban dolgozott. Közben szabadidejében továbbra is bejárt a múzeumba és első mestere biztatására elkészítette *Petőháza története és néprajza* című 37 oldalas (+fotók és rajzok) pályamunkáját. Dolgozatát máig őrzi a Liszt Ferenc Múzeum.

A harmadik meghatározó momentuma életének a debreceni egyetemi évek voltak 1955 és 1959 között. Magyar és orosz szakra vették fel, de hamar átjutott történelem-földrajz szakra. A néprajzot lényegében harmadik szakként végezte, a harmadik szakból azonban hamarosan az első lett. Mozgékonyága és vállalkozókészsége hamar magára vonta minden tanára és társa figyelmét. Én is, mint a tanszék három éve végzett ifjú tanára, ekkor és itt ismerkedtem meg vele. Egyetemi éve során hamar kidomborodtak emberi tulajdonságai, alig egy-két év elmúltával ő lett a legbennfentesebb hallgatója, majd első szeniora a Néprajzi Tanszéknek.

Megszervezte a tanszék hallgatóinak életét, kijárta, hogy az egyetem esti bezárásáig, 10 óráig bennmaradhattak a szeminárium-könyvtár teremben. Minden hallgató kulcsot és fiókot kapott, s megszervezte az azóta is híres *kástu*-közösséget, a hallgatók közös élés- és létrendszerét. Mindig ő látta el hasznos tudnivalókkal a tanszékre betévedt és ott is maradó egyetemistákat. A fiatalabbakkal törődni sohasem restelt, szívesen tanította őket gépelni, cédulázni, ha szükség volt rá bevezette őket – a lányokat néha nagyobb szeretettel – a fotózás és a sötétkamrai munka rejtelseibe. Ha jól emlékszem ő volt az első hallgatónk, akinek a diplomájába is bevezették a néprajzi szakképesítést 1959 júniusában.

Az akkorra már Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke jó iskolának bizonyult; erre nemcsak Ikvai Nándor, hanem immár legalább kétszáz végzett hallgatója a tanu. Az egyetemi hallgatók hamar önálló feladatot kaptak, szemináriumi dolgozataikat is önálló terepmunkára, saját gyűjtésükre kellett alapozniuk. A tanszék eleve megkövetelte a terepmunkát, az önálló gyűjtést és feldolgozást. Ikvai Nándornak már volt gyakorlata, sőt eldicsekedett azzal is, hogy a Soproni Szemlében már írása is van közlés alatt. Ifjú tanárokként – ekkor még Ujváry Zoltán és jómagam – nagyon együtt éltünk hallgatóinkkal. Egyik ilyen esti beszélgetésnél azzal ugrattuk Nándit, hogy az Ivácsics névvel nem lehet nevet szerezni a tudományban; először méltatlankodott, majd ráállt a heccnek szánt ötletre, s megkérdezte, hogy akkor mire kellene változtatni nevé? Némi latolgatás után szülőfalujának folyóját, az *Ikvát* ajánlottam, így hát szinte másodkeresztapjának is mondhatom magam!

Intézmény- és tudományos szervező

Hadd kezdjem egy személyes élménnyel. Az egyetem elvégzése után, 1959. július 1-től a debreceni *Déri Múzeumban* kezdte meg gyakorló muzeológiai tevékenységét. Abban az időben egy nagy pótkocsis teherautó rakomány, műtárgyak tárolására alkalmas szekrény érkezett a múzeumba. A budapesti szállítómunkások csak lerakták a bejárat elé, a bepakolás természetesen az intézmény férfinépére várt. Ekkortájt érkeztem a múzeumba, a kapun a bútorhegytől alig lehetett bejutni, előtérben senkit nem találtam, csak Nándor pattogó vezényszavait hallottam valahonnét: „Emeld meg... Fordulj... Ne lazásj!... Az apád... stb.” Mikor felleltem a költöző egységet, egy hatalmas, fiókos textilszekrényt cipeltek vagy nyolcan, közöttük volt a múzeum azóta már elhalálozott igazgatója, Béres András is izzadtan, ingujjra vetkőzve, és egy terembe igyekeztek bejutni Ikvai kolléga irányítása mellett. Mint megtudtam a vonakodó múzeumi

népet igazgatótól ő szervezte meg és vezényelte munkára. Az elmondott esemény példaértékű, szeretett és tudott dolgozni, nem tűrte maga körül a lustaságot vagy a tétlenséget.

Maradandót alkotott mint tudományszervező. E tevékenységre is kívánok néhány példát említeni. 1960 júliusától 1961 augusztus végéig a Hajdú-Bihar Megyei Tanács Művelődési Osztályán dolgozott mint népművelési előadó. Ekkortájt tervezték átadni a megyének a területi múzeumhálózatot, ezt készítette elő Ikvai Nándor is, amikor megtervezte és megírta máig számontartott, első könyvét *Falumúzeum* címmel.

Jelentős tevékenységet fejtett ki Cegléden is a *Kossuth Múzeumban*, aholis 1961. szeptember 1-től teljes 8 évet dolgozott. Ide már mint ifjú házasember érkezett, azt hiszem, hogy Sándor Ildikó és Ikvai Nándor volt a múzeum első két szakképzett muzeológusa. Rögtön felfigyelt, az akkor már 70 év feletti, megfáradt parasztfestő, *Benedek Péter* tevékenységére. Kiállítást szervezett részére, s igyekezett mind jobban felkutatni ismeretlen helyen lévő, kallódó műveit. Az idős festő bejáratos lett a múzeumba, eljárt rendezvényeire.

1968. szeptember 1-től a *Pest megyei múzeumi igazgatóság* vezetője lett, e tiszteét csak 12 évig tölthette be. Cservenka Ferencné megyei elsőtitkárnak nem tetszett az önálló gondolkodás, kompromisszumokra is alig, megalázkodásra még kevésbé hajlandó megyei múzeumigazgató; eltűdözte őt állásából. Ez időszak alatt domborodott ki leginkább kiváló szervező tevékenysége. Ő szervezte meg Szentendrén a megyei múzeumi központot, vonta egységes irányítás alá a megye városaiban lévő intézményeket. Múzeumszervező tevékenységének csúcspontját a Szentendrén kialakított művészeti múzeum-, illetőleg kiállítás-hálózat megteremtése képezte. Ezzel a főváros vonzáskörébe tartozó művészeti nyári műteremhálózat helyén és mellett kialakította az ország legjelentősebb XX. századi művészeti múzeumhálózatát. Megemlítendő továbbá, hogy elől járt a táj- és falumúzeumok, illetőleg a tájházak telepítése terén is. Racionális szemléletéhez hozzátartozott az, hogy csak akkor kezdett tárgyalni egyes települési vezetőkkel, ha azok előre megfelelő garanciát vállaltak a létesítendő intézmény kialakítására és majdani üzemeltetésére.

Hadd álljon itt egy reá jellemző személyes emlék: Amikor engem 1973 februárjában kineveztek Miskolcra megyei múzeumigazgatónak, Bodó Sándorral tapasztalat-körutat szerveztünk, néhány jelentős megyei igazgatóságot kívántunk felkeresni. Dunántúlról jövet, Ikvai Nándor a Déli Pályaudvaron várt 500-as kis Fiat Topolinójával, s amikor Szentendre határában arról panaszkodtunk a picit autóban, hogy alig férünk, akkor azt mondta: „Miért panaszkodtok, mi ebbe az autóba könnyen elférünk Ildivel, a három gyerekkel, meg anyósommal”. A példa és az örök tanulsága még csak most következik: Gazdasági igazgatójával ismertette a megyei hálózat tevékenységét, s amikor azt mondtam, hogy mikor lesz a mi múzeumi hálózatunk költségvetése 5 millió forint, a következőket válaszolta:

„Majd lesz az is nemsokára, de ne feledd, hogy a nagyobb költségvetés több munkát is jelent.” Azóta tudom, hogy nagyonis igaza volt. Megemlítendő még jó hét és fél éves minisztériumi munkája, aholis módja volt derekasan kivenni részét a múzeumszervező munkából. Ő volt az első rangos képviselője a néprajzi muzeológiának a minisztériumban. Itt azután igazán sokat tehetett és tett is a néprajzi, de általában is a magyar muzeológiáért. A jó ügyeket mindig támogatta, ajtaja mindig nyitva állt, sem a jó szóval, sem a segítséggel sohasem fukarkodott.

Itt szeretném megemlíteni szerkesztő és kiadványozó tevékenységét. Szerkesztette a *Ceglédi Füzetek* 12-19. számát. Megszervezte és szerkesztette a Pest megyei múzeumok évkönyv sorozatát, a *Studia Comitatus*-t, a *Pest megyei Múzeumi Füzetek* IV-XIII. sorozatát, valamint több tájmonográfiát, köztük a *Börzsöny néprajza*, illetve a *Tápió-mente néprajza* című monográfiát.

A néprajzkutató

Mint már említettem egyetemista korában már tanulmányai jelentek meg a Soproni Szemlében: *Fakata-fajankó húzás Petőházán* (1957); *Pünkösdi királyné Petőházán* (1958); *Soproni hetivásárok* (1958) stb. A soproni folyóirathoz továbbiakban is hű maradt, később is jelentek meg ott cikkei.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem az 1950-es évek második felétől a Zempléni-hegység települését és népi kultúráját kutatta. Egy időszakban szinte minden hallgatónk itt kapott terepmunkát, így volt ez Ikvai Nándorral is. Innen írta szakdolgozatát, majd néhány év múlva egyetemi doktori disszertációját is. Több tanulmányának az anyagát ugyancsak itt gyűjtötte. Gondolok itt az *Ethnographia* 1958-as kötetében megjelent *Népi világitás a Zempléni hegyvidéken* c. és *Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni hegyvidéken* (*Ethnographia*, 1962.) c. tanulmányaira.

A debreceni *Néprajzi Tanszéken* az volt a szokás, mondhatnám kritérium is, hogy muzeológusi tudományos pályára készülő hallgatók jelesebbjei már egyetemi tanuló éveik alatt készítsenek el legalább egy, publikálásra érett tanulmányt. Ezzel – természetesen – együtt járt az önálló néprajzi terepmunka, a tudományos anyaggyűjtés, a legfontosabb könyvészeti források kezelése, a cédulázás, az anyagrendezés a kopynyában és a dobozban stb. elsajátítása. A legidősebbek ezt Gunda Bélától leshették el, később ez a feladat már a tanszék két fiatalabb tanárára hárult. A folkloristákkal Ujváry Zoltán, az anyagi kultúra iránt érdeklődőkkel én foglalkoztam. Így esett ez meg – többek között – Ikvai Nándorral is. A tanszék adattára a tanu arra, hányszor kellett átírnia ifjú kollégáknak is főművét, a *Népi gazdálkodás a Zempléni hegység középső részén* (Debrecen, 1967) c. kötet kéziratát.

Tudományos érdeklődése jobbára a magyar nép gazdálkodása témaköre felé terelte. Még 1960-ban a *Néprajzi Közleményekben* jelent meg írása *Gabonásverem a sopronmegyei Peresztegen* címmel. 1962-ben a Déri Múzeum Évkönyvében a debreceni vaseszköz-leletet dolgozta fel (*Néprajzi adatok a debreceni vaseszköz-lelethez*). Nagy feltűnést keltett az *Ethnographiában* 1966-ban *Föld alatti gabonátárolás és az 1981-ben megjelent Tövisborona Észak-Magyarországon és szlovákiai párhuzamai* c. tanulmánya. Első számú kutatási területéhez a továbbiakban is hű maradt. Pest megyei igazgató időszakában, majd később is tanulmányai javát e témakörből írta. Gondolok itt a *Tápiómente és a Börzsöny vidéki publikációira*.

A túlságosan hamar jött halál vetett gátat összegző tanulmányai elkészítésének. Ezek sorából csak a következőkre hivatkozhatom: *Ökologie und Agrokultur* (Műv. és Hagy., XXIII. 1988); *A földművelő gazdálkodás építményei és az éghajlati tényezők közötti összefüggés a Kárpát-medencében* (Építészet az Alföldön c. kötet Nagykovács, 1989). A *Tradíció és innováció a Börzsöny hegység földművelő falvaiban* c. tanulmánya megjelenését ugyancsak nem érthette meg.

Nagyon fontosnak tartotta az ismeretterjesztést, sok újságcikke jelent meg Debrecenben, Cegléden és Budapesten. Publikációk jelzik azt, hogy fontosnak tartotta a múzeumi közművelődést és írt kiállítási katalógusokat.

Szabadfalvi József

A solti korong leveles
díszítménye

EMLÉKHELYEK

Irodalmi emlékhelyek határon innen és túl

Két dokumentum, két felhívás köré lehet csoportosítani a magyar irodalmi muzeológiát. Szűk száz esztendő húzódik a kettő között. 1899-ben hirdette meg Jókai Mór, a Petőfi Társaság elnöke és Bartók Lajos, a Petőfi Társaság alelnöke felhívását a Petőfi-ház létesítésére. Ebben arra kéri a nemzetet, hogy itt Budapesten hozzanak létre egy olyan épületet, amelyben méltó körülmények között őrzik a költő utókor számára megtartani méltó ereklyéit, munkáit, lehetőleg a többiek, más jeles remekírók ereklyéivel együtt, mert ez minden magyarnak alapvető érdeke. „Minden magyar kegyelele önérzettel fog tekinteni irodalmunk e Panteonjára, az idegen pedig a magyar nép tiszteletével, látva, hogy mint a nyugat: kelet népe is megbecsüli irodalmát, mint a nemzeti élet fő tényezőjét.”

A második felhívás 1995-ben, bár nem Jókai írta alá, hanem a Petőfi Irodalmi Múzeum valamennyi dolgozója – szintén a magyar nemzethez szól: „A kormány gazdasági megszorító intézkedései a Petőfi Irodalmi Múzeum számára súlyos következményekkel járnak. Intézményünk működőképességét illetően komoly aggodalommal tölt el bennünket a már eddig lezajlott létszámcsökkentés, és a még várható nagyobb gazdasági restriktió. Úgy gondoljuk, hogy a fenntartási és gyűjtemény-gyarápítási keretek és elegendő munkatársi létszám híján egyre kevésbé leszünk képesek a ránk bízott nemzeti értékeket a jövő generációi számára megőrizni, restaurálni és gyarápítani, az irodalomkutatás és irodalomoktatás, valamint a könyvkiadás, a sajtó, hazai és nemzetközi kiállítások rendelkezésére bocsátani...” Majd felsoroltunk egy megrázó és imponáló sort kézíratos irodalmi hagyatékainkról. – Ady Endrével kezdődően és Szerb Antallal, Tersánszkyval, Váci Mihállyal, Veres Péterrel bezárólag.

Száz esztendő a két dokumentum között, száz esztendő megannyi változása az, ami bennünket most érdekel. Mára Magyarországon a múzeumi struktúrában az irodalmi muzeológia megtalálta a helyét, rendszere csaknem teljesen kialakult, nincs megye, ahol ne lenne jelentős irodalmi emlékhely vagy kiállítás, még ha a fenntartók különböző közegekből kerülnek is ki. A legtöbb megyében felkészült, és most már több éve a pályán lévő muzeológus dolgozik, akinek szakismerete és nemegyszer kihasznált ügyszeretete és ügybuzgalma garancia arra, hogy ez az irodalmi muzeológia az adott megyében élő tudományág lett a gyűjteményekkel együtt.

A magyar irodalmi muzeológia alap intézménye és központja a Petőfi Irodalmi Múzeum, amelynek története a múlt századra nyúlik vissza, a Petőfi Társaság 1876-os létrejöttéig. A Petőfi Társaságnak többek között az volt a célja, hogy szövetségbe tömörítse a korszak fiatal íróit, a hivatalos irodalommal szembe forduló – mindig szembe forduló – fiatalokat, ugyanakkor a Petőfi-relikviák gyűjtésére is felszólított. Amit ők akkor gyűjteni kezdtek, az ma a múzeumi gyűjteményünk alapja, természetesen jelentősen kiegészülve. Ugyanakkor ez a gyűjtőmunka felhívta a figyelmet a magyar irodalom egyéb, veszélybe került értékeire is. Annakidején már Petőfi is lázasan és a rá jellemző felhevültséggel emelt szót Kazinczy omladozó háza miatt. Kőlcsey házáat is elpusztította az ártó kéz, és megannyi irodalmi emlék került végveszélybe. Ezeknek a megmentésére is jöttek létre az irodalmi társaságok, elsősorban vidéken, mert egy-egy vidéki közösség azonnal és gyorsabban tudott reagálni ilyen önként szerveződő fel-

adatsorokra. Látványos jelei mutatkoztak az irodalmi értéktörzésnek és az irodalmi kultusznak. Felavatták az első köztéri irodalmi szobrokat, mint pl. Kisfaludy Sándorét Balatonfüreden, Dugonics Andrásét Szegeden. Az irodalmi örökség védeése akkoriban úgy tűnik közggyé válik, de azt is látnunk kell, hogy ugyanakkor írja le Arany János azt a számunkra híres és fontos mondatát, amely bennünket minősít száz esztendő óta, hogy „a nemzet cifra koldusa a múzeum”.

De kimondták az 1859-es nagy Kazinczy ünnepen azt is, hogy amely nemzet megbecsüli múltjának, történelmének, irodalmának nagy embereit – az maga is méltó a becsületre.

1899-ben jutunk el oda, hogy az említett felhívás megjelenik a magyar sajtóban, s ahol – írja Jókai a rá jellemző pátoossszal: „A kegyelet oltárán lobogni fog itt azon szellemi tevékenység éber lángja, melyből nemzeti irodalmunk annyi bajnoka adott életerőt századokon át a fennkölt hazafias érzületnek, nemzeti műveltségnek.” Még szebb szavakkal nyitották meg 1909. november 7-én a Bajza utcában, Jókai házában a Petőfi-Jókai relikviák bemutatóhelyét, ahol Herczeg Ferenc mondta: „A mi szegény országunknak nincsenek hadseregei. Önfenntartásának egyedüli eszköze a nemzeti kultúra, nemzeti létünk alapja, ez köt össze bennünket, ez ad jogot a léthez. A szépirodalom más nemzeteknél hatalmasabb lehet, mint nálunk, de nem lehet boldogítóbb.”

A szép szavak, a lelkesedés szülte pátoos mögött látnunk kell, hogy a létrehozott Petőfi-Jókai Múzeum ettől kezdve a folyamatos vegetáció állapotában él, gondjai szaporodnak, működéséhez, a relikviák, dokumentumok megmentéséhez állami támogatást alig kap. Már 1938-ban azt írja a múzeumőr, hogy „télen pedig a fűtés és a világítás hiányában egyáltalán nem látogatható” a múzeum.

A Petőfi-háznak elsősorban állandó kiállításai voltak és csak ideiglenes kiállításokra adott kölcsön anyagot a gyűjteményből, amelyeket elsősorban a Nemzeti Múzeumban szerveztek.

1945 után a Petőfi Múzeum megmaradt, és kiegészült a József Attila- és Ady gyűjteménnyel. Egy ideig Petőfi Sándor és József Attila Múzeumnak is nevezték. Ahhoz, hogy ma Magyarországon a legteljesebb és leggazdagabb József Attila és Ady-gyűjtemény ebben az intézményben van, hozzájárul ez az intézkedés, amely annak idején azonban politikai indíttatású is volt. Ebben az időszakban az épület gondját minél előbb meg kellett oldani – egyre rosszabb körülmények közé került a Bajza utcában – raktárai megteltek, látogatottságát nem tudta megszervezni. Ugyanakkor egyre több kiváló szakember érkezett a múzeumba, olyan, akit száműztek a közéletből, a tudományból – gondoljunk csak Keresztúry Dezsőre vagy Baróti Dezsőre.

Ebben az időszakban rendezték az irodalmi muzeológia első nagy kiállításait Balassi Bálintról, József Attiláról, Arany Jánosról legtöbbször még a Nemzeti Múzeum előcsarnokában, de már vidéken is megindult az első múzeumok szervezése, pl. Kápolnásnyéken az állandó Vörösmarty kiállításé.

1954-ben született meg a múzeumot hivatalosan létrehozó határozat amelynek 4. pontja így szól: a.) „Egységes szervezetbe foglalja a meglévő irodalmi múzeumokat, emlékmúzeumokat, emlékszobákat (budapesti Petőfi-József Attila Múzeum, kiskőrösi Petőfi-, sümegi Kisfaludy-, egri Gárdonyi Géza-, széphalmi Kazinczy-, balatonfüredi Jókai-, badacsonyi Irodalmi-, kápolnásnyéki Vörösmarty-emlékmúzeumokat, a tápolcai Batsányi, a horpácsi Mikszáth-emlékszobát stb.). Az e téren mutatkozó feladatokat tervszerű fejlesztés keretében összegezi, végrehajtásukról gondoskodik. b.) Gyűjti és megőrzi a magyar irodalom emlékeit. c.) Segítségükkel tudományosan rendszerezi, feldolgozza és szemléltető módon megismerteti a magyar irodalom hagyományait. d.) Gondoskodik a jelenkori magyar irodalom muzeális-becsű anyagának összegyűjtéséről. A dolgozók érdeklődését az irodalom felé irányítja, fejleszti irodalmi ízlésüket, ítéletüket, igényeiket, tudatosítja az irodalom társadalmi jelentőségét és

harcát a haladásért. A muzeális anyagokból könyvtárat, kézirat- és emléktárat, továbbá irodalomtörténeti és szakkönyvtárat tart fenn.”

Ekkor kezdte a múzeum máig tartó és remélhetően még újabb száz esztendeig tartó létét. 1957-ben költözött ebbe az épületbe, amely korábban a Fővárosi Képtárnak volt az otthona és amely a Károlyi-család adományaként került a magyar állam tulajdonába.

A Petőfi Irodalmi Múzeum első időszakában fontos feladatokat oldott meg. Gyarapította a vidéki kiállítóhelyek számát, nagyon sok esetben a pusztulástól mentették meg ezeket az épületeket. Kialakult a belső téri munka szerkezete, a gyűjtés- feldolgozás módszere, amely mindmáig stabilnak bizonyult, és eljutott egészen odáig, hogy ma a kéziratár, a könyvtár, a relikviatár mellett kialakult a hangtár és videotár, a feldolgozásba belépett a korszerű technika, a számítógép is.

A Petőfi Irodalmi Múzeum ezekben az években a hazai irodalomtudományi kutatás egyik meghatározó intézménye lett, azzal a sajátossággal, hogy saját gyűjteménye van, amely a kutatómunka alapja. Alapvető a forráskutatásban végzett szerepünk, és meghatározó volt e téren együttműködésünk más intézményekkel: az Irodalomtudományi Intézettel, egyetemek irodalmi tanszékeivel, csoportjaival és egyéb irodalmi műhelyekkel.

Ugyanezektől az évektől kell számolni a kiadói tevékenységünk egyre markánsabbá válását. Az Irodalmi Múzeum sorozatban nagyon fontos visszaemlékezéseket adtunk közre. Kéziratár sorozatunkban a nálunk őrzött nemzeti értékű kéziratokból egyet-egyet mutattunk be rendkívül szép formában és izgalmas megközelítésben.

Sorra jelentek meg évkönyveink, az egyéni bibliográfiák között Németh Lászlóról, Krúdy Gyuláról, Radnóti Miklósról talál köteteket az olvasó, a Fototéka sorozatunkban József Attilát, Jókait, Adyt, Karinthyt bemutató könyveink, míg kézirat-katalógusaink sorában a József Attiláról, Madáchról, Babitsról szólók szolgálják az irodalomtudományi kutatást. Képeskönyv-sorozatunk is egészen különleges volt és ma már antikváriumban sem található az Ady Endrét, Arany Jánost, József Attilát, Mikszáthot, Radnótit bemutató. De ugyanígy számtalan kiállításvezetőt, képeslapot, ismertetőt jelentettünk meg, amely között tudományos értékűek is voltak, pl. a Képes bevezető a magyar irodalom világába című sorozatunk, mely az itt rendezett nagyszabású kiállításoknak tudományos igényű és felhasználhatóságú háttéranyaga volt.

Ugyancsak ekkor kezd kialakulni a múzeum közművelődési tevékenysége, amelynek legfontosabb látható jele a kiállítás. Az irodalmi kiállítás készítésének is meg kell tanulni a csínját-bínját. Ez a kiállítás-típus különböző fejlődési fokozatokon ment keresztül, és vált a muzeológiai szaktudományok egyik nagyon fontos ismeretágává. Sokszor és sok esetben rendeztünk konferenciát e módszertani kérdésekről. E korszak eredménye, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum része lett a nemzetközi múzeumi életnek, az ICOM-nak már évtizedek óta tagja, sőt résztvevője az Irodalmi Múzeumok Világszövetségének, amely egy ízben itt a Petőfi Irodalmi Múzeumban ülésezett.

Van egy nagyon erős vidéki magyar irodalmi muzeológiai hálózat. Ezt nem lehet eleget elmondani, látni kell, hogy a régészet, néprajz, művészettörténet mellé egy hasonlóan felkészült és komoly eredményeket felmutató irodalmi muzeológusi szakember társaság is kialakult.

Jelenleg több mint 60 irodalmi emlékhelyet ismerünk, ápolunk, gondozunk Magyarországon. Ezeknek a száma inkább szaporodik, mintsem csökken. Nagyon fontosnak tartom, hogy a vidéki irodalmi muzeológiai tevékenységben kialakultak a speciális szakfeladatok is, tehát a gyűjtésen és a feldolgozáson kívül, pl. emlékünnepeket szerveznek. Legutóbb Batsányinak Tapolcán, a Madách-ünnepség Nógrádban másfél évtizedes múltú. Új kiállításokat rendeznek – mint Nyíregyházán az elmúlt évben Krúdy Gyulának vagy Szicsiben Bajza Józsefről vagy Téten és Sümegen a Kisfaludyakról – Károlyról és Sándorról. Irodalmi konferenciákat rendeznek pl. Sümegen

Darnay Kálmánról, Kisfaludyról, Siófokon Krúdyról. Ezekben a múzeumokban igen fontos kiadványok is fellelhetők, emlékfüzetek, ismertetők jelennek meg, igaz, mára egyre kevesebb számban, de megjelennek. A kollégák tanulmányokat írnak, részt vesznek környezetük irodalmi életében. Gyűjteménygyarapítás is folyik, noha erre jut a legkevesebb pénz. Talán ez a legnagyobb gond, hiszen a vidéken lévő irodalmi múzeumok, általában a megyei múzeumok is radikálisan csökkentik a nyitvatartási idejüket, a beszerzéseiket, a rendezvényekre fordítható összeget. Gyakorlatilag ők is ott tartanak, hogy az átmentést kell végezniük.

A gyűjteménygyarapítás teljesen esetleges. Ez a legnagyobb veszély. Szemünk láttára tűnnek el értékek, kell lemondani kéziratokról: a Szerb Antal hagyatékának egy töredékét tudtuk megvenni, Illés Endre felbecsülhetetlen értékű könyvtárát nem tudtuk megszerezni. Az elmúlt évben József Attila Dunánál című versének kézírata egy svájci bank jóvoltából került hozzánk.

Kiállításaink is hasonló módon készülnek. Irodalmi, zenei programjaink, irodalmi szalonunk, egyéb érdekes irodalmi, új műfajú programjaink is csak ilyen pénzből, ilyen lehetőségekkel jönnek létre.

Kiállítóhelyeink közül Jókai Mórét a Svábhegyen eléggé szerény körülmények között őrizi az egyébként legtárgygazdagabb író emlékét, de az Ady Múzeum és a Kassák Lajos Emlékmúzeum kiválóan működik. Főleg az utóbbi elsősorban alapítványi pénzből tudja szervezni munkáját.

A Petőfi Irodalmi Múzeum az irodalmi muzeológia országos szakfelügyeleti központja is. Évente legalább kétszer elutazunk egy-egy megyébe Pestről és máshonnan is, beszélgetünk egymással gondjainkról és megnézzük az adott helyszínen, hogy mire jutottak. Így voltunk 1994-ben Nyíregyházán, 1995-ben Egerben és 1996-ban Salgótarjánba megyünk. Rendezünk szakmai konferenciákat, dolgozunk az irodalmi topográfia létrejöttén. A rendszerváltás után a volt szocialista országokkal kialakított irodalmi muzeológiai kapcsolataink látványosan összeomlottak. Most próbáljuk újra felvenni a kapcsolatot, hiszen ezekben a múzeumokban – gondoljunk akár a bukaresti múzeumra, a szófiaiakra vagy a prágaira –, nagyon fontos magyar vonatkozású irodalmi emlékeket is őriznek. Kiváló a kapcsolat a német nyelvterület irodalmi múzeumaival.

Most érkezett el az ideje annak, hogy élő kapcsolatra lépjünk a Kárpát-medence magyar irodalmi emlékhelyeivel, azok munkatársaival. Hogy felmérjük, pontosan hol és mennyien vannak, milyen gondokkal küzdenek, milyen segítségre van szükségük. Jókai, Madách, Kosztolányi, Kölcsey, Petőfi, Mikses Kelemen emlékeinek megőrzése határokon átnyúló, közös szakmai feladat.

Praznovszky Mihály

Emléktáblák, emléknapiak az Ipoly mentén

„A közösség nemcsak kegyet gyakorol, ha valamelyik tehetséges fiát megbecsülésével megtiszteli, hanem önmagát is felmagasztalja és értékeli ezáltal.” (Makovecz Imre)

Minden, önmagára valamit is adó nemzet becsüli nagy fiait, ahogyan azok is büszkén megvallják származásukat és eredetüket. Jeles szülőtteit nyilvántartja a szűkebb szülőföld, az adott faluközösség; bölcsőhelyüket büszkén emlegetik azok, akik messzire kerültek tőle, hírt szerezve neki s önmaguknak.

Évszázadaink során az Ipoly mentéről is sokan eljutottak a parnasszusra, de még többen kerültek a második vonalba, ott is becsületesen helytállva, gyarapítva a kibo-

esájto hely hírnevét. Az utóbbiakról is illik tudni valamit; a rájuk való emlékezés adhat egyféle tartást, erőt és önbizalmat az utódoknak.

Vajon hogy is állunk mi a hagyományápolás eme fajtáját illetően? Hosszú időn át tájainkon nem örültek az emlékezésnek. Sok helyen így semmit sem tudtak a falu szülötteiről, kiváló elődeiről, jeles fiairól, nagy eseményeiről vagy azokról az ismert személyiségekről, akik ott megfordultak, hosszabb ideig tevékenykedtek. Ezért nem állítottak emléktáblákat sem, és nem vették körül kegyelettel a még meglévőket sem.

1989 után örvendetes módon etéren is történt előrelépés. Számos helyen készült emléktábla, s rendeztek emléknapot. Településeink visszatértek önmagukhoz; merítkeznek forrásaikban, hogy erőt kapjanak a továbblépéshez. A következőkben eme fontos eseményeket foglaljuk össze, azokat a helyeket mutatjuk be, ahol a hagyományápolásnak konkrét eredményei, látható nyomai vannak.

Az Alsó-Ipoly mentén, Hont megye déli részén települt *Ipolyszalkán*ak több irodalmi vonatkozása is van. Verne Gyula A dunai hajós című könyvében emlegeti Szalkát, ahová a főhős, Borús Demeter a Dunán felcsónakázott. Verne műveiből egyébként épp a falu szülötte, *Csepreghy Ferenc* (1842–1880) írt látványos darabokat, melyeket Európa több színházában is bemutattak. A jeles népszínműíró (nevét főleg a Piros bugyelláris és a Sárga csikó cím népszínművek tették ismertté) kapcsán már 1903-ban ezt írták a Honti Lapokban: „Csepreghy Ferencnek, a magyar irodalom egyik díszének, vármegyénk hallhatatlan fiának szülőháza Szalkán még mindig jel nélkül áll, és a hálátlan utókor annyira sem törődik nagy fia emlékével, hogy egy márvány táblát tenne oda intő jelül.” (Honti Lapok, 1903/40.) Hogy a táblaállítás miért nem valósult meg, nem tudjuk. Csak a falu másik jeles fia, Turczel Lajos irodalomtörténész írt időnként egy-egy tanulmányt, népszerűsítő cikket Csepreghyről.

Az író születésének 150. évében megtört a jég Ipolyszalkán. Augusztus közepén a szalkai Fonál Kulturális Kör emlékkiállítását rendezett a faluban. Az esztergomi Balassi Bálint Múzeum munkatársainak közreműködésével valósították meg tervüket. Ez alkalomból az íróról dr. Pifkó Péter tartott szép előadást. Az egészséges lokálpatriotizmus eredményeként 1992. szeptember 27-én leleplezték az író szülőházán az emléktáblát. Az avatóbeszédet dr. Turczel Lajos irodalomtörténész tartotta. Az emléktáblán ez a szöveg olvasható: *Ebben a házban született Csepreghy Ferenc drámáiról. 1842 – 1880. 150. születési évfordulója emlékét tisztelettel örökíti meg a CSEMADOK szalkai alapszervezete.*

A Középső-Ipoly menti *Pereszlény* községnek két jeles szülötte van. Innen indult *Pereszlény Pál* (1631–1689) jezsuita áldozópap és tanár, aki Nagyszombatban latin nyelvet tanított, kiváló hitszónokként működött, s négy éven át missziós munkát is végzett. *Grammatica Linguae Ungaricae* című műve 1682-ben jelent meg. Emléktáblát a másik szülöttnek, *Manga János*nak állítottak nemrégiben. A pereszlényi földműves szülők gyermeke tanítóként kezdte pályafutását. Bartók irányításával tájainkon gyűjtött először népzene. Több könyvében érinti vidékünket, például az Ünnepi szokások az Ipoly mentén és a Palócföld című monográfiájában.

A tudós kutató munkásságát sokáig nem értékelték, mert nem ismerték kellőképp az Ipoly mentén. 1987-ben, halálának 10. évében a Honti Közművelődési Klub szeretett volna egy színvonalas emléknapot rendezni tiszteletére. E sorok írója, a klub akkori elnöke összegyűjtötte a Manga-irodalmat és -bibliográfiát, fénymásoltatta a két háború közti sajtóbeli cikkeinek egy részét. Az anyagból egy állandó jellegű dokumentum-kiállításra is teltet volna. Elképzeléscíméről, a közelgő évfordulóról, a megemlékezés fontosságáról és az emléktábla-állítás jelentőségéről akkor időben tájékoztattam az illetékeseket (CSEMADOK városi szervezete, járási bizottsága, Ipolysági Városi Nemzeti Bizottság). Sajnos, a tervet senki sem vette komolyan, s nem került be a város 750. évfordulójának kulturális programjába sem.

Mivel Pereszlény község közigazgatásilag régebbtől Ipolysághoz tartozik, 1992. június 1-én a Honti Honismereti Társaság nevében (amely akkoriban alakult) levelet írtam az önkormányzatnak, s kértem, hogy a tervezett emléktábla-állításunkat támogassa. Most a kezdeményezés megértésre talált, s a tábla elkészítésének költségeit az önkormányzat és a Szondy Alapítvány vállalta magára. 1992. július 9-én avatták fel Manga János emléktábláját az egykori szülőházon. E sorok írója mondott ünnepi beszédet, Zacher Pál alpolgármester és Gál Milan, a Szondy Alapítvány kuratóriumának tagja leplezte le a táblát, az ipolysági magyar alapiskolások pedig kulturális műsort adtak. A kétnyelvű táblán a következő magyar szöveg olvasható: *Ebben a házban született 1906-ban Manga János folklórtudós, a szlovákiai magyar néprajzkutatás úttörője. Meghalt 1977-ben. Az emléktáblát Pereszlény község nagy szülöttjének tiszteletére Perszlény városrész és Ipolyság polgárai megbecsülése jeléül az Ipolysági Városi Hivatal és a Szondy Alapítvány állította 1992-ben.*

Hont megye egykori közigazgatási, szellemi-kulturális központjának, Ipolyságnak gazdag művelődéstörténeti hagyományai vannak. De vajon milyen kézzelfogható nyomai maradtak mindennek a városban? A város tulajdonképpen az itt létesített premontrei központnak köszönhette felvirágzását.

Ebből mára alig-alig maradt valami emlék. Látható viszont *Fegyverneki Ferenc* sírköve a templom falába építve. Fegyverneki a XVI. század elejétől csaknem 30 évig (1506-1535) teljesített préposti szolgálatot az ipolysági Boldogságos Szűz Máriához címzett premontrei kolostorban. Az európai hírű humanista tudós a reformtörekvések híve volt. Szemináriumot alapított a kolostoron belül; 1551-ben olyan urbáriumot állított össze, amely művelődéstörténeti szempontból a „legnagyobb jelentőségű emlékünkt”. Több magyar nyelvű ordináriumot is szerkesztett.

A sírkőről már a múlt században is közölt leírást a Magyar Sion. 1934-ben Oszwald Arisztid tesz említést róla a Szent Norbert Emlékkönyvben (Gödöllő, 1934. 51-108. old.) Többek közt a következőket írja: „Az ipolysági plébánia templom tornyán ajtóeresztékül szolgál egy kb. 5 láb magasságú vörös márványkő, mely az egykori premontrei templomban sírkő gyanánt volt felállítva. A felső részén egy pajzs látható F.F. betűkkel, alatta pedig ez a három disztichon olvasható:

*Fegyverneken születtem, Ságón ért utól a halál.
Sokak élén állottam, de nem tudom, milyen leszek.
Most azok taposnak rajtam, akiknek vezetője voltam.
És méltán, mert magam hitványabb voltam.
Sok testvért gyűjtöttem össze, sok falat emeltem.
Te, aki utódom vagy, őrizd meg, kérlek, mindezeket!*

Fegyverneki Ferencről ma már a kései utódok is tudnak valamit. Nevét a város egyházi alapiskolája vette fel 1992-ben, s ebből az alkalomból egy kis füzetet is megjelentettek. A városban utcája van a jeles egyházi személyiségnek.

Művelődéstörténeti szempontból más fontos síremléket is említhetünk. Az Ipolyság Homok nevű városrészén található zsidó temetőben áll *Honti Henrik* sírköve. Ő 1879-ben született a városban, hosszú időn át szerkesztette a Honti Lapokat, 1906-ban kiadta Ipolyságon Az ör című szépirodalmi lapot. Több budapesti hírlapnak is tárcaírója volt, ezenkívül írt színművet, s néhány önálló kötete is megjelent.

A jónévű ipolysági kereskedő, a helybeli takarékpénztár alapítója, Pöstyén-fürdő egykori bérője és kifejlesztője, *Winter Sándor* szintén az említett temetőben pihen. Kereskedőnk Pöstyénben jó barátságot kötött a századforduló koszorus költőjével, költészetünk megújítójával, *Kiss Józseffel*. Mikor a fürdőbérő meghalt, Kiss József kérte a családot, hogy ő írhasa meg barátja sírfeliratát. Ma Kiss József barátjáról szóló utolsó szózata olvasható Winter Sándor ipolysági monumentális síremlékének hatalmas kövén. A réztáblára írt vers így hangzik:

*Pusztát pagonnyá, sziklát termőföldde
Virágoztatni jött a világra.
S megtörő szeme, mit már árnyék főd bé,
Hálásan nézett az iramló Vágra.*

*Az esti szél visz hírt alvó porának,
Hű véreiről, akit úgy szeretett,
S emléke sir lombjai a fáknak,
Miket alkotó kezei elültetett.*

*Lelkünk mély gyásza borong körülöttem,
Haló porodban is drága nekünk
Ki ifjú álmaid itt szőtted
Ahol majd egykor mi is pihenünk.*

*Nőd, gyermekeid álma ráborul a sírra
És sírodból talán áldó fény lövell
Van élet, amely örök nyomot hagy vissza
Van, aki elmegy, de sohasem hagy el.*

A városi köztemetőben *Kovács Sebestény Endre* (1861-1915) nehezen olvasható reliefes sírkövét, a kórház udvarán pedig sötétedő mellszobrát láthatjuk. Az ipolysági kórház alapítója, Hont megye egykori főorvosa, akit az Országos Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagjává, a Magyar Sebészársaság Igazgatói Tanács pedig vidéki tagjává választott. A megyei orvos, a népszerű doktor a közéletben is jelen volt: a polgári iskolaszék gondnoki, Kaszinó könyvtárbizottmányának elnöki tisztét is betöltötte.

A városban évtizedeken át nem állítottak senkinek emléktáblát. A második világháború után, 1954-ben *Janko Král* szlovák költőt tisztelték meg ezzel. 150x95 centiméteres emléktáblát a volt vármegyeháza falán állították fel, ugyanis a költő 1848-ban a megyeháza börtönében raboskodott. A bronz fejszoborral (Lisenkov alkotása) ellátott táblán kétnyelvű szöveg olvasható. Magyarul *Janko Král kiváló szlovák forradalmi költő 1848-ban, mint a hűbér-rendszer elleni népfelkelés vezére Šahyban be volt börtönözve. 1954. Emlékét kegyelettel őrzik a Šahy járás dolgozói.*

Ipolyságon 1993. április 7-én leplezték le az első magyar vonatkozású emléktáblát. *Széchenyi István* gróf szelleme előtt tisztelgtek, akit egykor kapcsolatok fűztek Hont megyéhez. 1830-ban részt vett egy tisztújító megyei közgyűlésen Ipolyságon, ahol a megye táblabírájává választották. A legnagyobb magyar ezenkívül járt Felsőszemeréden is, többek közt a Steinlein-családnál vendégeskedett. A hontiak közül barátság fűzte őt még Gyürky Antalhoz és Ivánka Imréhez is. Itteni kapcsolatait dr. Kiss László dolgozta fel részletesebben, s ő vetette fel először az emléktábla-állítás gondolatát is. A tábla a városi önkormányzat, a Szondy György Alapítvány és a Széchenyi Társaság jóvoltából készülhetett el. Felírata ezzel a Széchenyitől vett mottóval kezdődik: *Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében.* Majd: *Gróf Széchenyi István 1791 – 1860, 1830-ban Hont megye táblabírájává választották Ipolyságon. Az emléktáblát Ipolyság önkormányzata, a Szondy György Alapítvány és a Széchenyi Társaság állította 1993-ban.*

Az emléktáblát a volt Honti Kaszinó, a mai Egyházi Alapiskola falán Kálmán Attila művelődési államtitkár és František Mikloško parlamenti képviselő leplezte le az egyházi iskola énekkarának közreműködésével. Az emléktáblát Vetró András szobrászművész Széchenyit ábrázoló, 57 cm átmérőjű plakettje díszíti.

Bartók Béla születésének 100. évfordulója alkalmából 1981-ben Ipolyságon szép emlékünnepet rendezett az akkor sokak által bírált és támadott Honti Közművelődési Klub. Az ünnepség megrendezését a „honti igricek” városában az is indokolta, hogy a nagy zeneszerző és népdalkutató 1910-ben Ipolyságon gyűjtötte a legszebb dudanótákat, az egykori Hont megye északra eső falvaiban pedig 1913-ban a legtöbb szlovák népdalt. Az emlékünnepegy alkalmából Mőser Zoltán fotóművész Bartók gyűjtőútjainak állomásairól készült képeit mutattuk be, e sorok írója pedig Bartók Hont megyei kutatóútjairól tartott előadást. Az emlékezés résztvevői a rendezvény után Bartók-emléktábla-állítását javasolták, kérvényt küldtek a VNB kulturális osztálynak.

Kérvényüket akkor Léván az ideologizált kultúra elvtársai elutasították. A 25/1982. számú leiratban dr. Sándor Károly, a kulturális osztály vezetője ezt azzal indokolta, hogy emléktáblát csak jeles személyiségeknek állítanak, szigorú kritériumok alapján. Megítélésük szerint Bartók ipolysági és Hont megyei tevékenysége (népdalgyűjtő munkája) nem volt olyan jelentős, hogy ezért itt emléktáblát lehetett volna állítani. A jég 1994-ben tört meg: május 29-én, a II. Bartók Béla Országos Zenei Találkozó zárónapján a Művészeti Alapiskolán a mai Bartók Béla téren leleplezték az emléktáblát. Az avatóbeszédet Fodor András Kossuth-díjas költő tartotta. A táblán Bartók portréja mellett ez a szöveg áll: *Bartók Béla 1881 – 1945. Ipolysági népdalgyűjtéseinek emlékére. Állította a város és az Ipolyság és Vidéke Alapítvány 1994-ben.*

Ipolyságtól északra, a Korpona-patak völgyében *Felsőtúr* jeleskedik gazdag művelődéstörténeti emlékeivel. A római katolikus templom kertjében találjuk a Pongrácz-család sírboltját. Az ősi magyar család túri ágának tagjaira joggal lehet büszke a szülőföld s a magyar nemzet. Hisz közülük többen magasrangú katonaként végigharcolták a magyar szabadságharcot, lapot alapítottak, múzeumot indítottak, kultúrát szerveztek, könyvet írtak s a nemes ügyek mecénásaként váltak ismertté. Sajnos, a Pongráczok felsőtúri sírhelyét ma bozótok, bokrok és gízgak veszik körül. A síremlékre vésett szöveg is csak nehezen olvasható. Többek közt ez áll rajta: *Áldott emlékü szülői Szentmiklósi és Óvári Pongrácz István és neje Okolicsányi Klára, valamint szeretett testvérei Gyula, Sándor és Mária emlékére emeltette Pongrácz Anna 1890.*

A Pongráczok sírboltja mellett találjuk a Zubovics család sírkertjét. Ebből a családból született 1846-ban *Felsőtúron Zubovics Fedor* huszárkapitány és bravúros lovag, aki 1874-ben két hét alatt egyetlen lóval Bécsből Párizsba lovagolt, ami akkor világrekordnak számított. Ő találta fel a szárazföldi torpedót és a felfújható úszónyert. Több természettudományi írása és két könyve jelent meg.

Felsőtúr és *Palást* közt zajlott 1552-ben a török idők egyik nagy mezei ütközete. A szűk völgyben mintegy húszezer katona állt egymással szemben, s a csata a császári csapatok vereségével végződött. *Tinódi Lantos Sebestyén* az *Ördög Mátyás* vesződelme című históriás énekében állított emléket az eseménynek. Ma azon a helyen, ahol az élelmezést biztosító *Sbardelattai Ágoston* váci püspök elesett, egy emlékkápolna áll. A kis, négyszögletes klasszicista kápolnát a Palásthy család emelte a XIX. század első felében. A palástiak később ezt egy emléktáblával látták el, rajta ezzel a (nem éppen pontos) szöveggel: *Ezen a helyen dült a török elleni utolsó nagy csata 1552. augusztus 10-én. Ez a hely 2000 bátor harcos és Sbardelattai Ágoston váci püspök síremlékét őrzí. Ha erre jársz egy percre állj meg és gondold szeretettel az itt pihenő magyar, olasz és német hősökre. Palást, 1968. ápr. 21. A palásti magyar dolgozók és a vöröskereszt.*

Palást község mai, vöröstéglából épült, neoromán elemeket tartalmazó szecessziós templomát *Palásthy Pál* (1825 – 1899) püspök, egyházi író építtette, s ő is szentelte fel 1893. július 3-án. Ugyancsak az ő támogatásával készült a római katolikus iskola épülete, melynek bejárata feletti emléktábláján olvassuk az alábbiakat: *A vallás, erkölcsös és hazafias nevelés és tanítás e hajlékát építtette méltóságos és tisztelendő Palásthy Pál hittudor, felszentelt püspök, apát és főesperes, primási, püspöki helyettes, esztergomi kanonok és palásti r.k. hívek kocsifuvarok és kézimunka segítségével saját költségén.* Az adakozó tudós püspök nevét ma a helybeli magyar egyházi iskola vette fel.

Az Ipolysághoz közeli *Gyerk* község temetőjében *Czobor László* (1850 – 1942) síremléke látható. Sajnos, ez is elhanyagolt állapotban van. Pedig megérdemelné, hogy felújítsák és gondozzák. Hisz Czobor László is a szülőföld jó hírnevét növelte. Azonkívül, hogy alispán volt, s szószólója lett az intenzív, belterjes földművelésnek; a magyar kertészet, különösen a gyümölcstermesztés érdekében fejtett ki fontos irányító és szervező munkát. Alapítója volt a Hont vármegyei Gazdasági Egyesületnek, Honti históriák címmel pedig érdekes könyvet jelentett meg visszaemlékezéseiből.

A határ menti palóc kisközség, *Ipolykeszi* neve elsősorban *Ipolyi Arnold* révén vált fogalomná. A beszercebányai és nagyváradai püspök, a jeles művészettörténész, mitológiánk kutatója szoros szálakkal kötődött tájainkhoz. Hisz itt ringott bölcsője, 1823-ban a Hont megyei Disznóson született. Gyermekéveit azonban Ipolykeszin töltötte. „Első ifjúságom képei közé tartozik – írja visszaemlékezéseiben – a drégelyi rom, melyet mint ipolykeszi-i házam ablakából naponta láttam, úgy buzdultam hősenek, Szondinak feláldozó honszeretétén.” Az emlegetett ház átalakított formában ma is áll. Amikor Ipolyságon 1887. október 20-án Ipolyi-emlékünnepséget rendeztek, még-úgy tervezték, hogy a szülői házra kerül az az emléktábla, amely ma a római katolikus templom falán látható. A Századok című folyóirat 1887/21. számában írták, hogy amennyiben a disznói szülőház elpusztult „teljesen igazolva van, hogy az emléktábla Ipoly-Keszin arra a házra állíttassák, melyben Ipolyi gyermekkorát töltötte.”

A múlt század végi ünnepség főszervezője egyébként a család rokona, Pongrácz Lajos, író, alispán volt. A táblára került szöveg szerzője Pajor István ipolyinéki születésű költő és műfordító Disztihonja így hangzik:

*Itt eme hely növelé Ipolyit kora zsenge szakában,
Míg lőn egyháznak, honnan örökre dísze.
Művészet, tudomány gyászt öltve siratja kimúltát,
S nagy neve emlékét örökre őrizi míg él a magyar.
Szül: 1823. okt. 20. Megh: 1886. dec. 2.
Állítatott hontmegyei tisztelői által.
1887. okt. 20.*

A honti Ipoly-kultusz a táblaállítás után hosszú időre alábbhagyott. Amikor-1986-ban, halálának centenáriumi évében az esztergomi Keresztény Múzeumban tartott ünnepi emlékülésre és kiállításra meghívtak bennünket a szülőföldről, senki sem vállalkozott az útra. Így egymagam képviseltem az Ipoly-mentét. A pártállam ideje alatt a CSEMADOK sem törekedett arra, hogy az Ipolyi-hagyományokat felelevenítsük. A járási titkárság Nagykürtösön és a KB akkori vezető titkára egyenesen eltanácsolt attól, hogy „ilyen főpap” emlékeit élesztgessük. Születésének 170. évében emlékeztek csak újra tisztességesen Hont megyében Ipolyira. 1993. október 17-én Ipolykeszin Ipolyi Arnold Emléknap volt. Szinte az egész falu megmozdult, s több százan érkeztek messzi vidékről is a községbe.

Az Ipolytól északra települt *Csáb* község szülötte *Szeder Fábrián* (1774-1859) tudós tanár, a Szent Benedek-rend szerzetese, néprajzi író és nyelvjáráskutató. Az ő emléke – annak ellenére, hogy munkálkodásával a haza javát szolgálta, a nemes eszméket támogatta – az idők folyamán csaknem elfelejtődött. Az utódok „hálátlansága” Szeder Fábrián születésének bicentenáriumi évében tört meg. Akkor emlékeket tartottak Csábon. Elkészült az emléktábla is, melyet azonban csak 1985. október 20-án szenteltek fel a római katolikus templom falán, rajta a következő kétnyelvű felirattal:

*1784-ben a Hont megyei
Csáb községben született
Szeder Fábrián
Tudós, tanár, magyar író,
Benedekrendi szerzetes,
A palócság első kutatója.
Megh. 1859-ben.*

A Nagykürtösi Járási Nemzeti Bizottság Kulturális Osztálya és a felsőbb szervek hosszú időn át nem adták ki Dobos Péter akkori plébánosnak a táblaállításához szükséges engedélyt. Ezért állt a tábla csaknem egy évig a plébánia épületében, mígnem engedély nélkül is feltették a kiszemelt helyre.

Szeder Fábián születésének 210. évében emléknapot tartottak Csábon. 1994. június 19-én az ünnepség a Szeder Fábián életét bemutató kiállítás megnyitásával kezdődött. A régi dokumentumokon kívül bemutatták azokat a kéziratosokat (pontosabban azok másolatát), amelyek nemrég kerültek elő Pannohalmáról, Budapestről, valamint a besztercebányai levéltárból.

Szklabonya hallatán valamennyiünknek *Mikszáth Kálmán* (1847-1910) jut eszébe. Itt született a jó palóc, a magyar széppróza nagy mestere. A szülőház, sajnos már nem áll. 1968-ban bontották le. 1991-ben helyén egy emlékoszlopot állítottak fel, melynek szövege az idelátogatók tudtára adja, hogy hajdan itt volt a nagy író bölcsőhelye.

Azt a házat, melyben Mikszáth későbbi éveit töltötte, többször átalakították. 1977-ben nyílt meg itt az állandó Mikszáth kiállítás. Ekkor helyezték a régi magyar nyelvű emléktábla mellé a szlovák nyelvűt is. A magyar táblán ez olvasható: *Itt élte át – szülei házában, Mikszáth Kálmán, Gyermek- és ifjúkorát, 1852–1872.*

A házzal szemközti temetőben áll az író húgának, *Mikszáth Mariskának* a sírköve. Szövege az alábbiakat adja tudtunkra: *Itt nyugszik Mikszáth Mariska, édesanyjának legnagyobb öröme. Meghalt életének 17. évében június 11-én 1867. Béke hamvaira.*

1984-től a Nagykürtösi járásban rendszeresen tartják a Mikszáth Kálmán Irodalmi és Kulturális Napokat.

Alsósztrégova Madách Imre faluja. Az U alakú rokokó-klasszicista, barokk szöglet-tornyokkal ellátott kastélyban született 1823-ban a nagy drámaköltő, s itt is írta halhatatlan művét, *Az ember tragédiáját*. 1964-ben nyitották meg a kastélyban a *Madách Múzeumot*, mely később Járási Honismereti Múzeum lett. 1984-től a ház üresen áll, restaurálják. Reméljük, rövidesen újra megnyílik, és ismét méltó helyre kerülnek a Madách-émlékek.

Alsósztrégova nemcsak születési, hanem nyughelye is Madáchnak. A költő földi maradványai 1864-től 1934-ig a községi temetőben pihentek. Akkor a kastély parkjában megépített új sírboltba kerültek, majd 1936-ban ismét exhumálták, s a mai sírkamrába tették. Efölött áll Rigele Alajos monumentális, a Tragédia-beli Ádámot megjelenítő szobra. A szülőföldön rendszeresen emlékeznek a nagy szülőltre, s immár egy évtizede évente megtartják a Madách napokat.

Az Ipolyhoz közeli *Szecsénykovácsi Krúdy Gyula* őseinek faluja. Itt született az író nagyapja, s itt vannak eltemetve a dédszülők. Az egykori sírköve az alábbi szöveget vészték: *Itt nyugsznak Istenben boldogult Krúdy Jánosné született Virág Terézia elhunyt életének 45-ik évében február 8-án 1845. és Krúdy János elhunyt életének 61-ik évében február 8-án 1855. Hat gyermekek árván esengnek: Jó szülők! lelki üdvötekért / Nyerjetez Istenből nekünk / Ti is égi bért.*

A faluban 1993-ban tartottak először Krúdy Gyula Emléknapot. Az író művészi világát Czine Mihály irodalomtörténész vázolta, a család nógrádi kapcsolatairól pedig Csáky Károly beszélt. A művelődési házban kis emlékkiállítást nyitottak, melynek képanyagát a Petőfi Irodalmi Múzeum ajándékozta a községnek.

Ipolyvarbón temették el 1823-ban (sz. 1731-ben) az ismert magyar főurat és politikus, *Szent-Ivány Ferencet*, aki egyidőben Nógrád megye aljegyzője, majd alispánja, később ítélőmester és Sáros megye főispánja lett. Volt főtárnokmester és országbíró is. A templom (melyet ő építtetett) melletti családi kriptában pihenő jeles személyiségről sokáig mit sem tudtak a faluban. A családi sírkamrát nemrég tették rendbe, s 1993-tól évente megtartják a Szent-Ivány Ferenc Emléknapokat Varbón.

Bussa Zsélyi Aladár (1883 – 1914) gépészmérnök, ismert magyar repülőtervező és pilóta szülőfaluja. A község 1993-ban állított tiszteletére emlékoszlopot a falu főterén. A reliefes emléktáblán ez a szöveg olvasható: *Ebben a községben született / 1883. 12. 12-én / Zsélyi Aladár / pilóta, géptervező, szakíró /, a repülés kimagasló képviselője. / Meghalt 1914. 7. 1-én.*

Síremléke a közeli Csalár temetőjében áll. 1978-ban Jaroslav Mihály kalondai pilóta hozatta rendbe.

A Losonchoz közeli *Ipolybolyk Katona István* (1732 – 1811) jezsuita történetíró szülőfaluja. Emlékműve van itt, melyet az 1994-es IV. Ipoly Menti Találkozó alkalmából koszorúztak meg utóljára.

Losoncnak több művelődéstörténeti emléke is van. A város neves szülöttének, *Kármán József*nek a református temetőben láthatjuk a síremlékét. A református templom melletti Kármán-emlékmű 1895-ben emeltetett. A szülőház helyén álló épületen (a református templom közelében) kétnyelvű emléktábla jelzi az író bölcsőhelyét. A Csemadok Losonci Alapszervezet tisztelettel ápolja a város irodalmi hagyományait. Immár 25 éve rendszeresen szervezi a Kármán Napokat. 1994-ben Kármán-emlékestet rendeztek, melynek „apropóját” az Uránia című folyóirat megjelenésének 200. évfordulója szolgáltatta.

A város neves képzőművészei közül *Szabó Gyula* (1907 – 1972) festőművész és grafikus szülőházát jelölték meg a 80. születési évfordulón kétnyelvű emléktáblával. A művész síremléke a református temetőben van.

Ugyancsak a református temetőben látható *Sükei Károly* (1824 – 1854) költő, újságíró és műfordító, a márciusi ifjak egyik vezérének síremléke.

Losoncon több ízben megfordult *Petőfi Sándor* is. Tiszteletére még 1899-ben helyeztek el egy emléktáblát az egykori Miksch-házban, ahol a költő Steller Antal barátjánál lakott. 1975-ben a magyar tábla mellé egy szlovák nyelvűt is tettek. (Ld. Honismeret 1995. 6. sz. 68 – 71. old.)

Több jeles személyiség fordult meg egykor a híres Losonci Vigadóban. Az épületet 1994-ben szépen rendbehozták, s megörökítették a falai közt megfordult híres személyiségek nevét: Madách Imrét, Blaha Lujzát, Csontváry Kosztka Tivadart, Lehar Ferencét, Jókai Mórét stb.

Kurtánypusztán Mocsáry Lajos (1826 – 1916) író és publicista, a dualizmus korának legjelentősebb politikusa született. Születésének 160. évfordulóján az egykori kúria közelében a Csemadok Losonci, Füleki és Fülekkovácsi Alapszervezete állított Böszörményi István kezdeményezésére emléktáblát. A bronz tömbön elhelyezett emléktábla szövege így hangzik: *Itt született Mocsáry Lajos politikus és író, a nemzetek és nemzetiségek barátságának és egyenjóságának szószólója.*

A Losonc melletti *Videfalva* a Kubinyiak egyik ágának központja volt. Itt élt a két testvér, *Kubinyi Ferenc* (1796 – 1874) és *Kubinyi Ágoston* (1799 – 1873), akik a közélet és a magyar tudományosság kiemelkedő képviselői voltak.

Családi otthonukban 1848 januárjában vendégül látták besztercebányai tanárukat, Zipsert, valamint a selmenci Bányászati Akadémia két professzorát, Petkó Jánost és Marschan Józsefet, akik a Kubinyi Ágoston által előterjesztett programtervezet alapján lefektették a Magyarhoni Földtani Társulat alapjait. A jelentős Földtani Társulat a volt Kubinyi-kastély falán emléktáblával örökítette meg. A magyar és szlovák nyelvű szöveg tudomásunkra adja, hogy:

*Ebben az épületben alakult meg a
Magyarhoni Földtani Társulat
1848. január 23-án
Elhelyezte a Társulat
Fennállásának 145. évében.*

Csáky Károly

Radnóti Miklós Emlékház

Szentkirályszabadján

A balatonfelvidéki kedves kis falu, Szentkirályszabadja Radnóti Miklós utolsó verse révén ismert az irodalombarátok körében. 1944. október 31-én itt írta a 4. Razzlednicát s a vers alá jegyezte a település nevét. Tudjuk, hogy az egy héttel korábban átélt borzalmakat foglalta benne költői formába, barátja, Lorsi Miklós hegedűművész kivégzését örökítette meg. S a vers Radnóti végveszélybe kerülésének teljes tudatosulását sugallja. A kortársi visszaemlékezések szerint valóban Szentkirályszabadján értesültek utolsó reményeik szertefoszlásáról. Előző szálláshelyükön, Mohácson még két heti szabadsággal, hazautazási lehetőséggel kecsegtették őket katonai kísérik. Amint kiderült, megtevesztésül, csökkentendő az esetleges szökések számát. Radnóti pedig a remélt szabadság, felesége viszontlátásának ígézetében mondott le kórházi kezeltetéséről Mohácson. Szentkirályszabadján várta őket a hír: hamarosan Mosonmagyaróvárra kell indulniuk gyalogmenetben majd tovább Németországba a Birodalmi Védőállás kiépítésére. Radnóti lelkileg is összeroppant a hír hallatán, sorsát bevégzettnek érezte.

A mintegy másfél ezer munkaszolgálatos mindössze néhány napot töltött a faluban. Pontosabban nem is a faluban, hanem az annak határában kiépített katonai repülőtér barakkjaiban. Talán öt-hat vagy hét napot, utólag kideríthetetlen. A halottak napján még a táborban emlékezhetett néhai szeretteire, másnap utolsó útjára indították társaival együtt.

A település népe döbbenettel és szánakozással figyelte a munkaszolgálatosok életét. Ha csak tehették, lehetőségeik szerint segítettek rajtuk, enyhítették kínjaikat. Az 1941. évi április 16-i kormányrendelet után, mellyel honvédelmi munkaszolgálatra kötelezték a zsidó vallású és fajú hadköteles férfiakat, egyre több kiségitő munkaszolgálatos századot rendeltek az itteni repülőtér építésére. A község lakói élelmiszert juttattak be nekik a táborba. Ha az örök nem engedték a kerítésen átadni a kis csomagokat, gyerekek csempészték be a krumplit, szakajtónyi sárgarépát, tojást, kenyeret és gyümölcsöt. A munkaszolgálatosok levelezését a helyi postamester nő szervezte meg. A fiktív nevekre érkező leveleket a reptérre vezető út mentén álló egyik ház kőkerítésének jól rejtett üregében helyezte el s onnan éjjel titokban vitték be a táborba. A munkaszolgálatosok közül sokakat házi munkára kértek ki a szentkirályszabadjai gazdák. A házi munkások az állatok ellátásában, takarmányhordásban segédkeztek vagy éppen fát vágtak. Munkájukért ellátást kaptak a háznál, kicsit felerősödhetnek és megpihenhetnek, hiszen nem kellett megerőltető munkát végezniük. Ezért nem mindig a legmunkabíróbbakat kérték ki, hanem humanitárius szempontok szerint – a faluba beszállásolt tisztek javaslata alapján – a gyengébbeket, védendőket is.

A máig élő szentkirályszabadjai szájhagyomány szerint Radnóti Miklós is végzett házi- illetve kiségitőmunkát a faluban. Az emlékezet alapján úgy tudjuk, a településen ezidőben valamilyen betegség pusztította a sertéseket. Mivel a helyi állatorvos katonai szolgálatát teljesítette, a tábor vezetéséhez folyamodtak segítségért. A munkaszolgálatosok között akadt egy állatorvos, akit a faluba rendeltek. Kiségitőt munkaszolgálatos társai közül választhatta ki, így Radnóti is magával vitte. Mesélik, hogy az orvost kocsin szállították Szentkirályszabadjára, míg a kiségitőknek parancs szerint a kocsik mögött kellett gyalogolniuk. De amint a községbe értek, s a táborból már nem láthaták őket, felvették a kocsira a gyalogoló munkaszolgálatosokat is. A költőt aztán a házába beszállásolt katonatiszt kérésére házimunkásként fogadta Máté Dániel gazdálkodó. Radnótira visszaemlékezik a szomszédban élő idős asszony, Tarsoly Istvánné. A katonatiszt hívta fel a figyelmét a költőre, a szelíd hangú férfira, akit keresztnévén

Az Emlékház

szólítottak társai. A ház tulajdonosának néhai lánya pedig néhány éve arról beszélt rokonainak, hogy a Miklós nevű költő verseket olvasott fel noteszből a Máté családnak. A bori noteszből? – merül fel a késői utódban. Minden bizonnyal az utolsó verseit hallhatták tőle, ízelítőt a világháború általuk meg nem ismert, át nem élt borzalmairól. Az idős falubeliek közül néhányan állítják, hogy Radnóti az utolsó szentkirályszabadjai napját még Mátééknál töltötte. Éjszakára a ház pincéjébe menekítették. Ám hajnalban érte jöttek a táborból.

Fél évszázad távlatából kideríthetetlen, valóban így történt-e. A Radnóti körül kialakult legendák azonban szívósak, átörökítődtek napjainkra. Érdek nem fűződik hozzájuk, miért is kételkednénk bennük?! S tudjuk, minden legendának van némi valóság-alapja.

Szentkirályszabadján három évtizede már megyei és országos hírű Radnóti-kultusz alakult ki. 1964-ben a helyi művelődési házban a veszprémi Vegyipari Technikum Irodalmi Színpada Radnóti emlékműsort mutatott be. A műsor után az irodalmi színpad vezetője, Egyed László tanár emléktáblát adott át a tanácselnöknek a 4. ecloga két sorával: „Szabad szerettem volna lenni mindig, s örök kísértek végig utamon.” Radnóti szentkirályszabadjai tartózkodása emlékére ettől az évtől a veszprémi iskolák diákjai gyalog tették meg az utat Veszprém és Szentkirályszabadja között a 4. Razglednica keletkezésének napján, október 31-én.

1969-ben, Velegi László tanácselnök kezdeményezésére, Radnóti Emlékházzá alakították Máté Dániel faluközpontban álló szép házát. Ennek a falán újabb emléktáblát helyeztek el a 4. Razglednica sorait idézve. Az ebben rendezett emlékkiállítást 1970. május 5-én nyitotta meg Ortutay Gyula, s a ház a Radnóti ünnepségek színhelyévé vált a következő két évtizedben. De kiállítás lassanként előregedett s szükségessé vált a ház felújítása. Mivel anyagi lehetőséget nem tudtak előteremteni a munkák elvégzésére, az ünnepi megemlékezéseket a veszprémi Vegyipari Technikumban tartották meg, a megyei szavalóversenyeket a falu művelődési házában rendezték. Csak tavaly, a holokauszt és Radnóti halálának felévszázados évfordulóján nyílt mód arra, hogy

megyei és országos összefogással felújítják az emlékházat. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság munkatársai új állandó kiállítást rendeztek a balatonfelvidéki népi építészet legértékesebb hagyományait őrző parasztházban. Dr. Csaplár Ferenc irodalomtörténész az épület két szobájában fotódokumentum kiállítást tárt a látogatók elé, míg a szabadkéményes konyhát enteriőr-jellegűen mutatta be a veszprémi múzeum etnográfusa. A kiállításra Radnóti Miklósné mindeddig publikálatlan fényképeket bocsátott rendelkezésre. Az első szobában elhelyezett fotóknak köszönhetően azt a Radnóti ismerhetik meg az érdeklődők, aki szeretett az életet, élvezni tudta az utazás, természetjárás, sport, színhátszás örömeit. Önfeledten nevetni, szórakozni látjuk felesége oldalán és barátai, ismerősei körében. A másik szoba fényképei már a fenyegetettség és a halálélmény árnyékában élő költőt mutatják be. E fotók többsége 1940 után készült s a portrékon megjelent a tragikus sors előérzete. Ilyen plasztikus erejű Zinner Erzsébet 1940-ből származó felvétele a Radnóti házaspárról. Először kerültek a nyilvánosság elé Radnóti 1946. augusztus 14-i budapesti temetését megörökítő fényképek. Közük az a drámai hatású felvétel, amelyen a gyászszertartást végző Sík Sándor beszenteli fiaként szeretett egykori tanítványa sírját.

A felújított emlékházat 1994. november 5-én adta át a nagyközönségnek Göncz Árpád köztársasági elnök. Radnóti a legtisztább és legszelídebb hangú magyar költőnek nevezte. Az ünnepségen Radnóti 83 éves özvegye nem tudott részt venni. De a megyei közgyűlés elnökének, dr. Zongor Gábornak írt levelében megígérte, hogy ellátogat Szentkirályszabadjára. 1995. május 19-én jutott el a faluba kisérői társaságában. A Radnóti versek egykori szövege Fannija elragadtatással szemlélte meg a fényképekről már ismert, 1854-ben épült parasztházat. Dicsérte a helyreállítók és a kiállításrendezők munkáját. A kiállításon Dr. Csaplár Ferenc és Ács Anna kalauzolták az emlékház vezetőjével, Pintér Tiborné könyvtárossal együtt. Radnótiné sok-sok emlékét idézték fel a fotók, közös életük megannyi szép és szomorú emléke eszébe ötlött. A bori notesz lapjainak kinagyított másolatai előtt – a noteszt, mint megtudtuk, az özvegy őrzi az abdai tömegsír feltárása óta – a legtragikusabb napok történései kísértették meg újra, máig alig tompuló fájdalommal.

A szentkirályszabadjai Radnóti Miklós Emlékház hazánk egyetlen állandó Radnóti kiállítása. Remélhetőleg a közeljövőben, amint a helyi önkormányzat meg tudja valósítani az épület fűtését és vitrineket vásárolhat, újabb dokumentumanyaggal bővül. A kiállítás jelen formájában is sok látogatót vonzott már, s hisszük, hogy mihamarabb a Radnóti tiszta életét, immár klasszikussá vált életművét megbecsülők, tisztelők zarándokhelyévé válik.

A falu Balatonalmádi és Veszprém irányából közelíthető meg, mindkét várostól alig öt kilométernyi távolságra fekszik. Az emlékház a falu központjában, a műemlék református templom szomszédságában található. Hétfőn, kedden és pénteken 16 órától 20 óráig látogatható, vasárnap pedig 16 és 18 óra között várja a vendégeket. Eltérő időben előzetes bejelentéssel fogadják az érdeklődőket a Polgármesteri Hivatal vagy az emlékház vezetője címen: Polgármesteri Hivatal, 8225 Szentkirályszabadja, Petőfi Sándor utca 12. T: 88/367-100, illetve Pintér Tiborné T: 88/325-642.

Ács Anna

A velencei Halászház

A horgász világbajnokság alkalmából nyílt meg 1994. június 11-én a Velencei-tó környékének új múzeuma, a velencei Főszegen (Fő u. 154.) található Halászház. Fejér megyében már az 1960-as évek első felében felmerült egy Velence-tavi múzeum gondolata. Az akkor Gárdonyiba tervezett múzeum kiállítási forgatókönyvét is elkészí-

tették az István Király Múzeum munkatársai. A Velencei-tó és környékének régészeti, történeti és néprajzi emlékeit bemutató múzeum Gárdonyban nem valósult meg. Helyette 1967-ben a sukorói Néprajzi Ház, 1978-ban a Pákozdi Csata Emlékmúzeuma nyílt meg, szerepet vállalva a tókönyék idegenforgalmában is. A Velencei-tó néprajzának tárgyi emlékeit bemutató múzeum a Gárdony-Velence Tavi Horgász Egyesület és a székesfehérvári Szent István Király Múzeum néprajzi osztályának több éves együttműködése eredményeként valósult meg.

A régi Velence közelebb esik a vízparthoz, mint a többi község. Itt a halászok által lakott házsorok, közök egészen a tópartig értek. Ilyen volt a Kis-köz, a Váradi-köz és a Tóbíró-köz. A halászházak nagy része sárfalú, nádtetős épület volt, valamennyi melléképületet nád fedte, s nádból készült a kerítés is. E tóparti halászházak képehez hozzátartoztak a száradó hálók, varsák, tapogatók. A Velencei-tó 1960-as években indult fejlesztési programja, Velence nagyközség rendezési terve az elmúlt negyedszázadban elsöpörte a régi halászházakat, épületeik jó részét pusztulásra ítélte. Ilyen halászházak sem a Velencei-tónál, sem a Balatonnál máshol nincsenek, ezért legalább egy velencei halászház megmentése, múzeumi berendezése nagyon is indokolt volt.

A velencei Halászház három osztatú: első szobából, szabad kéményes konyhából és hátsó szobából álló, sárfalú, nádtetős, fehérre meszelt falú épület. Századunkban a Matus, majd a Hegyi és a Hajdú családok tulajdonában volt. Két évtizeddel ezelőtt közút céljára kisajátították, csaknem 20 évig lakatlanul állta az időjárás és az erőszakos rongálók ostromát. Mivel a helyére tervezett közút nem valósult meg, így a mintegy 150 éves épület megmenekült az elbontástól. A Gárdony-Velence Tavi Horgász egyesület 1986-ban megvásárolta, 1992-1994-ben halászati múzeum céljára helyreállította. Ugyanakkor az egyesületi tagok számos régi halászeszközt, bútort, kerámiát, fényképet gyűjtöttek a kiállításra.

A Halászház két helyiségében megnyílt kiállításon a Velencei-tóhoz közvetlenül kapcsolódó ősfoglalkozások: a halászat és a nádvágás tárgyi emlékei láthatók. A Velencei-tó halászati joga 1912-ig a víztulajdonosok kezében volt. Közülük legnagyobb tórészt a székesfehérvári káptalan birtokolta, de Sukorón a parasztságnak is volt „vizes páskomja”, amit maguk halásztak. A halászok a káptalantól, a gárdonyi, velencei földbirtokosoktól vették bérbé a halászóvizeket. Pénzzel, hallal fizették a bérletet, vagy ledolgozták. Az egész tó halászati jogát 1912 óta egy-egy tőkés vállalkozó bérelte, így a halászok a tóbérlő alkalmazottai lettek. A Velencei-tó utolsó tóbérlője a II. világháborúig Tóth Kálmán volt, akinek a tóbérléssel kapcsolatos iratai láthatók a kiállítás három vitrinében. 1945-ben a tó halászati joga az állam kezébe került. Ekkor alakult meg a Törekvés Velence-tavi Halászati Termelőszövetkezet. 1972-ben a régi halászat minden formáját megszüntették a Velencei-tavon. A tóparti falvak halászhelyeit a sporthorgászok, a halászszerzők szerepét a horgászbotok vették át.

A régi velencei, gárdonyi, sukorói, pákozdi halászok a kiállításon látható *nagy hálóval* vagy *kis szerszámokkal* dolgoztak. Csoportosan, bandákban halásztak a nagy hálóval, télen a jég alatt is. Jól szemlélteti a nagy hálóval való halászatot a kiállításon látható fotó-sorozat, amely az 1930-as években készült. A kisseres halász legfontosabb eszköze a *varsa*, a rekesztő halászat eszköze. Főleg csukaiváskor használták a fűzfavesszőből font kosárvarsát. Az állító halászatot a *cérnahálókkal* végezték. A kifeszített hálónak nekiúszott a hal, és miközben eltolni igyekezett az akadályt, kopolyúinál, uszonyainál fogva fennakadt.

A *szigony* egyik ősi halászszerzőszámunk, amit a sekély vízben, főleg íváskor használtak. Gyakran megsebeztek vele az elmenekült halat, ezért használatát Herman Ottó országgyűlési képviselő javaslatára 1910 óta törvénnyel tiltották Magyarországon. Szigonnyal Herman Ottó is már ritkán találkozott a Velencei-tó körül, ahol 1883-ban elkezdte a magyar halászat kutatását. A magyar halászat könyve című hatalmas munkájában írta: „A legtöbb szigony nagy faggatás után úgy került kezembe, hogy a háztető nádja közül kellett kihúzni, sőt akadt olyan is, mely az egész vidék utolsó darabja volt...” Szigonya eddig még a Szent István Király Múzeum csaknem 15.000 darabból álló néprajzi gyűjteményének sem volt. Most a velencei Halászház kiállítására a horgász egyesület tagjai szereztek meg egy példányt ebből a titokban használt halászszerzőszámából. A szigony eltűlése után a Velencei-tó halászáinak nem volt olyan szerzője, amivel a nádasokban, csapásokban, a kis vízben dolgozhattak volna. Ezért 1912-ben három sukorói halász a *nyeles burító* alapján új szerzőt készített, a nyél nélküli kis *burítót*. Erre később függőlegesen álló nyelet, egyik oldalára hálóból *zsákot* erősítettek. A *zsákba* kerültek a leborított halak. Így alakult ki a Velencei-tó speciális halfogó szerzője, a *zsákos tapogató*, amely az 1910-es évek második felében az összes tóköznyéki faluban elterjedt. Sukorón és Gárdonyban *tapogatónak*, Pákozdon *burogatónak*, nyomogatónak vagy *tapogatónak*, Velencén *dudának* nevezték.

A Velencei-tó sekély medencéje a nád növekedésére igen alkalmas terület. Egyharmad részét nád fedi. Ez a nagyméretű nádas Pákozdi, Sukorói, Velencei és Gárdonyi határához tartozik. A négy község lakosságának a nádvágás, *nádverés* telenként jelentős jövedelmet hozott. Ezért mondják Fejér megye más községeiben irigykedve, hogy itt *kétszer is aratnak*.

A befagyott tavon *tolókaszával* vagy *gyalázkával* vágják a nádat. A *tolókasza* acél élből és két fa nyélből, a *gyalázka* régi kasza darabjából készült. Vasból kovácsolták a *jégpatkót*, amit a *tolókasza* használatakor kötöttek fel a bakancsra, csizmára, hogy el ne csússzanak. A *gyalázka* használatakor és a kétébe kötött nád *gyalogszánkókkal* való partra húzásakor *fűzfabocskort* kötöttek a lábbelire.

A velencei Halászházban látható néprajzi kiállítás kedden, szerdán, csütörtökön 16-18 óra, szombaton és vasárnap 15-18 óra között tekinthető meg.

Lukács László

Farsangi szokások Somogyban¹

A farsang (nagyfarsang) ideje a keresztény kalendáriumok szerint vízkereszttől hamvászórszerdáig terjed. Mivel a húsvét időpontja változó, ezért a farsang az egyik évben rövidebb, a másikban hosszabb. A húsvétot negyvennapos böjt előzi meg, tehát húsvétból visszafelé számítva a hetedik vasárnapot tekinthetjük a farsang végének: tulajdonképpen ekkor, a húshagyókeddel záródó három napban, az úgynevezett „farsang farkában” vannak a legnagyobb mulatozások. Ilyenkor, a hosszú böjt előtt, a farsangolók még utoljára kitombolják magukat. Ehhez a három naphoz kapcsolódnak Somogyban is a farsangi bálok, pinceszerezések; az utolsó naphoz pedig a zajos, maszkás felvonulások és a vénlányokat kicsúfoló „tuskóhúzások”.

A farsang volt a lakodalmak ideje is, az év más részében erre már kevés lehetőség volt, legfeljebb a húsvétból pünkösdig tartó zöldfarsang, és a szüret utántól adventig terjedő kifestéses számításba. De ezeket az időszakokat csak a házasság szempontjából nevezték farsangnak, a nagyfarsangot jellemző népszokások ide nem kapcsolódnak.

Somogyban is van szórványos emléke a farsangvasárnapot megelőző *kövért csütörtök* megünneplésének. Ezt a napot Somogyszentpálon *torkos csütörtök*nek nevezték. Ilyenkor a szőlősgazdák kimentek a hegyre, néhány tőkét megmetszettek, utána vidám pincszerezés következett. Ebben a balatoni Nagyberék melletti községben a halászás, horgászás mindig nagyon jelentős volt. Ezen a napon előkészítették, kijavították eszközeiket, hűtik szerint, ha ezt torkos csütörtökön teszik, a halak is torkosok lesznek, jobban kapnak a csalira.²

A farsangi bálok, pinceszerek

A legtöbb somogyi faluban, különösen pedig a német telepések körében meghatározták a farsang végi bálok rendjét. Nágocson pl. négynapos mulatság volt, szombaton a nős embereké, vasárnap a fiatalság batyus bálja volt, hétfőn tűzoltó- és iparosbál szokott lenni, a keddi nap mindenkié. A pusztaszemesi németeknél farsangvasárnapon az ifjúság egy betanult színdarabot mutatott be, ezt bál követte. Hétfőn volt a „páros bál”: a fiatal házások batyus bálja, kedden pedig éjfélig mindenki bálozhatott.

Csökölyben a húshagyókeddi batyus bált egyik évben a még nőtlen legények, a másik évben a nős férfiak rendezték. „A batyut a hátukra kötötték, és ezzel kezdődött el a tánc is. Aki kezdte a táncot, továbbra is a hátán tartotta a batyut, a többiek pedig az asztalra rakták az ennivalót.”³ A batyuba általában sült húsokat és sült tésztaikat szoktak vinni, és azt egymást kínálgatva fogyasztották el.

Mesztegyőn húshagyóvasárnap estéjén rendezték a farsangi bálokat. A cselédség és a szegények a Poletárban lévő kocsmában, az iparosok, erdészek, halászok a Varga-kocsmánál, a pógárok a Horváth-kocsmánál báloztak. Az első legény parancsolt, a fiatalok nem keveredtek, mindenki a maga társadalmi csoportjában bálozott.⁴

¹ Részlet a szerző A Kalendáriumi jeles napok népszokásai és hiedelmei Somogyban című könyvéből. (Kaposvár, 1995)

² Hoss József somogyszentpáli gyűjtése

³ Néprajzi Adattár a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban (továbbiakban NA) 1719/84.

⁴ *Németiné Boucz Hajnalka*: Jeles napí szokások Mesztegyőn c. szakdolgozatából.

Buzsákon farsangvasárnap szokták felidézni a *kánai menyegző* emlékét: a rózsafüzértársulat tagjai vezetőjük házánaál jönnek össze, kocsonyát, bort, süteményeket hoznak magukkal. Az asztalt fehér abrosszal terítik le, ráteszik a Szent Család képét, egy Mária-szobrot és két gyertyát. Először Mária-énekeket énekelnek, majd a loretói litániát és a különböző rózsafüzéreket mondják el. Ezután kirakják az enivalót és eléneklük a kánai menyegzőről szóló éneket, elfogyasztják az enivalókat.⁵

A farsang farkában a szőlősgazdák körében elmaradhatatlan a *pincszerezés*, ebben is egyfajta szokásrend érvényesült. Hajmáson vasárnap a fiatal emberek, hétfőn a menyecskék, kedden az idősebb férfiak mulattak a pincéknél. Szokás volt Somogyban is *asszonyfarsangot* tartani. Osztopánban például húshagyóhétfőn csak az asszonyok mehettek a szőlőhegyre, onnan énekszóval, táncolva jöttek vissza a faluba.

Mernyén vasárnap délután a férjes asszonyok a szőlőhegyi pincéknél mulattak a barátjaikkal, komaasszonyaikkal, sógornőikkel és azokkal az asszonyokkal, akik a mezei munkában rendszeresen velük dolgoztak. Cukrot is vittek magukkal borforraláshoz. Általában egy pincénél 6-8-10 személy farsangozott. A lányok itt húshagyókedd reggel 8-9 óra tájban indultak pincszerezni, őket később a legények is meglátogatták. Mindegyik évben más-más pince került sorra.⁶ A lakócsai horvátoknál az asszonyfarsangban a hagyomány szerint rétest sütöttek, késő este ők is a kocsmába mentek, ott a férfiakkal közösen mulatva eltemették a nagybögöt.⁷ Göllében még a közelmúltban is tartottak asszonyfarsangot.

A húshagyókeddi bálók, pincszerek csak éjfélig tartottak, mert katolikus vidékeken (Zamárdi, Törökkoppány, Mesztegnyő, Somogyzentpál stb.) *éjféltkor megszólalt a harangszó*, mindenkinek haza kellett menni, mert megkezdődött a böjt időszaka.

A somogyzentpáli megmagyarosodott horvátok sajátos szokása szerint itt a húshagyóvasárnapot *vők napjának* is nevezik, mert ekkor a fiatal házaspárok egész nap a menyecske szüleinél vendégeskednek.⁸

Farsangi ételek

A farsang végi három napnak megvolt a maga hagyományos étrendje. Büsszüben például vasárnap mákos és diós kalácsot sütöttek, hétfőn rétest, kedden pedig fánkot. A berzenceiek kedden tyúkhúslevest főztek és természetesen fánkot sütöttek. Mindenfelé arra törekedtek, hogy szép „pántlikás” fánkjuk legyen. A fánkhoz számos hiedelem kapcsolódik. Amikor a büsszű háziasszony dagasztotta a fánkot, a kovászos kezével kiment a kertbe, megfogta vele a gyümölcsfákat, hogy sok termést hozzanak.⁹ A kapolyiak, mesztegnyőiek az elsőnek kisütött fánkokat a tyúkoknak adták, hogy jó tojók legyenek. Mesztegnyőn a fánkon kívül perecet is sütöttek, ezt adták a maszkásoknak. Természetesen bőven fogyasztottak húsételeket, hiszen a farsangban uralkodó Konc királyt hamvazószerdán legyőzni majd Cibere vajda, tehát a zsír- és húsnélküli böjti ételek, a cibereleves ideje következik el.

A farsangi maszkázás

Egy XV. században élő bővérű somogyi menyecskével történt meg az a baleset, hogy farsang idején részegen a Kapos mocsaraiba tévedt, és ott lelte halálát. (A Kapos folyó még a múlt század eleji szabályozásáig, a Kanális megásásáig 1-2 km széles

⁵ Vö. *Manga János*: A kánai menyegző változatai – Ethn. 1946. 60. old. A kánai menyegzőről szóló ének szövegét 1. Együd Árpád: Somogyi népköltészet 1969. 166-7. Megjegyezzük, hogy ezt az éneket Kapolyon vízkeresztkor éneklük, amint erre itt már felhívtuk a figyelmet.

⁶ NA-1732/85.

⁷ *Bödöné Keresztes Mária*: Somogyi Honismeret 1976. 1-3. 110-111. old.

⁸ *Hoss József* somogyzentpáli gyűjtéséből.

⁹ Saját gyűjtés

pangó vizet, nádast és mocsarakat jelentett!) Ezt az esetet Temesvári Pelbárt írja le prédikációjában: „Az Úr 1480-ik évében... a Kapos mellett egy asszony több fiatalasszonnyal együtt férfiruhába és másfajta ruházatba öltözve, álarcos játékot űzött. Egyszerre csak az asszony, aki leginkább buzdította őket erre, miközben egy falubelinek házában a többiekkel együtt táncoltak, egy démon által a táncolók köréből elragadtatott. A démon láthatatlan volt, így nem tudták, hová jutott. De mikor észrevették, hogy a multság vezetője nincs jelen, elkezdtek keresni, hová tűnhetett el. Mikor kimentek a házból, és akkor az összes jelenlévő férfiának és asszonyoknak füle hallatára ez az elrabolt asszony a Kapos mocsarai között gyászos hangon elkezdett kiáltozni: jaj, jaj, jaj! Erre a zajra mindannyian megrémültek, de mivel ez későn, sötétedés után történt, senki sem mert a mocsarak közé hajózni, hogy meglássa, mi történik, vagy hogy segítséget nyújtson neki... Miután ez a szerencsétlen asszony még hosszabb ideig jajgatott nagy panaszkodással a démonok kínzása miatt, úgy elpusztult, hogy többé sem a testét nem találták, sem ruhái nem kerültek elő. Így tehát nyilvánvaló, mily szörnyű módon veszíti el az Isten az ilyeneket.”

Az idézetből kitűnik, hogy az egyház régen ellenezte és tiltotta a böjt előtti vigadózásokat, ennek a példabeszédnek is az elrettentés volt a feladata. A démonok ugyanis maguk az ördögök voltak, akik farsang idején sok bűnös embert meg tudnak szerezni maguknak. A korabeli prédikátor így festi le a farsang végi mulatozásokat: „Ó jaj, ezekben a napokban hány keresztény ember fordul a kegyelem világosságából a sötétség cselekedeteihez, vagyis a torkossághoz, az iszákossághoz, a bujálkodáshoz. Az efféle emberek a farsangban istenüknek választják az ördögöt, akit álarcos mulatsággal és fajtalan énekkel dicsőítenek...”¹⁰

A szigorú tilalmazás ellenére a farsangi mulatozás szokása napjainkig fennmaradt, persze az egyház később már belátta, hogy nem tilthatja be őket, csupán a mértéktelenségre intett. Sőt a múlt század második felében farsang utolsó 3 napján általános tanítási szünet volt.¹¹

Somogyban régen minden népcsoport körében ismeretes volt a *maszkázás*, a *maskurába öltözés*. Ez a hagyomány néhány községben ma is eleven, sőt városainkban, pl. Kaposváron Dorottya napján idegenforgalmi látványossággá vált. Húshagyókedden, a farsang utolsó napján maszkások járták az utcákat, bekopogtak a házakhoz is. A fiatalok (a fiatal házaspárok is) álarcot öltöttek: a férfiak női, a nők férfiruhába bújtak, arcukat bekormozták, vagy álarcot, pl. harisnyaszárt húztak rá. Csurgó környékén kenderkócóból szakállt csináltak, a kalapjuk mellé lúdszárnyat vagy kukoricaszirmot tűztek. A nők söprűt vettek a kezükbe, ezzel verték meg a nézelődőket, a férfiak borosüveget vittek: az üveg tartalma növelte jókedvüket. Az utcai járókelőket ijesztgették, aki közel ment hozzájuk pálcákkal megcsapkodták, és mindenféle bolondságokat eszeltek ki. A mi vidékünkön – a horvát eredetű Berzencét kivéve – nem öltöttek fel állatmaszkokat és a mohácsi busókhöz hasonló faragott álarcokat sem. A legtöbbször cigányasszonynak, menyasszonynak, öregembernek vagy pólyát vivő öregasszonynak öltöztek. A mezőcsokonyai maszkások nem beszéltek, csak bólogattak a fejükkel, nehogy a hangjukról fölismerjék őket. Meglátogatták az ismerős házakat, a zsebüket ütögették, hogy a háziasszony odategye a kalácsot, a pénzt és egyéb maszkásoknak járó adományt. A húshagyókeddi maszkajárás után a legtöbb faluban bált rendeztek, és csak ott derült ki, hogy az egyes álarcok kit rejtettek. A maszkásoknak a legtöbb helyen fánkot adtak, ezért hosszú nyelvű fakanalat vittek magukkal, erre húzták a fánkokat (Bodvica, Felsőmocsolád). Vésén ugyanebből a célból ágas fával jártak, erre tűzték a fánkot. Amikor a

¹⁰ Idézi *Dómótör Tekla*: Naptári ünnepek – népi színjátás. Bp. 1964. 82-83. old.

¹¹ L. Néptanítók naptára az 1886. évre. Szerkeszti Ziegler Géza (a későbbi nevén Gárdonyi Géza)

háziak tapogatták, csiklandozták, bögyözték őket, a fakanállal ráütöttek a kíváncsiskodók kezére. Ezen a napon Buzsákon is igen eleven az utca, itt fehér lepedőt és cifra álarcot is vesznek magukra. Somogyudvarhelyen a maszkások átlátszó ruhát (tillanglit) takarnak az arcukra. Balatonszentgyörgyön a maszkások répából csináltak fogat maguknak, vánkost tettek a hasukra, hátukra, rongyos ruhába öltöztek, nagy bottal jártak. Itt a gyerekek is maszkáztak, számukra húshagyókedden iskolai szünet volt. A csökölyi menyecskék férfiruhába öltöztek, répából falloszt készítettek maguknak.

A maszkázás régebbi hagyományaihoz tartozik a *szalma- és hánscruhák készítése* és az *állatalakoskodás*. Libickozmán „régén szalmából szoknyát csináltak, kezükbe köcsögöt vettek, amely hólyaggal volt lekötve, és ezt ütögetve, meg fésűpapírral vagy ronggyal behúzza és fújva szolgáltatja a zenét.”¹² A marcaliak emlékezete szerint: „szalmával körülfontak bennünket, úgy jártuk a falut. Elég csúnyák vótunk, csúnya álarcokba, az vót a jelszó, még nē ismerjék az embért.”¹³ A Dráva mellett, a horvát eredetű Vízváron „kifordított bundákat szedtek magukra, szalmával kötözték tele magukat... Fölötözték cigánynak is, vitte a hátán a teknyőt, benne a gyerököt. Még csinyátak fából két nagy, magas lábakat, úgy gyűttek. Aztán ácsnak ötözött, beüt a szobába, a szekercével éggyet a fára vágott, éggyet a földre.”¹⁴

Állatalakoskodásról Somogyban csak Berzencéről van adatunk, Együd Árpád a húshagyókeddi medveherelés szokását mutatja be a Csodatéví szarvasnak ezer ága-boga című tanulmányában. Itt a horvát eredetű etnikum szokásáról van szó. A maszkajárás központi szereplője a medve volt, amely „körül volt tekerve zsupszalmával, a kezei, az összes teste nyakig”. Két ember lánccal vezette, azok kabátja alatt tepsí volt, ezen doboltak a medvének. Trombitáltak és doboltak is neki, a medve pedig táncolt rá. A maszkások között volt kosszarvú is. Pénzt gyűjtöttek a medvének, fánkot, rétest is kaptak. A felvonulás végét a medveherelés zárta le, a heréit (két ellakrumpli volt) a tömeg közé dobták, nagy sikonyálással szaladtak széjjel.¹⁵

Mesztegyőn a maszkások nemcsak fánkot, perecet, hanem tojást is gyűjtöttek:

*Égy-két tojás nēm a világ,
Vakuljon mēg, aki nēm ad.*

A maskarázók nagy csörömpöléssel, vidáman, táncolva közeledtek. Előfordult, hogy két csoport le akarta leplezni egymást, ezért néha összetűztek. Mesztegyőn is kicsüfolták a pártában maradt lányokat, itt érdekes szokás volt a vénlány számárháton való elárverezése:

*Véget ért a rövid farsang
búsulnak a lányok,
ettől a nagy búsulástól
rāncos a pofájuk.
Nem tudsz férjhez menni,
vőlegényt keresni.*

*Vedd elő az olvasódat,
kezdj el imádkozni.
Húshagyó, húshagyó,
lányokat itt hagyó.
Imádkozik Sári
imádkozik Māri.*

¹² NA-111.

¹³ *Simon Zsuzsa*: Marcali néprajzának és nyelvjárásának főbb jellemzői. Tanítóképző főiskolai szakdolgozat. Kaposvár, 1983. 30. old.

¹⁴ *Balogh Judit* – NA-1451.

¹⁵ *Együd Árpád*: Somogyi Múzeumok Közleménye 1975. 76. old.

*Szamárháton úgy könyörög
a mesztegnyői Náni.*

A maskarázó bandák 10 óra körül összegyűltek, és éjfélig mulattak. A farsangi szokásokat ebben a községben ma is tartják, a honismereti szakkör is több ízben szerepelt velük tévében és a kaposvári farsangon. Az ő feldolgozásukban elégetnek egy szalma-bábut is, s közben ezt kiáltják: „Vidd el bábu a rosszat, hozd meg a jót! Vidd el a betegséget, a hideget, a rossebet!” Valószínűleg ez nem eredeti helyi hagyomány, de lehet, hogy még általuk szokássá válik.¹⁶

Farsangi köszöntések

Somogy déli részén (Kutas, Lábod, Pata, Somogybükkösd) és nyugati felében verses farsangköszöntők, regölők voltak szokásban.

A dél-somogyi magyar községekben a közelmúltban már csak gyerekek jártak farsangot köszönteni, ők is egy hosszú nyársat vittek magukkal, erre tűzték az adományokat. A Lábodon följegyzett köszöntő szövege – hasonlóan a lucázáshoz – termékenység- és bőségvarázsló jellegű, egyes motívumai a regölésből kerültek bele:

*Hipp-hopp farsang!
Itt őtéik az ártányt,
nem adják a majját,
csak a szalonnáját.
Itt is adnak, ott is adnak,
a jámbor házába.
Adjon az Úristen ennek a gazdának,
nyóc kis ökröt, két kis béröst,
arany ekét a földjébe,
arany vesszőt a kezébe.
Haj rege rajta,
ezt is megengedte,
érni az Úristen,
hogy ide gyühhettünk,
szalonnát öhettünk.¹⁷*

Szenyérben Vikár László népzenekutató 1952-ben írta le a farsangköszöntés szokását. Négy-öt fiú, rongyos ruhába öltözve, álarccal vagy kifestve járt házról házra. A következő verset énekelték:

*Elmúlt a hosszú farsang, mihaszna sirassuk.
Strassák a lányok az itthonmaradásuk,
akiknek a sok méregtől ráncos a szoknyájuk/pofájuk.
Rukukuku kuku!
Hegyes-begyes disznóláb,
hegyes-begyes szarkaláb
Rukukuku ku!
Adjon az Isten ennek a gazdának
nyolc ki ökröt,
két kis bérést,
arany ostort a kezébe,
arany ekét a földjére.
Rukukuku ku!*

¹⁶ Kővesdi Tiborné gyűjtése és Némethné B. H. szakdolgozata alapján.

¹⁷ Saját gyűjtés

*Ha nem adnak szalonnát,
kifűrjük a gerendát.¹⁸*

Vikár László ugyancsak Szenyérből gyűjtötte a közismert dallamú, többnyire a Gerely-járásnál szokásos ábécés verset. Itt azonban sajátos farsangi szövege van, az első három versszak a következőképpen hangzik:

*1. A, a, a, a, farsangi napokban
a farsangi napokban legyünk mi is vigabban,
a, a, a, a farsangi napokban.*

*2. A, a, a, a farsangi diákok,
a farsangi diákok piros nadrágban járnak
a, a, a, a farsangi diákok.*

*3. Ből, ből, ből, három nagy keszkenőből
mind asszonyok, mind lányok
elül bögyöt csinálnak,
ből, ből, ből, három nagy keszkenőből¹⁹*

A Lakócsa környéki horvátoknál a legények ötös csoportokban jártak farsangot köszönteni, az egyik dudált, a többiek kólót táncoltak. Az egyik legény nyársat tartott a kezében, és a következő verssel köszöntötte a háziakat:

*Hipp, hopp farsang,
vágтам egy nagy nyársat.
Nem kell nekem mája,
csak a szalonnája.
Ha nem adnak szalonnát,
kifűrom a gerendát!*

Ezután a hegyes nyársat bedugták a mestergerendába. Azt kívánták a házigazdának, hogy olyan bő termés legyen, hogy a plafonig érjen a búza. A házigazda a köszöntő legényeket borral, pálinkával kínálta meg.²⁰ Az énekes, verses farsangköszöntőknek Somogyban gazdag változataik vannak. Együd Árpád a Somogyi népköltési gyűjteményben szép példákat mutat be Pogányszentpéterről, Bizérről. Sok változatban a Balázs-járás és a farsangolás keveredik, ez nem véletlen, hiszen a február 3-i balázsolás a farsang idejére esik.²¹

Kerékhúzás, tuskóhúzás

A Bőszenfa környéki németeknek sajátos szokásaik voltak. Farsangvasárnap a legények egy hosszú botra pereceket fűztek, és házról házra jártak vele. Minden lány kapott a perecből, cserébe krumplit, tojást és egyéb enivalót adott a legényeknek, akik ebből este nagy lakomát csaptak. Vasárnap a legények, hétfőn a házas emberek rendeztek bált. Kedden volt a *kerékhúzás*: egy szekerre kereket erősítettek, erre egy fiút és egy lányt ábrázoló rongyba ba kerül. Muzsikaszóval, közösen húzták a kereket.²²

A barcsi németek maszkázásban is szerepelt egy tréfás jegyespár. „Két bábut öltöztek fel ruhába, és azt a kocsi végéhez kötötték úgy, hogy a két bábu kerekeken

¹⁸ MNT II. Jeles napok.

¹⁹ MNT II. Jeles napok.

²⁰ *Bődő Istvánné*: Nagyszüleink ünnepei Lakócsán. Barcsi kalendárium. Barcs, 1989. 51-52. old.

²¹ *Együd Árpád*: Somogyi népköltészet 278-281. old.

²² *Farkas Márta*: Terecsenypuszta néprajzi és nyelvjárási jellegzetességei c. szakdolgozatából.

körbeforgott." E két bábunak neve is volt: Hánzi és Krédli.²³ Egy későbbi emlékezés szerint a két bábu kócos, lompos kinézetű volt és hintón vitték őket. „A maszkák gyalog mentek, és bennünket gyerekeket, akik körülöttük nyüzsögtünk, kormos kézzel még-mégsimogattak.”²⁴

A farsangi, húshagyókeddi vénlány-, ritkábban vénlegénycsúfolás sajátos módja volt a húshagyókeddi *tuskó*- vagy *tükehúzás*. Hasonló módon, azonos indítékkal történik, mint Göcsejben.²⁵ Somogyban azonban csak kevés helyen gyakorolták, a megye északi részéből (Zamárdi, Kőröshegy, Teleki, Lulla, Kapoly, Zala) van emlékünkről. A szokás régi formája a zamárdiak, kapolyiak emlékezete szerint: vénlánycsúfolás. Ha a farsangban nem mentek férjhez, húshagyókedd éjjelén egy madzaggal a kilincsükhöz kötöttek egy tuskót. A reggel felkelő lány csak úgy tudott az ajtón kijönni, ha ezt a tuskót meghúzta. Másutt már elhomályosodott a szokás értelme.

Zalán úgy tudják, hogy aki a kilincsekre kötött tuskót meghúzza, az abban az évben nem megy férjhez, nem nőül meg.²⁶ Lullán teljesen ellenkező értelmezést kapott: „Farsangba, ha a leány legényes házhoz megy látogatóba, míg a leány bent a szobában tartózkodik, a legény kimegy, és egy fatuskóra madzagot köt, melyet aztán a külső kilincsekre akaszt. Ha a leány nyitja az ajtót, az ajtóval együtt a fatuskót is felé húzza. Ehhez az a néphit fűződik, hogy amelyik lánnyal tükét huzatnak, az férjhez fog menni.”²⁷

Mesztegyőn húshagyókor olyan tréfákat is tettek, amely másutt április elsejéhez vagy húsvéthoz kapcsolódik. Itt „elvitték a kisajtókat a lányos házná, asztán úgy cserétek mög, hogy évített majnem a falunai az asó felére is, onnan mög elhozták a lányos házhó: így csúfolódtak.”²⁸ Csokonai Vitéz Mihály, a kaposi farsangot megörökítő végeposzában a következőket mondja Dorottyáról: *S valamennyi tőkét életében vona, / Ezeket meggyújtá... (II. ének 398. sor).*

Figyelemre méltó a költő ide vonatkozó néprajzi magyarázata: „Szokásban vagyon sok helyeken, hogy, mikor a Farsáng el-műlik, a' meg nem házasodott Ifjakkal, és a férjhez nem ment leányokkal, valamelly darab fát vagy tőkét nevetségnek okáért megemeltetnek, vagy egy helyről más helyre vitetnek...” Sági Károly igen alapos vizsgálatot folytatott, és megállapította tanulmányában, hogy a tőkeemelés, -vitel szokása Somogyban nem ismeretes, ezt Csokonai Szatmárban látta, odavalósi emléket írta meg.²⁹

Pogányszentpéterről származik a szokás egy másik változatának az emléknyma: „Amelyik lány pártában maradt, azoknál húshagyókor vályút tettek a kályha szájába, és azt neki kellett kivennie.”³⁰ A fatuskót szlovén területen, Göcsejben is helyettesítették disznóvályúval. A tuskóvonás nem csupán magyar farsangi szokás, hanem a tőlünk nyugatra fekvő szláv és német vidékeken is hagyomány volt.

Kőröshegyen a következő lánycsúfoló mondóka járta: Farsang előtt az eladó lány így beszélt: „Sicc, macska, mert átugorlak!” Farsang után pedig: „Sicc, macska, mert elesek benned!” Vagyis, amikor még esély volt a férjhez menésre, fürgék voltak, de amikor véget ért a farsang, vénlányok maradtak, már megbotlottak a macskában.³¹

²³ NA-179.

²⁴ Balogh Judit NA-1451.

²⁵ L. Göncz Ferenc: Göcsej... Kaposvár 1914. 237. old.

²⁶ NA-176

²⁷ Lulla monográfiájából, NA-180.

²⁸ Némethné B.H. i.m. 46.

²⁹ Sági Károly: Csokonai Dorottyájának kapcsolata egyik farsang végi népszokásunkkal. Somogyi Honismereti Híradó, 1972.2. 3-17. old.

³⁰ Fejezetek Pogányszentpéter történetéből. *Könyv Judit* gyűjtése 89. old.

³¹ Reötlty Ferenc: Kőröshegy... 343.

Húshagyókeddi hiedelmek

Húshagyókedd jeles napnak számít a hiedelmek szempontjából is. Berzencén korán kelt a ház népe, hogy a magnak való vető kukoricát lemorzsolják. Ezt a madarak nem eszik ki a földből. Ha ezen a napon lustálkodnának, nyáron betegek lesznek. Reggel kenyeret is sütöttek, hogy majd nagyok legyenek a tökök.³²

Mesztegyőn húshagyókedden a szőlő négy sarkát – még rossz időben is – megmetszették, hogy kedvező termés legyen. A régiek szerint ekkor ajánlatos a káposztamagot elvetni, mert ebből tavaszra jó palánta fejlődik. Az ekkor sültöt fánkból csipkedni szoktak a tyúkoknak, hogy jól tojjanak.³³ Néhol dologtilalom is társult a farsang utolsó napjához. Az egyik tapsonyi hiedelem szerint, aki húshagyókedden fon, „annak fogát elviszi az íz, még a gyerekeit is”.³⁴

A farsang farkának időjárása a lábodi hagyomány szerint előre mutat a húsvétra: „Ha a farsangi fánkot az utcán eszik, akkor a piros tojást a kályha mellett.”³⁵

Király Lajos

Az udvarlás formáinak változása Sokorópátkán

A házasságkötés szokásköre egyik legkedveltebb és legnépszerűbb témája a néprajzi kutatásoknak. Számptalan lakodalomleírást ismerünk az ország minden tájáról, de a házasságot előkészítő szakaszról, az udvarlásról csak kevesen írtak. Feltáratlan e szempontból a Győrtől délre fekvő Sokoróalja is. Ennek a tájegységnek egyik települését, Sokorópátkát választottam kutatásom színhelyéül.

Munkáim során fő szempontnak tekintetem, hogy a szokások helye és szerepe nagyot változott a mindennapi élet szerkezetében az elmúlt évszázadban. Ez indokolta a három korosztály kiválasztását, hogy a szokások változása nyomon követhető legyen. Az első korosztály az első világháború idején volt fiatal, a második pedig a második világháború idején. Egy háború mindig fordulópontot jelentet az egyén életében, ezért választottam ezeket a korosztályokat. Ezekon kívül a most házasság előtt álló vagy fiatal házas korosztályt vizsgáltam az összehasonlításhoz, mert az eltelt nyolcvan-száz évben óriási változások történtek témánk szempontjából, és ezekre érdemes rávilágítani.

Az emberi élet nagy fordulóit, mint például a születés, a házasság vagy a halál, mindig egy átmeneti időszak előzi meg. A házasság előkészítő szakasza az ifjúkorral kezdődik. Az ismerkedés, az udvarlás és a párválasztás a leány- és legényélet közepontjában állt a hagyományos paraszti társadalom felbomlásáig.

Az udvarlásnak, a legények közeledése a lányokhoz különböző, társadalmilag elfogadott formák között, amellyel házasságuk útját egyengetik. Különböző szabályai voltak, amelyek betartása a fiatalok, főleg a lányok jó híre megőrzésének szempontjából volt fontos. Az udvarlás elsősorban a lányos háznál történt. Szertartás módjai alakultak ki (például bálba hívás, táncrakérés, hazakísérés).

Az udvarlás megszabott rendje volt. Csak páros napokon, *legényes estéken*, a hét helyi szokás által kijelölt estéin volt szívesen látott a legények látogatása a lányos

³² Witt Lászlóné, Somogyi Honismeret, 1982.2: 86. old.

³³ *Némethné B.M.* i.m. 46-47. old.

³⁴ NA-195.

³⁵ *Mike Györgyi*, Somogyi Honismeret, 1991. 1:50. old.

házaknál. A nem megfelelő időpontban látogató legényt valamilyen formában megszégyenítették, kicsúfolták. Legényes napok: kedd, csütörtök, szombat, vasárnap, illetve ezek kombinációi. A legény közölte a lány szüleivel, hogy komoly szándékkal jár hozzájuk, és megtudakolta, hogy szívesen látják-e. Ha úgy látta, hogy nem néznek rá jó szemmel, elmaradt. Az udvarló este, vacsora után ment a lányhoz, és ott a szülők jelenlétében beszélgetett vele. Amikor a legény távozott, a lány minden alkalommal kikísérte. Aki már komolyabb udvarlónak számított, gyakrabban járt a lányos házhoz, esetleg a korábban tiltott napokon is.

Udvarlás az első világháború idején

Udvarlaskor jelen lehetett a család és a szomszédok. Kettesben csak akkor maradtak a fiatalok, amikor a lány a legényt kikísérte. A lányos házhoz a legény tünneplő ruhájában ment: csizmanadrág (sonkaszerű szára volt, felül bő, alul szűk, hogy a csizmába kényelmesen beleférjen), zefír vagy puplin ing volt rajta. *„Amikor először elgyűtt a Lajos, akkor zavarba vótam. Én nem vártam, hogy hát elgyűjjön. Csak bemutatkozott, hogy ű elgyűtt, hogyha nem haraguszna, hogy beszíhet-e énelem. Akkor én má tudtam, hó mér gyűtt, aztán hát beszígettünk”* – mondja az egyik asszony.

Az udvarlás kezdetén apró jelekkel adott kifejezést a legény és a lány egymás iránti vonzalmának. Ilyen közeledési forma volt például a labdajátéknál, amikor a legény a neki tetsző lánynak adta a labdát. Komolyabb fordulatot vett a dolog akkor – és ettől kezdve már szőszerinti értelemben beszélhetünk udvarlásról –, amikor a lány szülei is észrevettek valamit: *„Előre nem níztki ki a szülők, csak mikor a legény udvarítani akart a leánnak. Észrevette a szülő, aztán kérdezte, hogy ki az a férfi, akivel beszisz. Aztán mondták neki, hogy jó lesz-e az neki vagy nem jó. Mer ugye a szülők jobban ismertik a fiatalokat, hogy ki kinek a gyereke.”*

A legénnyel való találkozásból a szülők is szerezhettek tapasztalatot a fiatalok egymás iránti vonzalmáról, de erről másoktól is kaphattak értesüléseket. Aztán megfogalmazódott a szülői vélemény, amely ha beleegyező volt, a komolyabb udvarlás előtt nyitva állt az út.

A **tiltás**, a legény el nem fogadása más irányt adott a fiatalok kapcsolatának. Akinek egy tehénnel kevesebbje volt, az szegényebbnek számított, és ez már alapja lehetett a tiltásnak. A titokban találkozás, az udvarlás megszokott, látható formáinak elrejtése a nyilvánosság elől erősen próbára tette a vonzalmak erősségét. Esetenként nem is állták ki ezt a próbát.

Bizonyos alkalmakkor a legények tárgyi formában is kifejezték az udvarlást. Ilyen volt a **búcsú** (sokorópátkai templombúcsú: Magyarok nagyasszonya, október második vasárnapja): *„...ha bucsu vót, odahíta a síflissátorhol, cukrot vett neki vagy szívet, mézeskalácsot. Kőrhintára is főlűtek. A legény fűzette.”* vagy *„Bucsukor szívet vett. Szíp kiszínezett doboz vót, nefelejcs virág vót rajta, bellű meg cukor vót benne, ki lehetett nyittanyi. A leányok nem vettek ajándíkot, a nem vót szokás, nem vót illő.”*

Ha a legény **vásárban** járt, vásárfiával kedveskedett választottjának. Ez anyagilag nem volt komoly érték, inkább az udvarlási szándék kifejezése tette becsesté. Hétköznap mezei vagy kerti **virággal** kedveskedett a legény a lánynak.

Eljegyzésre vette a legnagyobb ajándékot: **karikagyűrűt**. *„Igen kevés fírfinak vót gyűrűje. Csak aki jobbmódu vót, ugye a tudott vennyi. A menyasszon meg nem vett gyűrűt a fírfinak.”*

Az udvarlás kapcsán a lány is tanújelét adhatta tetszésének. A mulatságban az **éjféli nőválás** jó alkalom volt a lány részéről a vonzalma kifejezésére: *„...amikor ifi vót, akkor nőválás vót. Én tizenöt-tizenhat éves vótam, mikor először bálba vótam. Tizenhét vótam, mikor a P. elkezdett udvarítani. Előtte választottam mást is.”*

A húsvéthétfeői **locsolás** szintén udvarlási forma volt. *„Elmentek a kuthó, aztán ha a leányok mentek arra, vödörrel meglocsúták őket. Sikongattak a leányok, futottak hun erre, hun arra. Aki komolyan udvarút, az csak egyedű ment locsolni kölnivel.”*

A lányos ház előtt hajladozó **májusfa** annak volt a jele, hogy a nagylánynak udvarlója van. Mivel a felállításához nagyobb erő kellett, az udvarló baráti köre is besegített: *„A fát az erdőri szoktuk hoznyi. Elmentünk nyócan-tizen, aztán vállon hoztuk. Amellett leánnak akartak állítani, az hozzájárút. Vett szallagokat a májusfára, aztán meg vett piros kendőt, a legények meg sörös vagy borosüveget raktak rá, aztán azt állították föl, ... má mikor ijjel vót. Aztán reggel amire fölkel a leán, akkorra ott át a májusfa. Akinék állítottak, az tudta, hogy üneki van állítva. Aki komolyan udvarút, az állította.”* A lánynak májusfát állítani azonban az 1920-as években nem volt általános szokás. A kocsmá és a templom előtt a legények és leányok közösen állították fel a fát. A májusfát azok a legények bontották le, akik felállították: *„Május harmincegyedikin ifjkor szoktuk mink legények lebontanyi, aztán mulattunk rá egyet. A leányok akkor má aludtak. Akkor nap muzsikátak a kocsmába, aztán kidöntötték a májusfát.”*

Udvarlás a második világháború idején

A kapcsolatteremtésre jó alkalom volt a summásmunkák alatti együttlét. A pátkai aratóbandák is megfordultak a vidék uradalmiában olyan távolságról is, ahonnan csak hetente jártak haza tisztálkodni. A majorokban juhodály, istálló, fészter volt a szálláshely, ahol ugyan külön aludtak a nők és a férfiak, de mégis számos lehetőség volt az együttlétre. Házasságokba torkolló szerelmek szövődtek a hónaposság alatt.

A legény marokszedőjével párban dolgozott, volt módjuk beszélni egymással, a kaszás apró figyelmességekkel könnyíthette marokszedője munkáját. Ez már az udvarlás kezdete volt, ami folytatódhatott vacsora után is, vagy esős napszakot kitöltő dalolásokban, hancúrozásokban. A sötétben össze is lehetett bújni. *„Együtt aludtak az istállóba. Mindenit vitte a takarót, aztán ott aludtak a szalmán.”*

Sokorópátkán nem emlékeznek fonóra, de ősszel a **kukoricafosztás**, télen a **tollfosztás** olyan munkával összekapcsolt esti alkalmak voltak, amelyek egyben szórakozásra is lehetőséget adtak a lányoknak és legényeknek. Alkalom nyílt közben a másik iránti érdeklődés, vonzalom kifejezésére. Ez pedig az udvarlás kezdete lehetett.

A másik nem fiataljainak a megismerésére a **templomban** is lehetőség nyílt. A szertartás alatt a legények nyugodtan szemügyre vehették a nagylányok csoportját a kórusból. Kijövet a leleményes legény szerét ejthette a hazakisérésnek.

A **mulatságokat**, bálokat a fiatalok már előre várták, mert ilyenkor lehetőség nyílt a táncra, szórakozásra és az udvarlásra: *„Ősszel október második vasárnapján tartjuk a falunkba a búcsút. Talán olyan tizenkét éves lehettem, az volt életem legszebb búcsúja, akkor már észrevettek a fiúk. Elhalmoztak ajándékokkal. Olcsó kis ajándékok voltak, de én mindennek nagyon örültem. B.L.-tól kaptam egy pirosselyemből készült szívet, ki lehetett nyitni és emlékverset írni a belsejébe, és zsinóron lógott, föl lehetett akasztani. Az I.J.-tól egy szép virágmintás cserépből kicsi vázát. Két doboz drasztét, egyiket a T.L.-tól aki a párom lett. Az ő csokoládájának nem örültem, mert az erdész lányával táncolt egész délután. Irigykedtem, pedig én még nem mertem volna táncolni, szégyenlős voltam, meg nem is nagyon tudtam. Egy fiú meg fölülletett a ringispilre, mikor letelt az idő, akkor megfogta a székem, és könyörgött, hogy maradjak, én maradtam vagy tízszer.”*

A **locsolás** továbbra is szokás maradt: *„A locsolás divat vót. Bandázva mentek a legények. Ment még husz is. Vödör vízzel, rózsavízzel, kölnivel, szódásüveggel. Szegin Sanyink is u szokott mindig, hogy összeszedette a rózsát, a szirmát összeszedtük,*

aztán avval locsút. Leprésűtük, vizet öntöttünk rá, mer akkor nemigen lehetett kölnit venni. Nyomkodtuk kézzel vagy két fa közé tettük, aztán u csöpögtettük ki, aztán beleöntöttük üvegbe, aztán megvót a rózsa szaga, illata."

Jellemző szerelmi ajándék volt a legények részéről a **májusfa**. Felállítása hasonlóan történt az előző évekéhez: „*Akinek má komoly szándíka vót, az a leánnak állított májusfát. Az erdőrü hozta, min most. Aztán akkor este a legínyek összebándáztak, uge a haverok, aztán má a leányok is odamentek, aztán fölötöztették a Szövetkezet előtt. Papírszallagokat raktak rá, borosüveget. Mikor aztán kidöntöttik, cigánt vittek oda, egy-két cigánt, aztán ott táncútak, kinn az udvaron.*”

Új eleme jelent meg az udvarlásnak ebben az időszakban, a **szerenádozás**: „*Egymásnak elbeszítük, hogy mi történt. Mikor a L. elgyütt énnekem szerenádozni, aztán azt danúta, hogy Nem születél te sem mint én márványköves cifra palotába..., hát én vótam olyan meghatódott! Mikor másnap a Szabó Mariskával összetalálkoztam, egybű elmeséte, hogy hát szerenádozott ez neki, ugyanazt, amit nekem.*”

Az is hozzátartozott az udvarlásához, hogy bizonyos alkalmakkor **apró ajándékokkal** kedveskedett a legény a lánynak. Ilyen alkalom volt a búcsú, a vásár, amikor édességet ajándékoztak. Nagyobb értékű tárgyat csak akkor vettek, ha a kapcsolat is fontos forduloponthez érkezett. Eljegyzésre jegykendőt vett a legény. Ennek erkölcsi értékét az is mutatja, hogy sokan megőrizték, még ma is találni belőlük. „*Cukor vagy narancs. Meg csokoládé, ha vót. Azelőtt nemigen ajándékoztak. Mikor megkírte, akkor jegykendőt vett a legíny. Jeggyűrűt is hozott.*”

A lány részéről természetesen nem maradt el a viszonzás, olyasmi, ami egybekelésükkel kapcsolatos, például a vőlegénying esküvőre. Általában az egész ajándékozási szokásban észrevehető az anyagi viszonyok javulásának hatása. Egy kocsi fa ára is rámehetett arra, hogy a lánynak turbánt ajándékozhasson a legény, ugyanis az volt a divat 1942-ben: „*Nem jegykendőt vett, hanem egy igen gyönyörű turbánt. Lovaskocsival elvitt egy kocsi fát a L. Györbe, aztán egy egész kocsi fa ára kellett a turbánra. Én inget csináltattam, vőlegényinget.*”

„Járás”, udvarlás napjainkban

A mai fiatalok udvarlási módjainak tárgyalása előtt célszerű a szó hagyományos tartalmát felidézni. Ebben az értelemben az udvarló fiatalembernek egy lányhoz való közeledéséhez mindig kapcsolódott egy távlati cél, a házasságkötés. Korántsem lett minden udvarlásból házasság, de amíg tartott, addig egy életre összekerülés terve adta az udvarlás értelmét. Azért kell ebből kiindulni, mert ma bizonyos módosulást tapasztalhatunk. A házasság kortól lejjebb szállt a fiú és a lány közti rendszeres kapcsolat ideje, és ez eltávolítja ezeket a kapcsolatokat a házasságkötés aktusától. A mai tizenöt-tizenhat éves fiúknak szórakozó partner kell, akivel lehet járni, a szerelmi kapcsolat örömeit élvezni. Aztán ha köztük a lobogás elmúlik, megunják egymást, más után néznek. Úgy tűnik, a tizennégy-tizenhat éves lányoknál sincs ez másképpen az esetek túlnyomó többségében.

A mai fiatal párnál is megjelenik majd a házasság, mint cél, de csak az említett szórakozó szakasz után. Adatközlőim sem egészen a fent említett hagyományos értelmezését vallják az udvarlás kifejezésnek. „*Olyankor számít udvarlásnak az ismeretség, ha a fiú hetente többször elmegy a lány lakására.*” Ebből kiderül, hogy a szülők és a falu előtt vállalják a kapcsolatukat.

Tizennyolc éves kor után jut a lány és a fiú kapcsolata a felelősség és a tervezgetés szakaszába. Ha ez a két motívum fellelhető benne, akkor valóban udvarlássá válik a fiú széptevése. Csak jövődöbelijével foglalkozik és szórakozik, nem átmenetileg kedvelt szórakozótárssal. Az udvarlásra valló szokások és módok közt fellelhetőek a

régiek, de tapasztalható módosulás is. Említsük elsőként a szülők jóváhagyásának a megszerzését. „*Először járunk, utána jelenti be a fiú a szüleinek.*” Az udvarlás ügyét a szülőknél egyenesbe hozni nem egyformán megy. Egy-két generációnyi különbség a dolgok megítélésében különbségeket hoz elő.

A **jeles napokhoz fűződő udvarlási szokások** módosultak. A húsvéti locsolás még mindig jellemző, és lényegében a régi módon történik. Most sem kötelező az udvarlóra nézve, de a lány mégis elvárja. Az udvarló minden esetben kölnivel, mások gorombább formában, szódásszifonnal locsolnak. Egyik adatközlő azt mondja az elszenvető lányokról: „*Örüljön, hogy gondútunk rá!*”

A **májusfa** állításának szokása még él, a lányos házak zöme előtt ott lobognak a színes szalagok rajtuk. Az udvarló és a baráti köre állítja fel. Négy-öt méteres fenyőfát lopnak az erdőből, amelynek csak a tetején hagyják meg az ágakat. Krepp-papírból szalagokat vágnak, azt kötik rá, esetleg üres üvegeket. Ahol észreveszik, ott megvendégelik őket. A fát az apa vagy a fiútestvér bontja le.

Az **ajándékkal** kedveskedés nagy tartami változáson ment át Sokorópátkán. A búcsúi mézeskalácsszívtől nagyon messze jutott ez a dolog. Bővült az ajándékozási alkalmak köre is. A mai lány számíthat rá, hogy névnapján, születésnapján, karácsonykor, mikuláskor, húsvétkor, Bálint-napon és nőnapkor ajándékkal fog kedveskedni neki az udvarlója. Jeles naptól függetlenül is előfordul ma már az ajándékozás. Egy példa erre: „*Ez a pulóver is megtetszett nekem, a Z. meg csak úgy megvette.*” Ma megszokott ajándék a nyaklánc, a fülbevaló, az illatszer, a kazetta, a könyv. Ez a felsorolás a fiatalok anyagi viszonyainak mérhetetlen fejlődését mutatja. A lányok részéről történő viszonzás hasonló változásokat mutat. Az ajándékozási alkalmak a nőnapot kivéve ugyanazok. Az ajándékok értéke is hasonló: „*Olyanokat próbáltam megvenni, amikről tudtam, hogy szüksége volna rá vagy örülne neki.*”

A **szerenád** mint udvarlási forma teljesen kiment a divatból. Úgy látszik, egy generációnyi idő elég volt számára. Így vélekedik erről egyik adatközlő: „*A szerenádnak semmi jelentősége sincs. Ki is nevetné, aki énekelne az ablak alatt!*” A fiú ma már más módon is ki tudja fejezni érzelmeit és szándékait. A lány adatközlők szavai mögött az érződik, hogy nem is hiányolják ezt a formát.

Vehrer Adél

Varga Lajos, jázsági búcsúvezető (1855-1909)

Varga Lajos az ugyancsak jázsági „szentember”: Orosz István kortársa. De míg utóbbinak önéletrajza alapján ismert és hiteles az életrajza, Varga Lajosról ez nem mondható el. Alig van írásbeli adatunk, és ezért fontosnak tartom, hogy a 47 évvel ezelőtt még élőszóban gyűjtöttek közzétegyem. Adatközlőim jázsárok szállási öregek, köztük Vak Émán búcsúvezető voltak.

1855-ben született a mai Biharkeresztesen, amelyet akkor Mezőkeresztesnek neveztek. A református egyház születési anyakönyvében az 53. sorszámon szerepel. Apja: Varga Lajos, anyja: Bónis Eszter. Így megdől az a feltevés, hogy Debrecen szülötte, vagy hogy családi neve Csák lenne. Sem Debrecen, sem a mai Mezőkeresztes ref. anyakönyveiben 1844-1866 között nincs Varga Lajos vagy Csák nevezetű keresztelt. Biharkeresztesen kutattunk rokonság után, senkit sem találtunk.

Ő maga származásáról, ifjúságáról nem beszélt. Vak Émán búcsúvezető társának említette borozgatás közben: „Ha tudnátok ki vagyok, nem Lajos bácsi lennék nektek.”

Halála előtt, betegségében feleségének mondta: „Amit a *Jézus Szent szívének gyermeke* füzetben írtam, magamról írtam.” Az említett kis füzetke látszólag olyan, mint a többi „társulati ima- és ének-füzer.” Azokban sem ritkák a lelki épülésre elmondott „igaz történetek”. Ki gondolta volna a kortársak, a jámbor búcsúsok közül, hogy a szerző magáról vallott abban a néhány strófában, amely nekünk némi eligazítást nyújt. A verses életrajztörődék Álom és valóság címet viseli, és Jézus Szívének, mint a megtérés forrásának dicsérete akar lenni. Valójában Varga Lajos életének legjelentőségtebb szakaszát meséli el. A versben szereplő László maga a költő, akinek szülei jómódja a körösparti kúriában könnyelmű, pazarló ifjúságot biztosított. A fiatalok heje-hujjától a gazda nem sajnálta a bort. Így vetemedtek egy éjszaka arra, hogy a kastély közelében lévő temetőkápolnát válasszák mulatozásuk színhelyéül. László az utolsó pillanatban visszarettent a hely megszenteltetésétől és hazament. Álmában az égi seregektől körülvevett Krisztus Királyt látta, aki töviskoszorús szívét nyújtotta neki. Fenség és irgalom együtt. Az álomnak hatalmas dördülés vetett véget. A villámcsapás barátai halálát okozta. Ez után az esemény után Lászlónak nem volt maradása. Így jutott Kalocsára Jézus Szíve ünnepén, és katolikussá lett. Szülei kitagadták.

Áttérése a gyöngyösi Szent Bertalan Plébánia anyakönyvébe van bejegyezve 1872-ben. A jómód igazoltnak látszik, mert a születési anyakönyvi kivonat szerint apja földbirtokos. Csodálatos megtérésének históriáját viszont nem ismerik Biharkeresztesen, pedig egy istenítélet eseménye sokáig él az emberek emlékezetében. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a valóság keveredik a költészettel. Varga Lajos költészete – különösen a Verses Szentírás – a szerző nem mindennapos irodalmi műveltségét bizonyítja. Régi tanítványai öregasszonyként is emlékeztek arra, hogy nagyon sok könyve volt, kölcsönzött is nekik. Áttérése után szakított mindazzal, ami múltjára emlékeztette volna. Elhagyta szülőföldjét, és mint idegen állított be Jászárokszállásra.

Bizonyos karmelita kapcsolatokra következtethetünk írásaiból. A Veses Szentírás közöl karmelita eredetű legendákat, énekgyűjteményeiben ismételtlen megverseli a Karmel-hegyi skapuláré Boldogasszony dicséretét. Az 1940-es években hallott szóbeli közlés, hogy ő maga a karmelita rendhez tartozott volna megdőlt. Sem Grácban, sem Linzben nincs ennek írásbeli nyoma, ahol azokban az években a magyar noviciusokat képezték. Az 1860-as években a győri karmelita rendházban szigorú reformot hajtottak végre. Ezt a legtöbb rendtag nem vállalta, szétszéledtek az országban, hogy mint világi papok működjenek tovább. Nem lehetetlen, hogy Varga Lajos is ilyen valakivel kerülhetett kapcsolatba.

Az áttérést tartalmazó anyakönyvben Varga Lajos foglalkozásaként ez áll: docens. Nem kell arra a képesítésre gondolnunk, amit manapság várunk el egy tanítótól. Ez csak annyit jelent, hogy rendszeren egyházi megbízással elvállalta egy-egy falu, tanya-központ gyermekeinek oktatását – írásban, olvasásban, számolásban. Egyetlen – 1948-ban még élő – rokona: (Kiss Alajos szabó, Vámosgyörk) látta a „levelet”, amelyben az Egri Káptalan kinevezte tanítóvá. Tanítóskodott Szentandrásán, Gyalogparton és az Ágói szőlőben. Egy itteni tanítványa így emlékezett: Több évig jártunk hozzá a néném-mel. Egyszerre tanított mindnyájunkat, s minden évben hallva a dolgokat, mindig többet jegyeztünk meg. Szerették a népek a szőlőben, mert úgy tudott énekelni, hogy megírhatta őket. Nem vetette meg a mulatságokat...Tanítványai menyecske korokban is felkeresték a „tanító urat”, akinek sokszor igen rosszul ment a sorsa. A kapott ajándékokért hálából rendszeren egy-egy verset írt. A két világháború alatt mind a takargatott kéziratok, mind a könyvei elkallódtak.

Fogacon is élt egy darabig, mint a Szent János kápolna gondnoka. Ezt a hivatalt nem sokáig viselte, mert nem jó gondnoknak bizonyult. Élete végéig szenvedélye maradt az ital, ezért nem volt soha pénze, olyankor sem, amikor később nyomtatványaiért az Egri Nyomdától szép összegeket kapott. A könnyelmű, mulatós vér benne

volt. Így esett meg azután, hogy a kápolna egyházi ruháiról az értékesíthető díszeket pénzé tette – értesültem Vak Émántól, akivel szívesen borozgatótt.

Jászárokszakállásra az 1870-es évek vége felé érkezett. Szorgalmasan ellátogatott Hornetzki Mari nénihez a házi ájtatosságokra. Különösen advent és nagybőjt szombatjain és a lourdes-i jelenések évfordulóin összejött egy-egy utca, falurész apraja-nagyja valamely buzgó családnál ájtatosságra, ahol alkalmas hely volt a gyülekezésre. Szívesen veszik, ha a lelkipásztor is velük tart, de a tapasztalat azt mutatja, hogy a pasztorációnak ezt a módját a legtöbb helyen – nem ismerve fel jelentőségét – sajnos mellőzik. Az ájtatosságot a hely előimádkozó embere, asszonya vezeti. Sokszor éjfélbe nyúlóan következnek egymás után a különböző olvasók, litániák, éneklések. Van, ahol szentírást is olvasnak. A közös éneklésnek rendszeresen az a módja, hogy az előénekes előénekel egy sort, a közösség pedig megismétli. Ez a résztvevőknek ünnepélyes lassúság.

Az árokszállási öregek szívesen felidéztek emlékezetükben a szöke, kékszemű, szakállas, szemüveges és magas termetű ember emlékét. Szinte kivétel nélkül el nem mulasztották megemlíteni: „nagyszerű ember volt”. Ki nem fogták hangja szépségének dicséretéből még azok is, akik már csak, mint gyermek hallhatták a templomban a hajnali misék után és a vasárnapi litániák előtt énekelni „Lajos bácsit”. Jó hangjával, megnyerő, barátságos modorával hamarosan lelke lett a házi ájtatosságoknak. Ezek kapcsán ismerkedett meg búcsúvezető társával, a jászladányi Orosz Istvánnal és élete párjával: Kiss Juliannával, akit 1882-ben vezetett oltárhoz Jászárokszálláson. (Anyakönyv 1882/47.)

Házasságkötése után már nem vállalt „állást”. Feleségével együtt jártak a búcsúkra. Énekeket, épületes történeteket írogatott és kinyomatva árusított. Nagy gondot fordított a propagandára, írásainak terjedését nem bízta a véletlenre. Feleségével együtt az egész nyarat otthonuktól távol töltötték. Pünkösdkor indultak, és csak Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe után tértek haza. Nem volt mit félteniük, nyugodtan ott hagyhatták hónapszám a házat – jegyezte meg érdeklődésemre a 93 éves Szabó nagymama, akinek a szomszédjában laktak a Csokonai utcában. Nem volt semmijük. Gyakran láttak szükséget. A falu jószívűsége enyhítette ilyenkor az éhséget, mert azt is tudták róla, hogy az utolsó ruhadarabját is szívesen odaadná nélkülöző felebarátjának. Nem rótták fel a falubeliek, hogy szerette a bort. Pedig előfordult az is, hogy Szentkúton, búcsú idején, egy kis pénzre szert tévén, nem lehetett kicsalni a korcsmából. Részeg soha nem volt, és egy-egy mulatás után keményen vezekelt.

Házasságukból egy fiú születet. Változatos gyermekkor után – hiszen szüleivel állandóan úton volt – pincér lett. Az első világháború után szibériai fogságban halt meg.

Varga Lajos, mint búcsúvezető, sokfelé megfordult. Erre az általa szerzett énekes köszöntőkből következethetünk. Leggyakrabban Mátraverebély-Szentkutat kereste fel. Itt sátoruk is volt, – azaz kegytárgyakat, vallásos nyomtatványokat árusító bódé.

A fiatalon elhagyott apai házba egyszer tért vissza az édesanyjához. Egészen meszeszerűen hat, hogy csalódnia kellett az anyai szívben, mert az hosszú évek múltán sem bocsátott meg „pápisztává” lett fiának. 30 pengőt küldött ki az inassal és az üzenettel: nem akarlak látni! Ezt mesélte Vak Émánnak egyszer búfelejtő poharazgatás közben.

Ezzel megszakadt az utolsó hazafűző szál is, és Jászárokszállás befogadta. Élete összefonódott a jász parasztokeával. Irodalmi tevékenysége is az ő lelkivilágukhoz alkalmazkodott. Neveltetése, kálvinista hite minden egyébbe determinálta volna inkább, mint egy katolikus község vallásos parasztközösségének szószólójául búcsúkon, templomi-házi ájtatosságokon, lakodalmakon, keresztelőkön, halotti virrasztásokon. Írásai és az a hang, ahogyan megemlékeztek róla a faluban, mutatják, hogy Varga Lajos szerencsésen oldotta meg a beilleszkedést.

Jóllehet, bihari birtokán már megismerte a magyar falut, de a katolikus magyar paraszti lélek mélységével, gazdagságával, örömeivel és fájdalmával, problémáival a búcsúkon találkozott. Volt szíve-lelke a falu népéhez, ezért szerették. Pedig „úgy járt mint egy gróf”, és „szemüveget viselt”. De ezzel is úgy voltak a falusiak, mint az itallal: nincsen ember hiba nélkül. Buzgón vezetgette falujában a különböző vallásos társulatokat, ájtatosságokat, szebbnél szebb imádságokat, énekeket írva a társulati tagok számára. Valószínű kiadványainak témái alapján állította róla Szinnyei a Magyar írók élete és munkája című sorozatban tévesen, hogy róm. kat. pap.

Utolsó éveiben látása egyre romlott, és amikor Szent Antal könyvét írta, megvakult. Ezentúl „író”-nak diktált. Így készült főműve, a Verses Szentírás is, amelyet állítólag fiának mondott tollba. Senki sem tudta, mennyi ideig készült ez a hatalmas munka.

Szeme világának elvesztésével a búcsújárások nem szakadtak meg. Mátraverebélyt minden évben felkereste. A tüdővész felmorzsolta életét, és kívánsága szerint, felesége innen szállította Gyöngyösre 1909 júniusában. Ott akart örök nyugalomra térni, ahol élete döntő lépését tette, ahol katolikussá lett.

Dr. Lugossy Ilona

Korong életfa ábrázolással Anarcsról (Hornýák László rajza)

EMLÉKEZZÜNK

„Apám nem hagyta a németek által fölakasztatni magát.”

*Kiss Istvánné Dálnoki Miklós Máriával beszélget
Sári Katalin*

Dálnoki Miklós Béla 1890. június 11-én született és 1948. november 4-én halt meg. Vezérezredes, politikus, berlini katonai attasé volt 1933-1936 között. Horthy Miklós kormányzó főhadsegéde, katonai irodájának vezetője (1942-1944 között), 1944-ben az I. hadsereg parancsnoka. A nyilas hatalomátvétel után szűkebb törzsével átállt a Vörös Hadsereghez és kiáltványt adott ki a német hadsereg elleni harcra. 1944. decemberében a Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. 1944. december 22-én megválasztották az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökévé, mely tisztséget 1945. november 15-ig látta el. Ezt követően visszavonult a politikai, közéleti szerepléstől. Az interjút leányával, 1995 tavaszán készítettem. Szeptember 1-jén Dálnoki Miklós Mária elhunyt.

•*Kérem, beszéljen édesapjáról, arról a közéleti személyiségről, akit az utóbbi ötven évben agyonhallgattak. Kérem, beszéljen az ősokról, a gyökerekről.*

Nagyapám Miklós Gergely Dálnokról származott. Családja 1615-ben kapta meg a nemesiséget, egyedüli gyerek volt. Nagyon szegények voltak, mert az „ősök” elkártyázták a vagyont. Nagyapám ún. szolgadiák volt Enyeden, olyan diák, aki a gazdagabb gyerekeket kiszolgált. Sokra vitte, mert Tanítóképezde igazgatója lett. Két könyvet is írt – földrajzot és biológiát (állattant) – és mint a Tanítóképezde igazgatója ment nyugdíjba.

•*Mikor került fel a család Pestre?*

Gergely nagyapámnak három fia volt, édesapám volt közülük a legfiatalabb. Ő már Pesten született – 1890. június 11-én –, a „boldog békeidőkben”. Őt – a legkisebbet – betették a Kőszegi Zögereibe, így tíz éves korától katonaiskolás volt. Az iskolát 1910-ben végezte el, és hadnaggyá avatták; majd az I. világháborúban kikerült a frontra. A Kommün alatt nem szolgált, Révfülöpon a család szőlőbirtokán tartózkodott. Felfigyeltek a tehetségére, mert vezérkari iskolára küldték. Huszártiszt volt egyébként.

Édesapám nagyon szépen dekorált tiszt volt az I. világháborúban. Amikor vezérkari tiszt lett, felkerült a kormányzó kabinetirodájába, majd 1933-ban Berlinbe küldték katonai attasénak. Három évig voltunk Berlinben, aztán Kecskemétre kerültünk, ahol egy évet töltöttünk. Aztán a papa Budapestre került lovas dandárparancsnoknak, és 1941-ben gyorshadtest parancsnok lett. Ez volt az első magyar katonai alakulat, amely kiment a frontra, de nem volt sokáig kint; ugyanis ő kierőszakolta, hogy hazahozzák. Azok a katonák, akik vele együtt szolgáltak, a háború után sokáig áldották a nevét, amiért hazahozta az alakulatot.

Aztán Horthy Miklós kormányzó mellett volt, 1944-ben Erdélybe került hadtestparancsnoknak; rajta keresztül tették át a határon azokat, akik kimentek Moszkvába tárgyalni a fegyverszünet megkötésére.

•*Mit tud ezekről a napokról?*

1944 októberében volt fenn a papa Budapesten, a kormányzónál. Egy napig volt itt, és utána Nemes Jóskát vitte magával; őt is áttették a határon, mert jól beszélt oroszul.

Nem sokat tudott a családunk e napok eseményeiről – pedig a fivérem és a férjem is katonatiszt volt –, hiszen a papa otthon nem beszélt a várható eseményekről. A bátyám, a férjem részére az „öreg” annyit mondott: „A férfiaknak legyen civilruhájuk, és mindenki pénzt vegyen magához!” De apám amúgy is szőfukar ember volt! A bélyegeivel foglalkozott, és szabadidejét ez bőségesen ki is töltötte.

Mi is csak rádióból értesültünk az átállás tényéről. A mamát és engem a nyilasok bevitték a toloncházba, a Mosonyi utcába. (Itt volt velünk Kéri Kálmán első felesége is.) Én áldott állapotban voltam, rosszul lettem. Ekkor mindenki örült, hogy élt. Nem lehetett még másállapotban sem vinnyogni!... Úgyhogy engem el kellett vinni kórházba, a Királyhágó úti kórházba, a családi „gölyabácsihoz”, Arany Sándorhoz. A nyilasok a mamát két hét múlva kiengedték a toloncházból, így ő is hazajött. Légi riadó alatt rakták ki őt is, de könnyen hazajött, mert akkor is itt laktunk közel a Keleti pályaudvarhoz, ahol még anyai nagyanyám lakott fiatalasszony korában. Ebben a lakásban 1896 óta lakik a család. Amikor nagymamám férjhez ment, a szülei ezt a lakást csináltatták neki – igaz, akkor nagyobb volt mint most –, és a nagyanyámmal laktak a szüleim, később én és a gyerekeim. Már az ötödik nemzedék él itt. Nagyanyám Jungfer-lány volt. Édesapja műlakatos volt, akinek itt, mellettünk volt a gyára, a Jungfer Gyár. A fiúk örökölték meg a gyárat, a lány örökségül megkapta a kétemeletes házat.

Aztán két nap múlva – ahogy kikerültem a kórházból – megint jöttek a nyilasok, és a mamát elvitték Hain Péterékhez, a Melinda útra; ugyanis akkor sok embert túsznak szedtek össze. Anyám volt közöttük az egyetlen nő. Ekkor vitték el Törekyt, a két Szinnyi-Mersét, Kánya Kálmánt, a volt külügyminisztert (toló kocsin tolták). Azt mondták, hogy ötvenkilós csomaggal menjenek, mert viszik őket Németországba. Két nap múlva a mamát este ott – a Sváb-hegyen – kirakták, hazaengedték.

Mivel jó kapcsolatban voltunk a premontrei rendház gödöllői perjelével, meghívott minket oda, ahol úgy „szerepeltünk,” mint Kecskemétről felmenekült földbirtokos család (mert Kecskemét akkor már elesett). Férjem ekkor már civil ruhában volt.

•*Milyen rangja volt?*

Százados.

•*Mi lett az Ön fiútestvérével, aki szintén katonatiszt volt?*

A fivéremet – aki itthon volt betegállományban, mert nyáron fölrobbant a kezében egy nyomjelző-lövedék; a jobb keze megsérült –, a nyilasok 1944. október 15-e után elvitték a Fő utcába, a Gestapóhoz. Tehát mi Gödöllőn bujkáltunk a premontrei rendházban. Három hétig tartott még a front, és a rendház kötőzöhely volt. December 14-én Gödöllőre bejöttek az oroszok, és a perjel úr mondta nekik, hogy itt van egy magyar tábornok családja.

•*Erre hogyan reagáltak az oroszok?*

Úgy, hogy két napon keresztül kihallgattak bennünket. Összevissza kérdezték az uramat, a velünk lévő premontrei papot és a háztartási alkalmazottunkat, az inasunkat, akit a pap fizetett. Második nap – 1944. december 16-án – azt kérdezték, mennyi idő alatt tudunk felkészülni, hogy elmenjünk. Persze azt nem mondták, hogy hova!... De hát nem volt „mese”!... Nem volt sok holmink, így mondtuk, hogy pár órán belül összecsomagolunk. Velünk volt Péter, a kisfiam, aki 1976-ban meghalt.

•*Ézután mi történt Önökkel?*

Az oroszok személygépkocsiba ültettek minket, az inast teherautóra ültették, meg a férjemet is, és elindultunk... valamerre. Szolnokon megálltunk. Akkoriban borzasztóak voltak az útviszonyok. Egy orosz százados, meg egy őrnagy is velünk jött, akik két szobát vettek ki nekünk. A belső szobában volt a családunk, a külsőben voltak ők. De rendelték a háziaknál paprikáscsirkét, meg hoztattak cigányt muzsikálni. Jót akartak!... De hát képzelje el, nem is tudtuk, hova visznek minket! A bátyámról csak annyit tudtunk, hogy eltűnt Dachau irányába. A papámról meg nem tudtunk semmit!...

Dálnoki Miklós Béla beszédet mond a Parlamentben, 1945.

De bátyámra visszatérve: mielőtt kikertültünk Gödöllőre, a Margit-híd már fel volt robbantva. Én egy kofferral átmentem a Fő utcába, a gestapós őr kirúgott, és közölte velem, hogy a bátyámat az előző nap már elszállították. Tehát annyit tudtunk csak róla, hogy elszállították Németország irányába; de hogy hova, azt nem tudta senki megmondani.

•*Hogy hívták a testvérét?*

Dálnoki Miklós Lajosnak.

•*Térjünk vissza az utazásukra!*

Másnap értünk fel Debrecenbe. Akkor alakult meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés, és a papát az ülésről hívták ki. Akkor tudta meg, mi történt a családjával. Így tudta meg, hogy Lajcsit elvitték a németek. Mi – én, a kisfiam, édesanyám és a férjem – épségben megérkeztünk, így a család – valamennyire – megint összekerültünk. Aztán én március végén felkerültem Pestre, hogy rendbehozzam a lakásunkat.

•*Édesanyja hogy viselte a sok megpróbáltatást?*

Nagy lelkierővel! Képzelheti!... Megjárta szegény a toloncházat, a Melinda utat. A bátyámról nem tudta, él-e egyáltalán! És hát nem tudott semmi pontosat a papáról sem. Sok nehézségen kellett neki keresztülmennie, és – sajnos – a későbbiekben sem ért meg semmi jót! Mert aztán a papát – maradjunk annyiban – lemondatták. „Kibukott”, amikor nem írta azt a gazdasági szerződést alá, amit Gerő Ernő akart vele aláíratni. Aztán a Parlamentbe bekerült azok közé, akik pártonkívüli képviselők voltak (mint pl. a Kodály), de aztán később őket is kítették. A papa benne volt a Pfeiffer-féle pártban, és annak „szétrúgása” után privát emberként élt. De nagyon hamar meg is halt! Szívbeteg volt. Amíg miniszterelnökként dolgozott, hihetetlen akarateréje volt. Beszélt németül, valamennyit franciául, és valamennyit „pöntyögött” horvátul is. Amikor Debrecenben voltunk, éjszakákon át tanult oroszul, mert Vorosilovval – az öreg orosz tábornokkal – akarta megértetni magát. Utálta, ha tolmácsoltak, ezért tanult oroszul.

Amikor felkerültünk Budapestre, a Pénzügyminisztérium épületében került a kor-

mány. Volt a miniszterelnöki szoba, az volt a „miniszterelnökség.” A honvédelmi miniszternek és a titkárának külön szobája volt. Akkor a kormánynak még pecsétje sem volt. Akkor indult be az élet. Mi is azon az emeleten laktunk, ahol a miniszterelnökség volt: a sarokszoba volt a miniszterelnöki iroda, a második szoba a szalon, utána a szüleim hálószobája, és volt még egy szoba, amelyben mi laktunk: ez az épület első emeletén volt.

Emlékszem arra, hogy a papa nagyon sokat vitatkozott Vorosilovval, mert az öreg nagyon konok ember volt. Elöttem van még ma is, ahogy az öregem verte az asztalt – egészen bele is dagadt a keze. Apámat az oroszok mindig éjjel 1-2 órakor hívták. Ez volt a szokásuk. Gödöllőn is azt csinálták velünk, hogy beállítottak hozzánk éjfélkor, és elvitték a családtagjainkat kihallgatásra.

•*Hogyan emlékszik édesapja utolsó napjaira?*

1948. november 4-én halt meg, ötvennyolc évesen. A harmadik szívroham vitte el. De ezt is csak később tudtam meg, mert a második szívrohamánál még bevittem a Haynal professzor klinikájára, a Szentkirályi utcába. De a harmadik szívroham végzett velem! A harmincas években volt az első szívrohama. Erre azért is emlékszem, mert együtt voltunk az Operában. Az akkori divat szerint magasnyakú atillába volt öltözve, és az előadás vége felé lett rosszul. A nézőtér már teljesen kiürült, és ő csak ült. Ekkor lehetett az első rosszullete – ezt csak később rekonstruáltam magamban. Cukros volt, de ezt tudtuk, ezért nagyon diétázott. Süteményt, édességet, tésztát soha nem evett, és édesanyám emiatt franciás konyhát vezetett.

•*Nyugdíjat kapott?*

Ő vezérezredes volt. Mivel 1910-ben avatták – a háborús évek duplán számítanak – ő elérte a nyugdíjkorhatárt, és később mint miniszterelnököt nyugdíjazták. De a sírkövére azt íratam rá: *vezérezredes, nyugalmazott miniszterelnök*. De elsődlegesen katona volt, és mindig az is maradt. Nem is volt politikusalkat!

Tudja, nagyon gyakran hallottam azt, hogy az apám hazaáruló volt, hogy átállt az oroszokhoz! Hát akkoriban nem volt más kiút! Abban a szituációban nem lehetett mást tenni! A papa beszélgetéseink során azt mondta: szívesebben ment volna át az amerikaiakhoz, ha lett volna azokkal közös front. Vásárra vitte a saját bőrét! Rajta keresztül mentek át tárgyalni az emberek a szovjetekhez. Az, hogy ő is átment, végtére is azért történt, mert a németek „szagot kaptak”: a német parancsnok magához rendelte őt. A magyar hadsereg a németeknek volt alárendelve. Ha az apám elmegey akkor a német parancsnokhoz, a németek felhúzzák őt az első fára. Ez nem vitás! Erre apám úgy döntött, ő is átmegey. Ugyanis akkor olyan ziláltak voltak a viszonyok, hogy Budapestről nem kapott értesítést. Az a bizonyos jelszó nem hangzott el, és közben a Horthy-családdal megtörtént az, hogy elrabolták a fiúkat, Vörös János meg eltűnt 24 órára. Tehát apám nem ment el a németekhez, hanem nekivágott a nagy semminek! Mert nem tudta, hogy az ideiglenes fegyverszünetet aláírták-e? Elvitte a parancsörtisztjét – Csukási Gartner Lajost (aki 1948-ban kiment Ausztriába, és ott is halt meg), Kéri Kálmánt; meg elment három legény, illetve a sofőr. Tehát három katonatiszt átment mint parlamentér. Nem tudtak mást tenni! Apám nem hagyta a németek által fölakasztatni magát!

Utolsó napjaira eléggé megkeseredett ember lett. Ő magyar ember volt. A fivéremnek disszidálhatnékja volt, de nem ment el, mert a papa szörnyen haragudott azokra, akik megfutamodtak. Így a bátyám nem ment el, és a papa halála után elvitték Kistarcsára, majd Recskre. Dachau után tehát valahogy hazakeveredett, majd itthon ilyen sorsot szántak neki. Aztán el is hagyta az országot, és ma Új-Zélandon él, 1956-ban ment ki. Én voltam az, aki azt mondtam neki: „Egy ember életében két koncentrációs tábor elég!” Nagyon is igazam volt! 1956. december 4-én éjjel kettőkor búcsúztunk el egymástól. Aztán keresték is őt, és ha itthon maradt volna, biztos, hogy megint bebörtönzik.

•*Milyen körülmények között temették el édesapját?*

Vasárnap halt meg. Kedden telefonáltunk a parlamentbe, a miniszterelnökségre. Nógrádi volt akkor az államtitkár. Két nap múlva közölte, hogy a kormány nem temeteti el a papát; sírhelyet sem adományoznak, képviseltetni sem fogják magukat a temetésen. Úgyhogy mi temettettük el! Ravasz László püspök úr búcsúztatta – a papa református volt –, és az akkori államtitkár, Balogh páter néhány emberrel megjelent a temetésén.

A Veres Pálné utcai temetkezési irodában rendeltük meg a temetést. Nem volt pénzünk, váltót írtunk alá, míg eladunk valamit. Ott, az irodában azt mondták az ügyintézők: Ilyen eddig még nem volt, hogy egy miniszterelnököt a családja temettesen el!

Zsilava odúiban

Részlet Demeter János börtönnaplójából

Demeter János (Kerlés, Szolnok-Doboka vm. 1908. július 6. – Budapest, 1908. július 6.) az erdélyi baloldali magyar értelmiség jeles képviselője, közéleti személyiség, kolozsvári jogtudós, a Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, Kolozsvár (volt) alpolgármestere, előbb a Bolyai egyetem jogi karának professzora, később az egyetem prorektora volt. Szakterületének – az alkotmányjog, az emberi jogok és a mindkettőhöz szorosan kapcsolódó nemzetiségi jog – elismert művelőjeként a második világháború utáni évek romániai nemzetiségpolitikai eseményeinek nem csak tanúja, hanem aktív, alakító résztvevője is volt.

Jogi tanulmányait a kolozsvári I. Ferdinánd király egyetem (volt Ferenc József) végezte. Belső munkatársa volt az *Ellenzék* című lapnak, alapító tagjai közé tartozott a falukutatásban úttörő szerepet játszó *Erdélyi Fiatalok*-nak, majd szociális szemléletének fokozatos radikalizálódása után 1932-ben újságot indít, a *Falvak Népe*-t, amely betiltásáig csak fél évig létezett. A lap megszűnése után kolozsvári ügyvédi irodájából folytatta azt, amire életét feltette: az erdélyi magyarság jogvédelmét.

Rész vett az erdélyi antifasiszta ellenállás szervezésében, majd 1944 márciusában, a német megszállás után testvérével, a kiváló hírlapíróval *Demeter Bélával* együtt (a későbbi párizsi béketárgyalások egyik résztvevőjével, aki majdan maga is magyar és román börtönökben sínylődik az ötvenes években), a *Békepárt*, illetve az *Erdélyi Párt* képviselőinek tárgyalásán – amelynek célja az antifasiszta népfront megeremtése volt – fontos szerepet játszott.

Bizonyára ennek is szerepe lehetett abban, hogy Kolozsvár nem vált utcai harcok színterévé, mind a magyar hadsereg, mind a német megszállók elhagyták a várost. A szovjet katonai parancsnokság 1944. október 11-én berendezkedett a kolozsvári városházán. Az interregnum idején – 1944. november 14-e és 1945. március 13-a között – amikor Észak-Erdély szovjet katonai közigazgatás alatt állt, a törvényhozói és a végrehajtói hatalmat betöltő kormány egyik vezetője lett: a román és a magyar baloldal önkormányzatot alakított ki. Demeter János a város alpolgármestere lett és vezető szerepet töltött be a Kurkó Gyárfás vezette

Magyar Népi Szövetségben. Emellett a kolozsvári egyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Intézetének tanulmányi igazgatója.

Ez az az időszak, amikor úgy tűnik, hogy a demokrácia, a szocializmus térhódításával a nemzetiségi kérdés kezelésében is új korszak, a testvériség, egyenjogúság időszaka köszönt be. Ezt ígérte a romániai magyarságnak rövid ideig Petru Groza kománya.

Demeter Jánost erőfeszítéseiről kiérdemelt jutalommal sem kényeztette el a sors: a román nemzetiségi politika progresszív szakasza korán megtört, s a törvénytelenségek eluralkodása nem kímélte a nemzetiségi politikát, illetve a magyarság vezető személyiségeit sem. Hamis vádak alapján 1952. augusztus 30-án – Csögör Lajos, Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Méliusz József után – Demeter Jánost is letartóztatják és elítélik. 1955 május végén kiengedik e csoportot a börtönből, 1956-ban rehabilitálják. Ez után a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem jogi karának profeszszoraként állam- és jogelméletet tanított.

Az egyetem prorektora, s országgyűlési képviselő. 1969-1976 között a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Kolozs Megyei Tanácsának elnöke. Itt folytatta küzdelmét – talán némi bizakodással, hogy 1944 utáni erőfeszítések folytathatók – a nemzetiségek, a romániai magyarság sorsának jobbításáért.

Az állam és jogelmélet oktatása és művelése mellett mindvégig a nemzetiségi jog állt érdeklődése és tudósi tevékenysége előterében. Eről írt kis könyvecskét már 1945-ben, *A nemzetiségi kérdés a Duna völgyében és a Szovjetunióban* címmel. Ezt a problémát taglalta különböző tanulmányaiban, *A nemzetiségi nyelv a közigazgatásban*, *A Jugoszláv Szövetséges Népköztársaság alkotmánya*.

Ahogy Erdélyben hagyomány, életútjának indulásáról emlékiratot írt. Az 1975-ben megjelent *Századunk sodrában* becses forrása az erdélyi magyar progresszió történetének. Tények szikár következetességével, a megfigyelték pontos rögzítésével szolgál könyvében (Kriterion, Bukarest, 355 old.) *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján* című jogtörténeti munka feldolgozta az 1944-1948-as időszak forrásait. (Jó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Kossuth, Bp. 1983. 143 old.)

További nemzetiségpolitikai írásai kiadásra várnak: az 1955. év végén írt többszáz oldalas *börtönnaplója*; a nemzetiségek kollektív jogairól írt tanulmánya (egy részét posztumusz közzétette a Kritika), az 1987-ben írt nemzetiségi jogtörténeti tanulmánya a romániai nemzetiségi jogalkotásról 1918-1986 között; útijegyzetei, a falurombolás éveiben született tiltakozó feljegyzései. (Élete utolsó éveiben írta a Ceaușescu-rendszert parodizáló színdarabját.)

Européer politikus volt, aki a társadalmi haladásért, a szocialista eszményekért küzdött, s aki szenvedései ellenére sem helyezkedett a tagadás alapjára, hanem a pozitív megoldást, a haladást és a békés együttélést szorgalmazta.

A nemzetiségi megbékélés, a dunavölgyi népek békés együttélésének harcosa volt, aki az emberi jogok, a kollektív kisebbségi jogok biztosításával, alkotmányos garanciákkal vélte elérhetőnek a normális együttműködés megvalósítását. Életének legutolsó pillanataiban is ezeken a kérdéseken dolgozott, szerette volna megérni a nemzeti gyűlölködés visszaszorítását, a magyar-román barátság erősítését.

„Úgy látszik, az embernek a fogházban is lehetnek jó napjai. Még fel sem ocsúdtam a tárgyalás bódulatából, amikor felkap a duba s az Uranus helyett széles, kertszerű helyiség előtt stoppol, ahol lombok, valóságos falombok hajladoznak a tavaszi szélben. Amint megfordítanak, itt is éktelen kőfalak meredeznek, de – hajtogatom magamban – mindenesetre megszabadultam az Uranustól és a parancsnokától. Megszabadultam az egyedüllétől, a percenként ismétlődő ellenőrzéstől s attól a fondorlatos buzgolkodástól, nehogy kijátsszam a magányos kiszolgáltatottság kínjait.

Most mindez a múlté, mély sóhajjal űzöm el az Uranus emlékét. Vajon örvendhetek-e Zsilavának,¹ annak a fogháznak, amelynek a hírétől kint mindenkinek megborsózik a háta és amelynek az elviselése hajdan glóriát szőtt az üldözött kommunisták feje köré. Bármilyen legyen is, semmi esetre sem lehet rosszabb, mint az Uranus. Egy bizonyos, nem leszek egyedül, beszélhetek, hallgathatok másokat, alkalomadtán értesülhetek a nagyvilágról, állítólag néha sétára is visznek. Szinte el is feledkeztem arról, hogy percekkel ezelőtt a szabadulás reményének enyhe szele is megsuhintott. Igen, de ha az ítélet² felmentő lesz is, miért szállítanak le Zsilavára, miért nem vártuk be azt a pár napot abban a fogházban, ahol amúgy is be voltunk kebelevezve. Zsilaváról különben is azt mondják, hogy „depozit” – lerakat – ahol hosszú távokra kebelezik be az embert. Mindenesetre a dolog gyanús, legalábbis nem értem tisztán.

Először egy vártorony földszintjének egyik cellájába kerültem. Cella? Vajon megérdemli ezt a nevet? Öt-hat méter hosszú, téglákkal girbén-görbén kirakott folyosóról apró odúk nyíltak, sűrűn egymás mellett. Ilyen odúba kerültem. A folyosótól vastag deszkaajtó zárta el, amelynek a résein csak vékony sávokban szűrődött be a fény. Így is megfigyelhettem, hogy a padlózatot itt is téglá és betonhulladék helyettesítette, a falakat meg nyirkos vakolat borítja. Bútorzata egyáltalán nincs. Nincs mire leülni, nincs hely arra sem, hogy az ember leheverjen. Pedig a nap és az éjszaka fáradtsága most kezd kitörni, amikor az eseményeknek vége és a feszült figyelem és várakozás is elernyed. Nyugtalanságomat növeli a bizonytalanság. Ilyen kiszolgáltatott állapotban az embert balsejtelmek gyötrik és minden rosszban további, még nagyobb bajok rémképeit képzelgi. Hirtelen az az aggodalmam támadt, hogy vajon nem végrelesen helyezték ide, vajon nem ez a fogházfajta van számomra előírva? Sajnos, nem tudom mi történt a többiekkel. Szerencsémre sikerült tüzet kapni az őrtől és rágyújthattam egy cigarettára. Óriási élmény volt. Mintha ismerősre akadtam volna, akinek minden keserűségemet kiönthetem s ő meg meghitt szavakkal bátorítana. Az egyik cigarettáról rágyújtottam a másodikra, a harmadikra, mígnem szédülés környékezett és enyhe émelygést éreztem. Az ór léptei sokáig annyira együtemben és ugyanolyan hangerővel kopogtak, hogy azt hittem, állandóan csak az én cellám előtt tanyázik. De mégsem, hirtelen minden zaj elült. Kilépett volna az udvarra? Vagy talán rá akar szedni és az ajtóhoz tapadva fülel? A szomszéd cella lakója nem volt ilyen gyanakvó s halk kopogás

¹ Zsilava (Jilava), hirhedi börtön Romániában.

² „A vádirat... a politikai perek ma már jól ismert és régebben általam is elhitt általános szólamait ismételte. Mivel a megfogalmazásuk itt pongyola és szolgálai utánzat volt, a sé máknál is visszataszítóbban hangzottak. Általánosságban azt állapította meg, hogy mindnyájan jobboldali szociáldemokraták voltunk és mint ilyenek befurakodtunk a munkásmozgalomba, hogy angol-amerikai, imperialista gazdáink utasítására aláaknázzuk a pártot és a születendő népi demokráciát. Hogy több legyen egy csapásra, egyidejűleg összekombináltak Titóval, akivel együtt dunai konföderációt akartunk létrehozni Ausztria bevonásával, Nagy Ferenc és Kovács Imre amerikai kénnyel, öcsémel, Demeter Béla közreműködésével. A vád gerince azonban a Béke-pártban kifejtett tevékenységünk volt, abban a pártban, amely együttműködött burzsoá elemekkel, szociáldemokratákkal s a Kisgazada-párttal. A célja pedig az lett volna, hogy megmentse Észak Erdélyt Magyarország számára.”

után a folyosón átkiáltva megkérdezte, hogy ki van mellette. A hangja után rögtön felismertem.

– Venczel, itt D.J.³

– Mind itt vagytok?

– Mind felszálltunk, de a többiek nem láttam leszállni.

– Itt Csögör, – szolt bele távolabbról egy hang. – Mellettem Jordáky.

– Mit tudsz Béláról⁴, – kérdezte Venczel.

– Semmit, gyanítom, hogy szintén le van tartóztatva.

– János, meg kell mondanom s talán jobb lesz tudnod: Béla meghalt.

Sokáig nem válaszoltam. Venczel is hallgatott. A sötétség dacára éreztem, hogy a szemeim elhomályosulnak. Aztán felbukkant Béla ravatalon kinyújtott, összetört teteme. Milyen megtermett, telt és kiegyensúlyozott volt még 1949-ben, amikor Pesten találkoztunk. Magam előtt látom, amint Fodoréknál kávéjára hajolva meghatottan hallgatta a híreket anyámról. Amikor arra bíztattam, hogy hozza rendbe a szénáját a rendszerrel, valóságos búskomoran nézett fel és rezignáltan legyintett.

– Azt hiszed, hogy az rajtam múlik?

Vajon hányadszor szólíthatott Venczel, amíg ismét felfigyeltem rá?

– Sokat töprengtem, hogy, ha majd összekerülünk, megmondjam-e vagy sem, de végül rájöttem, hogy ilyen dolgot nem is szabad elhallgatni. Nyugodj meg, a mi sorsunk sem áll messze az ő tragédiájától.

– Vajon semmi kétség sem fér hozzá?

– Sajnos nem. A sors úgy hozta magával, hogy Enyeden éppen az én cellámba került az az illető, aki utolsó percekig mellette volt. 1951-ben a magyar kormány kiadta Romániának, hogy itt vizsgálják ki, hogy mint a párizsi magyar békedelegáció tagja, kitől milyen adatokat kapott Erdélyből. A belügyminisztériumban megbetegedett s onnan a vácărești rabkórházba szállították. Itt halt meg 1951. december 8-án s hír szerint a vácărești fogház temetőjében hantolták el. Mindvégig sokat és szeretettel emlegette a családot, különösen édesanyádat.

³ *Venczel József*: (Csíkszereda 1913 – Kolozsvár 1972) erdélyi társadalomkutató, 1935-ben végzett a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetem jogi karán. Részt vett az Erdélyi Fialatok mozgalomban, szerkesztője az Erdélyi Iskola c. pedagógiai lapnak, majd a Hítel című folyóiratnak. 1938-1945 között az EMGE statisztikai ügyosztályának vezetője. A katolikus ifjúsági mozgalomban tevékeny szerepet vállalt. 1945-1947 között a Bolyai Tudományegyetem jogi és közgazdasági karának statisztikai és szociológiai professzora, néhány hónapos internáló tábor után az Erdélyi Múzeum Egyesület tudományos munkatársa. 1950. február 17-től 1961. január 11-ig különböző romániai börtönökben szenved, a Márton Áron per egyik vádlottja és elítéltjeként. Ez után 1969-ig különböző kisegítő munkát végez megélhetése végett (kottamásoló, figurafestő), majd 1969-től 1972-ig akkor bekövetkezett haláláig a Babes-Bolyai Tudományegyetem filozófiai és szociológiai karán dolgozott szociológusként. (Forrás: Venczel Józsefné Boga Éva)

⁴ *Demeter Béla* (Somkerék 1910 – Vácărești börtön 1952) a magyar-román kiegyezésben bízó erdélyi értelmiségi, – Demeter János öccse – tragikus életpályát futott be. Középiszkolai éveit Székelyudvarhelyen és Ácson töltötte, majd a bukaresti közigazgatási főiskolára járt. 1930-1933 között az Erdélyi Fialatok Faluszemináriumának elnöke, 1936-1944 között az Esti Lapok főszerkesztője. A háborús években az EMGE vezetőségi tagja. 1946-ban Tildy Zoltán köztársasági elnök erdélyi szakértőjeként részt vesz a magyar kormány békeelőkészítő tevékenységében, a párizsi értekezleten a román és a kisebbségi kérdések referenseként a magyar békedelegáció tagja. 1948-ban visszavonult a politikai életből. Balatonboglárral 1951-ben az ÁVH letartóztatja, majd kiadták a román hatóságoknak. 1952. december 8-án mint politikai elítélt lelte halálát a Vácărești-i börtönben. (Forrás: *Fülöp Mihály*: Demeter Béla kiadatlan memorandumáról = Erdélyi Tudósítás, 1989. nov.)

– Meg kell mondanom – súgtam Venczelnek – felemelő volt a korrekt viselkedésed. Olyan volt, mint az oázis a hazugságok sivatagában. Mivel állandóan egy állítólagos nyilatkozattal fenyegettek, bizonyos mértékben meg is lepett az egyenes beszéded.

– Hét esztendei börtön után egyetlen kincsem, amit féltve őrzök, a becsületed.

(...) A zsilavai börtön mély, állítólag 18 méteres gödörben terült el, az épületek egymást követő széles félkörben helyezkedtek el s a köztük lévő tereket lim-lomokkal megrakott, de helyenként fiatal gyümölcsfákkal és virágokkal díszített udvarrészek töltötték be. Az épületek földszintesek, viszont földbeépítettek, tetőzetüket domboknak beillő földrétegek alkotják, amelyeken öles magasságban nőtt a fű és a burján. Az első megpillantásra világos volt, hogy az épületek börtönök, minden épületkört, középen óriási sötétzöldre festett nyitott, kupolaszerű bejárat vágott ketté; amelyből beljebb jobbra és balra hosszú, sötét katakombák vezettek a cellákba. Az udvar egyes pontjain örök cirkáltak, imitt-amott szeges drótsővények húzódtak, másutt mésszel kiöntött vonalak jelezték az utat.

Még a természetnek ezt a sovány kóstolóját sem élvezhettem sokáig. A második, vagy a harmadik épületsávon is áthaladva az egyik boltíves kapu alatt egy újabb ör csatlakozott a „kiséretemhez”, s onnan, a jobbra kanyarodó katakomba végén betessékeltek egy cellába. Először nem is értettem, hogy hol vagyok, minden olyan szokatlan és hihetetlen volt. Még a fényhatás is, olyannyira, hogy időérzékemet is elvesztettem és azt hiszem, még találomra sem tudtam volna megmondani, milyen napszak van.

Ahogy becsapták mögöttem a nehéz tölgyfaajtót, furcsa, sárga fény vett körül, amelyen az első pillanatban a tekintetem nem is tudott áthatolni. Az orromat áporodott penész- és izzadságszag csapta meg s a levegő ólmos süllyal nehezedett rám. Azután fokozatosan, mint a ritkuló reggeli ködben kezdtek kibontakozni a környezet részletei. Először néhány torzonborz fej emelkedett fel egy magas priccsről, amely végig a fal mellett húzódott, azután rendre-rendre szállingózással sűrű embergyűrű font körül és cigarettáért esdéltek. Amikor kiderült, hogy nem osztogathatok – mindenkit amúgy sem lehetne megkínálni – többségük csalódottan eloszlott. A helyben maradtak szenvedélyes érdeklődéssel ostromoltak:

– Honnan jön?

– Mikor tartóztatták le?

Arra a válaszomra, hogy közel két éve, néhányan csalódottan elvonultak. Mintha lefitymálólóg legyintettek volna. Más fogházban is megfigyeltem, hogy becsületük csak azoknak van, akik frissen kerültek lakat alá, új híreket hoznak a szabad világból és cigarettát kínálhatnak. A feleleteim nem titkolták a kíváncsiskodókkal, hogy nem lehet nagyon „érdekes”. Hallottam is a hátam megett:

– Măi, ăsta nu știe nimic.⁵

– Are țigări.⁶

– Are pe dracu.⁷

Amerre csak néztem, mindenütt félmeztelen emberek sűrű tömege üldögélt, vagy hevert a priccseken. A felső priccseken üldögélők fejükkel szinte verték az alacsony bolthajtásokat és szinten voltak a lámpával. Az alsó priccseken a szélén gubbasztottak, bentebb a két priccsszint közti közelség miatt nem helyezkedhettek ülő pozícióba. Sokan a cementen nyúltak el, vagy az eltaposás elől menekülve kigyózó tekerőzéssel a priccse alá tolták magukat. Ha az ember csak futólág nézett körül, az volt a benyomása, hogy itt egy tapodtat sem lehet tenni, itt csak állni, ülni, vagy felülni lehet, de azt is csak óvatosan nehogy feldöntse a mellette tolongót.

⁵ „Hé, ez semmit sem tud.”

⁶ „Van cigarettája.”

⁷ „Van egy francot.”

(...) Egy komoly nyílt tekintetű ember, aki látásból ismerősnek tűnt, bemutatkozott: Kohen, bukaresti ügyvéd, a volt Zsidó Párt főtitkára, egykori parlamenti képviselő. Előzékenyen felajánlotta a helyét addig is, amíg a szobafőnök kijelöli az enyémet és sietett megjegyezni, hogy Párizsban végzett s ha gondolom készséggel hajlandó gyakorolni velem a francia nyelvet. Hozám jött egy alacsony, mosolygós emberke is, akit valóban ismertem és ő is mint régi ismerőst üdvözölt. A nevére már nem emlékeztem de csakhamar kiderült, hogy Kun-nak hívják, szintén ügyvéd Temesváron, s ezelőtt kb. 25 évvel együtt jártunk az egyetemre. Ő is akárcsak Kohen cionizmus vádjával került Zsilavára, miután 2-3 évig ültek magánzárkákban a Marmezonban. Kun segítőkészen felnyalábolta a cókómókomat, Kohen pedig, mint gyakorlott révkalauz átvezetett a tömegben s megmutatta a helyet. Kohen helye az alsó priccs alatt volt, amit itt köznyelven serpārianak (kígyólaknak) neveztek, minthogy csak csúszó-mászó mozdulatokkal lehetett odajutni. Az alsó priccs 30-40 cm-re lehetett a cementtől s így a bemászás nehezen ment. Ráadásul a serpārianak is annyira zsúfolt volt, hogy ott is csak szorongva és minduntalan másokba ütközve lehetett kinyújtózkodni. Matracot vékony gyékény helyettesített. A helyet annyira szűknek és kényelmetlennek találtam, s a légszomj s a sötétség annyira zavart, hogy bármennyire is resteltem Kohentől, kénytelen voltam lemondani a szívességéről. Inkább vállaltam a fáradtságosabb álldogálást az egyik sarokban.

Az első ismerőseimhez csakhamar csatlakoztak mások is, akik tanári módszerességgel és végtelen, aprólékos türelemmel bevezettek a zsilavai börtönrendszer rejtekeibe. Ebből a cellából keskeny átjáró vezetett egy másik, hasonló helyiségbe, onnan meg egy valamivel kisebb cellába, amelynek külön török WC-je volt. A WC-t mindnyájan úgy emlegették, mint kivételes kedvezményt, amivel Zsilaván csak ez az egy cella rendelkezik. A többi cellákban a WC-t egy hordó helyettesítette, amelybe a rabok tetszés szerint mindenki szemelättára végezték dolgaikat. A megtelt hordókat naponta egyszer vagy kétszer hordták ki az ajtón erre külön kirendelt rabok. Itt is volt hordó, de megegyezés szerint azt csak éjszaka volt szabad igénybe venni, mert napközben felette bonyolódott le a mosdás ún. „gamakból” kézre öntött vízzel.

Ismerősöket keresve, egyik cellából a másikba ödöngve, az utolsó helyiségben Balogh Edgárt fedeztem fel. Még fel sem oszúdtunk a találkozás meglepetésétől, estefelől beállított a cókómókjaival Csögör és Jordáky is. Összetételünk nyilvánvaló jele volt annak, hogy az ügyünk valóban lezárult, és az ítélettől függően, amiről halvány fogalmunk sem volt, kezdődik a büntetés végrehajtása. Örvendtünk, hogy együtt vagyunk és a tapasztalatainkat és a híreinket egybevetve közösen latolgathatjuk a jövőndőt.

– Minket először a háborús bűnösök közé zártak – mesélte Csögör. Ez nagyon levert, ráadásul egy olyan cellába, amelyben 160 ember volt bezsúfolva. Mérhettelenül deprimált az is, hogy az emberek sok éve ülnek s mind viaszsárgák és puffadtak. Mellesleg, egy Póka nevezetű mérnökkel kerültem össze, aki azt állította, hogy faludbeli. Amikor meghallotta, hogy te is itt vagy, azt sem tudta hova legyen a meglepetéstől, hihetetlennek találta. Tízszer is megkérdezte, hogy valóban te vagy?

Hely hiányában Csögör és én bevártuk az estét, amíg a többiek elfoglalták helyeiket és a hordó között kiterített pokrócon feküdtünk le. Az ilyen helyet „broscārianak” (békakaknak) nevezték s azzal a külön hátránnyal járt, hogy egész éjszaka mászkálnak az emberen. Jó néhány nap kellett hozzá, hogy mi is elrendezzük a hely kérdését, úgy, ahogy itt általában minden új jövevény rendezzi az elején: helyet vásárolok a priccsen: étellel. A kb. 30 cm helyért vállaltuk, hogy minden nap leadunk az ebédből egy kanálnyit. Az ebéd egy kis csajka árpakása, vagy káposzta volt, kb. 3-4 merítokanálnyit, ebből kellett átadni egyet. Az eladók fiatalemberek voltak, akik inkább el tudták viselni az alvás kényelmetlenségét, mint az éhséget.

Én egy Cseh nevezetű tasnádi fiatalembertől vásároltam a fekvő helyemet. Cseh az ún. „tasnádi csoporthoz” tartozott, amelynek a fővádlottja egy Kónya nevezetű barátjuk, aki akkor már egy rabkórházban szenvedt, súlyos TBC-vel. Mindegyik cellában volt néhány ifjú ebből a csoportból. Több mint két éve vándoroltak egyik börtönből a másikba anélkül, hogy el lettek volna ítélve. A vád ellenük az volt, hogy Kónya kezdeményezésére aláírtak egy nyilatkozatot, amely szerint belépnek egy magát demokratikusnak nevező nemzetközi ifjúsági szervezetbe. Tevékenységet azonban nem fejtettek ki. Itt mind jól nevelt, csendes, fegyelmezett ifjaknak bizonyultak, akiknek nemcsak politikai tájékozottságuk, de érdeklődésük sem volt. Egész nap szorgalmasan tettek-vettek, szétbontott szvetterekből kis sapkákat kötöttek, vagy ruhát, inget foltoztak egy-egy darab kenyérért, vagy néhány kanálnyi árpakásáért.

Csőgörmek sikerült éppen mellettem vásárolni helyet s így egész nap egymás mellett üldögélve elbeszélgettünk régi és új dolgokról, közös emlékekről, tervekről, ha valaha hazakerülhetünk. Időnként ide húzódott Balogh és Jordáky is, de akadtak mások is, akikkel el lehetett ütni egy-egy órát. Mellém került egy szászvárosi német orvos. Soha senkin nem láttam ilyen kirívó végleteket találkozni. Széles kultúrájú, művelt ember volt, aki mindenhez értett és alaposan. Ha kellett, szinte az egész Faustot elmondta kívülről, eldúdolta és elmagyarázta a legnehezebb operákat, előadásokat tartott bonyolult kémiai kérdésekről, vagy az orvostudomány köréből. Csak egyetlen dologról nem volt tanácsos vitatkozni vele: a vallásról. Antropozófus volt, egy olyan szekta, amelyről itt az országban addig nem is hallottunk, őtől tudtuk meg, hogy Erdélyben is van kb. 60 híve, főleg szász értelmiségiek, orvosok, tanárok és művészek körében. Most valószínűleg mind itt vannak Zsilaván, a Marmezonban, vagy az Uranusban. És ennek a szektának – vagy, ahogy ő mindig helyreigazított, filozófiai irányzatnak – a jegyében, őszintén megsértődött, ha nem hitted el, hogy a csillagokon arkangyalok üldögélnek s valahányszor meghal valaki, a lelke egy újszülöttbe költözik. Hányszor kényszerített bele ilyen jellegű kérdések zsákutcáiba és bevallom, nagy rutinnal olyan fogas problémákat szegzett nekem, amelyekre jónak láttam hallgatni. Mosolyogni természetesen nem volt szabad. Ő és társai, akárcsak mi is sokan mások a tárgyalás eredményeit várták. Ámbár a családias fájdalommal ellen dresszírozva magunkat, mindnyájan azt hangoztattuk, hogy súlyos ítéletre számíthatunk, önmagunkban, tapasztalataink ellenére felmentést, vagy legalábbis enyhe büntetést vártunk. Ahogy az orvos elmesélte, az antropozófusokkal szemben sem az ankéton, sem a tárgyaláson nem találtak sem tényállást, sem törvényszakaszt, amelynek az alapján büntetőjogilag felelősségre vonhatnák őket. Szorult helyzetükben a hatóságoknak az ő segítségüket kellett kérniük, hogy kihozhassanak valami jogi minősítést is.

– Megkérdezték, hogy soha életemben nem mondtam, vagy nem gondoltam valami rosszat a rendszerről, vagy annak valamelyik intézkedéséről. Én megmondtam őszintén, hogy mint orvos nem tartom helyesnek a társadalombiztosító orvosi szolgáltatásnak új szervezetét, amely megszüntette az ingyen gyógyszert. Azt hiszem, ez maradt a vád ellenem, bár nem vagyok bizonyos benne, mert a tárgyalás olyan kurtán-furcsán zajlott le, hogy jóformán semmit sem értem belőle.

A nap legnagyobb műsorszáma, amely szórakoztatása mellett a leghevesebb szenvedélyeket váltotta ki, az élelem kiosztását követő árverés, a „licitatio” volt. Nap, mint nap azzal kezdődött, hogy nyílt az ajtó és a küszöbön megjelent egy káplár, vagy egy sergent⁸ egy cseber árpakásával, vagy káposztával, reggelenként terccsel (híg puliszka). Hívására odaszaladt a szobafőnök 1-3 előre beosztott rabbal és együttesen sorra kiadagolták a csajkákat. Az ór egy mértékül használt nagyobb merítő kanállal mind-egyik csajkába lötyögtetett egy adagot. A beosztottak gyorsan tovább adták priccsen-

⁸ Sergent=őrmester

ként (pártálonként). Ahogy megérkezett az első csajka, valaki, valahol elkiáltotta magát:

- Adok egy csésze árpakását, egy negyed kenyérért.
- Nemsokára megjött rá a felelet:
- Kenyérért nem adok, de este adok másfél csésze káposztát.
- Két csésze káposztáért.
- Valaki közbeszól:
- Adok két csésze káposztát, egyet ma, egyet holnap.
- Rendben.

Tíz-tizenöt alku és csere is folyik párhuzamosan. A végén már kanalakban is mérik az árut: egy csésze és három kanál. A nyelvbetűtött „üzletek” jeleként, a pártálokon és lent a békalakban máris nyújtogatják egymásnak a kanalakat s öntögetik egymásba a csajkák híg levét. A legnagyobb üzleteket az öreg Beer, a 25 évre elítelt cionista köti, akit ezért rosszmájú szomszédjai „angrosistának” gúnyolnak. Ő egyszerre nyolc-tíz emberrel köt üzletet, többet ad el, mint amennyije van, többet vásárol, mint amennyit kicserélhet, mégis egyre rendel és vállal. A végén mégis mindent le tudott bonyolítani. Igaz, a szobafőnök hatalmát is igénybe véve.

– Irimie adjon át egy csésze árpakását Munteanunak – hangzott a parancs, – Munteanu adjon helyette 3 kanál káposztát.

Bármennyire is mulatságosnak tűnt a licitatio az elején, néhány nap múlva már én is kénytelen voltam kínálgatni az „árumat”, hogy legalább egy-egy este, vagy másnap hozzájussak némi élelemhez.

Szívélyes kapcsolatba kerültünk a baloldali cionista ifjakkal, – képzett tanársegédekkel, egyetemi hallgatókkal, művészekkel stb. – akikkel tartalmas beszélgetést és vitát lehetett folytatni. Poor, a biológia asszisztense érdekes és áttekintő előadásokat tartott a biológia tudományok fejlődéséről és jelenlegi állásáról. Az előadásokat ő tulajdonképpen a maga csoportjának szánta, de érdeklődéssel vették körül mások is, akik a lábaikat maguk alá húzva közeledtek, nehogy határsértést kövessenek el a príccsen. Lázárovcics pszichológiai kurzust nyitott. Poorral kölcsönös együttműködési egyezményt kötöttünk, amelynek az értelmében minekünk külön előadásokat tart, mi viszont felváltva történelmi, közgazdasági és jogi előadásokat tartunk. Ez a kezdeményezés azután kiszélesedett.

(...) A tábornoki látogatás után nemsokára megjött az ítélet. Ahogy itt általában történni szokott, a dolog éppen akkor sújtott le, amikor nem is vártuk. Azt hiszem éppen az árpakását kanalaztuk fent a príccsen, amikor a kijárat mellett lévő cellából sorjában szólítottak. Sejtettük miről van szó és gyorsan az ajtónál teremtünk. Velünk együtt, egyre-másra tolakodtak előre mások is, részben kíváncsiságból, részben azért, hogy felhasználva a ritka alkalmat saját ügyeikben érdeklődjének. A „grefa”⁹ ismert szófukar, gögös altisztje állt az ajtóban, kezében néhány irattal. Miután végigjáratta rajtunk a szemét s meggyőződött, hogy mind jelen vagyunk, a következőket jelentette be:

– Jordáky Lajos 12 év kényszermunka, vagyonelkobzás, és 5 évre szóló jogvesztés; Demeter János 10 évi kényszermunka, vagyonelkobzás és 5 évre szóló jogvesztés; Balogh Edgár 7 évi kényszermunka, vagyonelkobzás, 5 évre szóló jogvesztés; és Csögör Lajos 6 évi kényszermunka, 5 évre szóló jogvesztés.

Milyen jóhiszemű is az ember, mily mély gyökereket eresztenek, a család és a környezet, az iskola és az önévelés. Azok után is, ami az elmúlt közel két esztendő alatt történt még mindig „csalódtam”, tehát tudat alatt még mindig élt bennem egy szemernyi hit az igazságban, talán még azok iránt is, akik ezt az egész drámát rendezik. De az is lehet, hogy inkább az életösztön a szabadulás, a család, a gyermekek viszontlátása

⁹ Grefa=bíróági jegyző

iránti határtalan vágy éltette bennem valahol mélyen a most leleplezett, de azonnal össze is omlott reményeket. Csak álltam és süketen és vakon néztem magam elé.

– Írják alá – szolt ránk a sergent és már nyújtotta is a vétívet és ceruzát.

– Miért ítélték el? – kérdeztem, – milyen tények és milyen szakasz alapján?

– Mindegy, tíz év, siessen, mert nincs időm itt magára várakozni.

Hirtelen eszembe jutott, hogy azonnal fellebbezni kell. Ha másért nem, hát daczból, hogy ismét és minden alkalommal megmondhassam a magamét azoknak akiket illet.

– Először adjon papírt, hogy bejelentsem a recursot.¹⁰

– A papírért majd jelentkezzen holnap az ügyeletes tisztnél.

Tudtam, hogy az adott körülmények között ez a fellebbezési lehetőség kockázatát jelenti.

– Nem írom alá.

Társaim komoran várták a fejleményeket. Ebben a pillanatban azonban semmi más nem érdekelt, csak az a két fél ív papír. Vesztetni valóm nem volt, semmitől sem félttem. Határozottságom nem hagyott kétséget a sergentben sem és zavarba jött, láthatólag ő sem tudta hirtelen mi tévő legyen, de végül is úgy döntött, hogy mindnyájan kapunk papírt.

A sergent távozása után összeültünk, hogy megbeszéljük az újonnan keletkezett helyzetet. Mind letörték és hallgatagok voltunk, csak Csögör mutatkozott egy árnyalattal nyugodtabbnak. Nem is titkolta, hogy kellemesen lepte meg az ő enyhébb elbírálása. Enyhébb abban az értelemben, hogy ugyanazért a semmiért ő éppen a felét kapta annak, amit Jordáky. Amellett a 6 évből ő már több mint 4 és fél évet letöltött ítélet nélkül s így „csak” egy éve és néhány hónapja maradt hátra. Az a tudat pedig, hogy a se vége, se hossza nyomorúság helyett, most mégis van egy fix pont, ameddig mindez tarthat, s ameddig számíthat, könnyítet a lelkén.

Sajnálkozva ismertük be, hogy az ítélet közlésére nézve naivnak bizonyult minden feltevésünk. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy a felfolyamodást nyílt és határozott hangon kell megfogalmaznunk s a legcsekélyebb engedményt sem tehetjük az igazság rovására. Örvendtünk, hogy most már Balogh Edgár is új, realisabb színben látja a helyzetünket. Az ítélet ismerete előtt még itt Zsilaván is kitartott néhány olyan vádaskodása mellett, amelyeket az ankét során vállalt és szemünkbe mondott. Valószínűleg addig titokban még remélte, hogy menekül s az ügye elválik a miénktől. Mintha az lett volna az érzése, hogy ő csak formailag szerepel a vádlottak padján és csupán a per sikere érdekében. Mihelyt elítélnek bennünket az ő szerepe véget is ér, s majd megtalálják a formát a hazaengedésére. De most, az elítéltetés letépte szeméről a hályogot s elkerülhetetlenül rá kellett döbbsennie az ő szerencsétlenségének a realitására is. Hevesebben fakadt ki, mint bármelyikünk és sebtében össze is foglalta, az ismert és mindig nagyrabecsült ékesszólásával, mindazt amit papírra fog vetni.

A nagyváradi tárgyalás még hagyott bennünk néhány fullánkot egymás miatt. Az államvédelem művészi taktikája és a megfélemlítő eszközei kihasználják emberi gyengeségeinket és jóhiszeműségünket, amihez kezdetben a hatóságok iránti bizalmunk is járult. De bármennyire is rossz néven vettük is ezt egymástól, mégis, amikor Zsilaván láttuk egymást az állati megalázottság legalsó fokán, rongyosan dideregve, a cementen, a pártálon, a kigyólabban, viaszsárgán, vagy falfehéren, csonttá és bőrréaszottan, természetesen nem tudtunk haragudni egymásra. Veszekedtünk is, szemrehányásokat is tettünk, de azért sokért nem adtuk volna, hogy együtt lehetünk. Valósággal kis családot alkottunk, amely, ha mással nem, de közös emlékeinkkel, témáinkkal, közös sorsunkkal és számításainkkal némileg enyhítette a családi és társas élet hiányát. Miután a még rejtett tartózkodások is feloldódtak, fokozatosan, adagoltan,

¹⁰ Recurs=fellebbezés

kezdtek elmesélni egymásnak az ankét lefolyását, és azokat a letartóztatásunk előtti mozzanatokot, amelyek az ügyszőz tartoztak és amelyek sok mindent megmagyaráztak.

Jordáky elmesélte, hogy a letartóztatását megelőző hónapokban gyakran látogatta meg Bánya László és barátságosan elbeszélgetve bizalmasan érdeklődött különböző történetek és személyek felől. Közvetlenül a letartóztatása előtt magához hívatta Csordás Sári, aki fontos funkciót töltött be a Pártközpont káderosztályán és nyilatkozatot kért tőle minden általa ismert aktivistáról. Biztatta, hogy írjon meg bátran minden rosszat, amit csak hallott az illetőről. Célzott arra, hogy rendezés alatt áll a párt helyzete (Jordákyt ugyanis 1946-ban kizárták a pártból) és a nyilatkozatától nagyban függ a rendezés kimenetele. Önmagáról bátor önbírálatot, másokról éles bírálatot kértek. Ilyen értelemben Jordáky kb. 120 oldalt írt össze. A hosszú, nyilván sok adatot, de még több feltételezést tartalmazó nyilatkozatot Csordás Sári áttette az államvédelemhez és következett a letartóztatás. Jordáky becsapottnak érezte magát, de azután el tudták vele hitetni, hogy mások, akik a nyilatkozatában szerepelnek, mindent „beismertek”.

Csögör bukása drámaibb volt. 1949 őszén, amikor letartóztatták, fantasztikus vádak táltak elé. Azzal fogadták, hogy egy nagy erdélyi összeesküvés lepleződött le s azért fogták le, hogy „segítsen” ennek a felgöngyölítésében. Még térképet is rajzoltak neki az összeesküvésről. A térképen minden szál Márton Áron római katolikus püspökhöz vezetett, tőle ágaztak el a különböző összeesküvő vonalak: az MNSZ, az EMGE, a HANGYA és a BOLYAI T. Egyetem. Őt az egyetemi vonal élére állították és ugyanott én is szerepeltem valahol. Minden vonalnak volt egy imperialista láncszeme, többnyire Magyarországon (Rajk stb.) keresztül. Csögör elképesztőnek találta a vádat és ellenállt. De meddig lehetett ellenállni? Százharmincöt órán át tartották fenn egyfolytában, álmatlanul, éjjel, nappal. Az ankétörök hat óránként váltották egymást, de ő nem mozdulhatott. Az utolsó napokban összeroppant és elvesztette a kontrollt önmaga felett. Maga előtt látta a feleségét, amint rémült arccal belép, majd követi Vescan. Felugrott a székről és hangosan megszólította őket. Mégis úgy hiszi, hogy végleg akkor tört meg, amikor megfenyegették, hogy letartóztatják a feleségét.

– Azt hiszi, hogy mi nem tudjuk, hogy a felesége trockista – ismételték nyomatókosan –, és nincs kellő adat a birtokunkban?

– Ezek után aláírtam mindent, a térképet, és több más súlyos vallomást önmagam ellen. Aláírtam egy olyan nyilatkozatot is, amelyben nem kevesebbet mondok, mint-hogy pénzt fogadtam el Magyarországtól az erdélyi reakció finanszírozására s arra, hogy az Egyetemet a reakció fellegvárává építem ki. Még azt is megtették, hogy a vallomás nagyobb hitele érdekében az ő általuk fogalmazott szöveget kézzel írták le velem.

A Balogh Edgárral lefolyt nyílt beszélgetések sok más rejtélyre derítettek fényt. Tőle tudtam meg először az első, az 1949 évi letartóztatásának előzményeit és körülményeit. Ebből tudtam meg, hogy a mi letartóztatásunk összefügg az 1949-ben történetekkel is. A história úgy kezdődött, hogy a Rajk eset után Balogh Edgárt felhívták Bukarestbe az MNSZ központjába (Balogh is egyik alelnöke volt) és közölték vele, hogy a Párt utasítására ki kell nyomozni a Rajk ügy erdélyi szálait. Ha jól emlékszem személy szerint Juhászsal, Révi Ilussal és talán Bányaival tárgyalt. Megítélésük szerint a Rajk-komplexumba tartoznak mindazok, akik 1944-45-ben „frakcióztak”, azaz bíráltak egyes vezetőket, kijártak Magyarországra, nem támogatták az MNSZ-t és a pártot abban a harcban, amit Észak-Erdély Romániához való visszacsatolásáért folytattak. Felszólították Baloghot, hogy segítsen felgöngyölíteni ezeket a szálakat, vagy ahogy Csögörnek emlegették: „vonalakat”.

Miután nem utasíthatta vissza a megbízást, először rekonstruálni akarta azokat az 1944-45 évi politikai akciókat, amelyekben egyes személyek ellen bizonyos gyanúra lehet következtetni. Az első lépés meg is történt. 1949 őszén kérdőívet osztott szét a

magyar közelet haladó és kommunista vezetői között egyrészt általános politikai körülményekre, másrészt saját tevékenységére nézve. A körlevelekben, amelyből én is kaptam példányt, Edgár azon a címen kért visszaemlékezést, hogy előadást készül tartani az ellenállási mozgalomról. Én nem töltöttem ki az ívet, bár Edgár akkor rektori funkciójából is sürgette, mert jegyzetírással voltam elfoglalva, de azt előbbre helyeztem egy magánjellegű előadásnál. Erre elküldte hozzám Farkas Mária gyorsírónőt, hogy legalább mondjam tollba a válaszokat. Ámbár kelletlenül, válaszoltam a kérdésekre, de a lejegyzett és továbbított szöveget nem láttam. Alighogy Edgár megkezdte az anyag összehordását, az MNSZ említett vezetői újból megbízatással fogadták: ne feledkezzen meg saját magáról sem, hiszen közismert, hogy ő is nacionalista volt. Persze felpattant és tiltakozott, de már bent volt a gyűrűben s talán pár nap múlva le is tartóztatták.

Edgár rendkívül érdekes részleteket mesélt el az MNSZ és más szervek vezetésének kulisszái mögött, intrikákról, amelyekről azelőtt még csak sejtelmem sem volt és amelyeknek a megismerése után új megvilágításban láttam az ankét egyes kérdéseit is. Az ankét pl. sokat faggatott az 1949 évi budapesti utamról. Erre úgy került sor, hogy miután hazajöttem Svájcból, ahol egy nagy visszhangot keltett perben mint jogászszakértőt hallgattak ki, Kohn Hillel közölte, hogy tanulmányútra megy Budapestre, felkutatja az összes közgazdaságtudományi jegyzeteket és egyben megtekinti a világifűsági találkozót. Kohn Hillel melegen invitált engem is és biztatott, hogy most, a svájci „sikerem” után bizonyára nem utasítanak el. Nem is csalódtam s az út programszerűen bonyolódott le. Az útlevél megszerzéséhez azonban szükségünk volt a rektorátus hivatalos ajánlására. Miután Edgár már tudott a kulisszák mögött erjedő ellentétekről és ellenszenvokról, értesítette Bányait, aki a budapesti utunkat azzal továbbította a Párt központjához, hogy „el akarjuk tüntetni árulásunk nyomait”. Igyekezett megakadályozni az útlevél engedélyezését, de akkor még nem volt hozzá kellő ereje. Edgár letartóztatása után ez a budapesti utammal kapcsolatos gyanúsítás bekerült a felvett jegyzőkönyvbe is.

A zsilvai „pártálon” kaptam az első bepillantást Gaál Gábor tragédiájának hátterébe is. Gaál jó személyi kapcsolatot tartott fenn Kurkóval, aki pedig már akkor útban volt a börtön felé. Egy alkalommal Méliusz lakásán kávé mellett barátilag elbeszélgettek Gyöngyösi, Magyarország bukaresti követe, Gaál Gábor, Méliusz József és Kurkó Gyárfás. Edgár „bevallotta”, hogy ezen a találkozón öcsárolták a RKP-ot, vizont a jugoszláv pártból és Titórol úgy nyilatkoztak, mint a kommunista becstületről és hősiességről. Elképzelhető, hogy milyen csemege volt mindez a szekuritáténak 1949-ben!

(...) Ősz hajú, köpcös őrnagy szólított meg:

– Ön az állam- és jogelmélet tanára?

– Igen, az voltam.

– Én is állam- és jogelméletet adok elő a Parhonn¹¹ és valamennyire ismerem az ön munkásságát is.

– Szeretném szövé tenni, hogy súlyos hibák vannak a jegyzőkönyvben s ezeknek megfelelően szeretném kiegészíteni a recursot.

– Ha majd visszamegy, jelentse a fogházigazgatóságon.

– Arra már nincs időm, mert 3 nap múlva már meg is lesz a tárgyalás és a fogházban hetek telnek bele, amíg papírhoz juthatok.

Az őrnagy odaszólt a kíséremhöz:

– Jelentse maga is.

– Én ebben sem bízom.

Az őrnagy végül bátorságot vett s vonakodva beleegyezett, hogy a pótmondanivalómat ott helyben írjam meg. A sikeren felstimmelten galopp tempóban egy olyan új

¹¹ I.C. Parhon=a román természettudósról elnevezett bukaresti egyetem

memorandumot írtam, amelyben pontról-pontra sorra vettem és megcáfoltam a vád minden koholmányát. Természetesen az őrnagy és az őr is feszengve várta ki az időt.

Amikor visszaérkeztem a cellába, az egész szoba nekemrontott s még mielőtt elmondhattam volna, hogy miről volt szó, elárasztottak a mindenkit érdeklő általános kérdésekkel:

– Megjelent-e az amnesztia?

– Igaz, hogy Zsilavát kiűrik és múzeummá alakítják át?

Egy olteni földműves azt kérdezte, hogy nem láttam-e milyen a kukorica.

A társaim türelmetlenül intettek, hogy hagyjam már a sok feleletet. Alig tudtam magam kifejtetni az érdeklődők tömegéből, hogy felkuporoghassak a pircsen szorongó Csögör, Balogh és Jordáky mellé. Mindent el kellett mesélnem, a legapróbb részletekig, nem is egyszer. Különösen azt kellett többször is elismételnem, hogy véleményem szerint a kilátások kedvezőek. Mindenesetre három nap múlva végérvényesen eldőlt a sorsunk. Most minden érdeklődésünket és az egész fantáziánkat a várakozás izgalma töltötte be.

Nehezen, de eltelt a három nap is, de a tárgyalásról semmi hír nem érkezett. Sokak szerint Zsilaván hónapok is beletelnek, míg az ítélet hozzánk is eljuthat. Én sehogy sem tudtam beletörődni s egész nap azon töprengtem, hogy miként lehetne legalább neszt venni annak, ami a tárgyaláson történt. Valamit ki is okoskodtunk. Megtudtuk, hogy október első napjaiban több cellatársunknak tárgyalása lesz és „biztosak” voltunk abban, hogy a dubában találkozni fognak olyan rabokkal, akik a szárazajtaiak cellájából valók. A szárazajtaiak egyik védője védte Csögört is, és merész fantáziával elképzelhetőnek tartottuk, hogy e kettős áttételen keresztül átszivároghat valami. Eltekintve a kombináció naivitásától, ezúttal is hamar bebizonyosodott, hogy a rabok számára semmi sem bizonyos. Már csak egy-két napról volt szó, de a fogházigazgatóság, mint ha éppen a mi számításainkat akarná keresztülhúzni, váratlan intézkedéssel lepett meg. Október 1-én, v. másodikán reggel, bevonult a cellába az ügyeletes, teljes kísérettel s bevezető és magyarázat nélkül felolvas a listáról kb. 80 nevet. Közülünk először az én nevemet olvasta és a torkomba szaladt a szívem. A szorongásom csak akkor engedett fel, amikor sorra meghallottam Csögör, Balogh és Jordáky nevét is.

– Mindazok, akik a nevüket hallották – fűzte hozzá a felolvasáshoz az ügyeletes –, összeszedik a holmijaikat és kivonulnak a kapu alá, de azonnal. Semmiféle beszélgetés és búcsúzkodás nincs.

Sebtében felmarkoltuk a rongyainkat és a pokrócainkba csavartuk. A szobafőnök azonban ránk rontott és kicsavarta kezeinkből a pokrócokat. Azután futólépésben a kapu alatt sorakoztunk fel. Izgatottan sűrögtünk forogtunk és kérdezősködtünk, hogy magyarázatot és útbaigazítást kapjunk a fejleményekre nézve. A fene tudhatott itt eligazodni. Elvisznek Zsilaváról? Milyen kritérium alapján választották ki éppen ezt a nyolevanat? Vagy talán azokról van szó, akiknek az ügye véglegesen lezárult s most szállítják el őket a kényszermunka helyére? A csatornához? A sóbányába? Sok olyan ember volt köztünk, akiről én is tudtam, hogy már csak a büntetésük helyének a kijelölése volt hátra. Akadtam viszont olyanokra is, akik évek óta itt penészednek s ahogy ők mondják azt sem tudják miért. Volt itt közöttük enyhén elítelt és életfogytiglanos, öreg és kiskorú, volt tábornok és munkás. Az altisztek ordítóva követeltek csendet s úgy kerülgettek zajongva mint valami dongók. Az ügyeletes tiszt a sor elején a papírjaiban böngészett. Honnan, honnan nem, elindult a hír, hogy nem szállítanak sehova, hanem kis cellákba szórak szét. Hirtelen eszünkbe jutott, hogy álljunk egymás mellé. Már a pusztá feltevés, hogy esetleg szétszórnak, rendkívül elszomorított. Azt hittük, ha egymás mellett állunk, legalább kettesével maradhatunk.

Az ügyeletes tiszt éles hangon kiáltotta.

– Akinek a nevét olvassom, azonnal kilép a sorból és ideáll.

Az első csoportban kb. 20-25 nevet kiáltott és köztük volt Jordáky is. Még arra sem volt ideje, hogy elbúcsúzzon, máris elvezették. A második csoportba engem kiáltottak és vezettek el s így Csögör és Balogh beosztásáról nem értesültem. Át az udvaron, egy másik hosszú épület alagsorába vezettek. Olyan sötét volt, hogy csak félve botorkáltunk, mialatt vakon, kapkodva kerestünk valami támaszt. Az ör időnként meggyújtott egy-egy gyufaszálat, de a huzat egy pillanat alatt elfújta a lángocskát. Szemeink azonban kezdték lassan megszokni a sötétséget s csakhamar mintha homályosan láttuk volna a kétoldalt mind mélyebbre vonuló szurkos téglafalakat. Hol jobbra, hol balra kanyarodtunk. Mi lesz ebből? Végre megállítottak egy kanyarban s onnan rendre, kettesével, hármassával, cellákba raktak. Én a 2-es cellába kerültem egy aradi tisztviselővel.

Az új cella egynegyede lehetett a réginek, s kellemetlenül szűknek tűnt. Sötétebb és hűvösebb is volt. Amíg a nagy cellában még aznap reggel is alsóruhára vetkőzve védekeztünk a meleg ellen, itt már az első percekben minden rongyomat magamra kellett aggatnom, annyira fáztam. Szemben ledeszkázott ablak, két oldalt sűrűn egymás mellett 3 emeletes keskeny vaságyak. A jobb sarokban, pont az utolsó ágy mellett a „tineta”.¹²

Rövid szünet után megkezdődött a szokásos ismerkedés. Itt vasgárdistákat, cionistákat, tábornokokat, parasztokat, külföldieket stb. találtam. A szobafőnök egy ezredes volt, annak a hadseregnek az ezredese, aki futólag már ismert a nagy cellából. Ő is ugyanúgy került ide, mint én kb. két hónappal ezelőtt.

(...) A fekvőhelyemet pont a WC-hordó mellett, földszinti ágyban jelölte ki. Mint gazdátlan ágy, teljesen ki volt fosztva, a szalmazsákjából széthordták a szalmát s a rongyai darabokban fityegtek az ágy vaspántjai között.

– Megmondom őszintén, – magyarázta az ezredes – ez a legrosszabb hely, de az új emberek itt kell, hogy kezdjék. Ha majd valaki elmegy, akkor egy hellyel beljebb kerülhet. Tíz ember eltávozása után már joga lesz az első emeletre kerülni. Ott nincs olyan hideg, mint itt a földszinten, pár centire a cementtől.

– Kik jöttek újonnan a cellába? – kérdezte most már valamennyiünk érdekében.

A felsoroltak közt volt Jordáky is. Azonnal izenni is akartam neki, de mindenkinek akadt egy-egy vádlott-társa, vagy jó ismerőse s a nagy tolongás miatt éppen csak a nevemet tudtam közölni. De egyelőre ezt is sikernek könyveltem el.

Valamelyik nap az 1-es cella lakóit orvosi vizitre vitték s elhaladtak az ajtónk előtt. Visszajövet Jordáky hangosan megjegyezte az ajtónk előtt, hogy Csögör a 9-esben van. Balogh a 7-esben volt. Ezt meg az egyik tasnádi ifjú mondta be. A tasnádiak közül többen 3 évnél kisebb büntetése volt s ezért újabban korvoadára¹³ használták őket. Egyesek árpakásával telt csebreket, mások „tinetákat” cipeltek. Az ör végigkopogtatta minden cella ajtaját, mire a szobaügyeletesek az ajtóhoz siettek a telt hordókkal. Amikor az ör kicsit elmozdította az ajtót, a hordót kitolták a folyosóra. Egy pillanat műve volt. Az ajtó újból becsattant. Azután futólépéseket lehetett hallani, erőlködést, sürgésforgást, csoszogást. Egy ilyen alkalommal hallottam a nevem, majd az izenetet, hogy Balogh a 7-esben van.

Bármennyire is kockázatos volt, sohasem mulasztottam el az alkalmat, hogy a többi cellák előtt elhaladva ne mondjak én is valamit hangosan, ha mást nem, legalább a nevemet és a többiek nevét. Itt azt is fontos volt tudni, az is napra szóló élményszámba ment, ha kiderült, hogy a másik még él és hol van (...)

Közzéteszi: Demeter Zayzon Mária

¹² tineta=kübli

¹³ corvoadá=kényszermunka

A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig I.

A Székelyföld jelenleg Hargita és Maros megye határán lévő kistáját nevezik Sóvidéknek. A Korond pataka és a Kisküküllő völgyében elterülő Szováta város, Parajd és Korond községek, Atyha, Alsó- és Felsőfálva, Sóvárad, Siklód, Szolokma és Ilyésmező falvak, valamint Békástanya, Fenyőkút, Pálpataka és Szakadát tanyák tartoznak – ahogy a helybeliek mondják – „a világvégére szorult vidékhez.” Nevét a szinte minden településben előforduló sóról, nagyon régóta művelt sóbányáiról kapta. Mintegy száz sóra utaló határ-, patak-, dűlő- és útnév bizonyítja az elnevezés megalapozottságát.

A tájak gazdasági, társadalmi életének alakulásában, a falubokrok létrejöttében és az iskolák történetében is döntő szerepet játszott a só. A környék állandó keresetforrása volt a sófalvi-parajdi sóbánya, még akkor is, ha csak télen folyt a harang alakú aknában a kitermelés. Az Udvarhely környéki székelyek 1604-ig a Szászföldön is szabadon árusíthatták a sót, 1527-től kezdődően pedig pontos adataink vannak arról, hogy a földvári sólerakat számára – éveken keresztül – milyen számottevő jövedelmet jelentett a székely só.¹⁴

A sókitermelés, szállítás, a pénzügyi műveletek nyilvántartása – bármilyen kezdetleges volt is – bizonyos iskolázottságot követelt. Az iskolatörténet megírásánál tehát mindenképpen számolni kell a sóbánya, pontosabban a bányahivatal jelenlétével. Különösen a XVIII. század végétől, amikor a II. József kezdeményezte tanügyi reformok nyomán létrejöttek a bányák mellett az állami iskolák.

A Sóvidék egyházi megszottsága szintén rányomta bélyegét a táj iskolatörténetére. A reformációt követően a települések egy része református, illetve unitárius lett. A XVIII. század elején pedig – az ellenreformáció előretörésével – a katolikus egyház döntő fölénybe került Atyhában, Korondon és Szováton. Atyha például a XVI. század végén, a XVII. század elején – alig három évtized leforgása alatt – háromszor lett unitáriusból katolikussá.¹⁵ Mindez természetesen mély nyomokat hagyott a vidék művelődéstörténetében is. Egy-egy településen belül néha két felekezeti iskola működött. Korondon századokon át egymás mellett tevékenykedett a katolikus és unitárius, Szováton a katolikus és református iskola. Parajdon a XVIII. század második felétől 1848-ig három iskola (református, katolikus és a bánya) szolgálta az elemi fokú oktatást. Ez a sokszínűség jobbra ismeretlen a hasonló nagyságú tájegységek iskolatörténetében.

A sóvidéki iskolázás kezdetei

A szakirodalom a székelyföldi népoktatás kialakulásának kezdetét a XIV. és a XV. századig vezeti vissza, a Sóvidék tekintetében azonban csak a XVII. századtól beszél-

¹⁴ Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Fiskális Levéltár (ErdFiscLvt) VI/A szekrény. Fasc. 1, Libri 2. A-1659.

¹⁵ Nagy Géza: Reformáció a Sóvidéken, Református Szemle 1957. 359-366. old.

hetünk értékelhető adatokról. Ami természetesen nem jelenti az iskolák teljes hiányát a korábbi időszakokban.¹⁶

A reformáció elterjedése kedvező feltételeket teremtett a falusi iskolák létrejöttéhez, az oktatás színvonalának emeléséhez. Az 1567. és 1576. évi adóösszeírás, és a XVII. század eleji lustrák sóvidéki adatai alapján arra következtethetünk, hogy a települések mindenikében iskola is működött. Erre utal, hogy az iskolázottság bizonyos fokára eljutottak szükségesnek, elengedhetetlennek tartották, hogy a nevük mellé odairják a „literatus – Deák” jelzőt is.

A sóbányák élén iskolázott kamaraispánok, íródeákok, mázsamesterek állottak. A XVI. században Sófalvi Literati (más forrásokban Illyesi Bálint, János Deák), valamint Váradai Kis Pál Deák, akinek nevéhez Szováta keletkezése is kapcsolódik, mindenképpen az úttörők közé tartoztak.¹⁷

A XVII. század közepén a Sóvidéken és környékén, később pedig a csíksomlyói zárdában tevékenykedett Kájoni János szerzetestársa, a szováti születésű Domokos Kázmér, aki római katolikus püspökként hathatósan támogatta az iskolákat. Ő rakta le a mikházi ferences zárda alapjait és tolmácsként működött a Boszniából idekerült szerzetesek és a helyi lakosság között.¹⁸

Az első, eddig ismert írásos adatunk az egyik legelzártabb településből, Siklódról származik. 1629-ben a siklódi református egyház külön válik Küsmödtől, iskolát is fenntartó önálló egyházközségként szerepel.¹⁹

Az iskola iránti fokozódó érdeklődést bizonyítja, hogy a nagyobb iskolaközpontok anyakönyveiben a XVII. század közepétől egyre gyakrabban tűnnek fel a sóvidékiek. Ezek sorában Sóvárád, Siklód és Atyha vezet. 1653-ban a marosvásárhelyi református kollégium tanulói között találjuk Siklódi Györgyöt, 1659-ben Sóváradi Tamást, Sóváradi Jánost és Siklódi Istvánt.²⁰ 1689-ben Kibédi Pál neve mellé pedig bejegyezték, hogy sóváradi iskolamesterré lett.²¹

A XVII. század elejétől kezdődően a sófalvi-parajdi sóakna jövedelmének egy részét egyházak, iskolák fenntartására fordították. 1700-ig a bánya jövedelméből évente a székelyudvarhelyi iskola rektora 78 forinttal, a székelykeresztúri rektor 10, az erdőszentgyörgyi pedig 20 forinttal részesült.²² Az említett összegek átadásra nem ment döccenők nélkül. Erre utal Veresmarti Gáspár 1661-ben keltezett és Kemény János fejedelemhez intézett levele: „A mostani öt [öt – T.Z.] esztendejet el töltött Atyánkfia jelenti, hogy az elmúlt esztendei majustol fogva egy pénzt sem fizetett a Camara Ispan, ez dolgot értven a többi Atyánkfia így nem örömet mehetnek olyan helyre a holot

¹⁶ A XV-XVI. századi székelyföldi elemi iskolázásról ld. *Dankó Ádám*: Az oktatásügy kezdeteiről Székelyföldön. Korunk 1970. 1733-1736. old. 1944. 171-177. old.

¹⁷ *Veres Eudre*: Báthory István erdélyi fejedelem levelezése. II. Kvár.

¹⁸ Siklódi református egyházközség levéltára. c/25. Az egyházközség inventáriuma 1825-ben: „1629-ben költ Deliberatio a Siklódiaknak a küsmödi Templomtól való elszakadások, s Praedicator s Schola Mester tartás iránt Lejendő szabad Tettcsésökről.” *Péterffy László*: A siklódi egyházközség monográfiája, 1957. Kézirat: Siklódi református egyházközség levéltára. Az okirattal kapcsolatosan megjegyezte: „...az 1848. évi nagy tűzvészkor megsemmisült.”

¹⁹ Állami Levéltár Kolozsvár. Mont. Fhes. levéltára. 42/1700.

²⁰ Székelyudvarhelyi református egyházkerület levéltára, Nr. 45. Leges scholae orthodoxae Udvarhelyiannae. Történelmi Tár. 1896. 369-370. old.

²¹ „Mester számára való örökségek: Vagyon a Lókon egy szántó föld, a Felső határban vagyon egy szántóföld, a hegymegi bércezen vagyon egy föld a köves patakon egy szántóföld. Az Alsó határon nyáros alatt egy szántó föld...” Marosi református egyházközség levéltára. I/4 sz. Matricula 87-88. old.

²² Székelyudvarhelyi Egyházmegye Levéltára. Liber Ecclesiae orthodoxae in Sede Udvarhelyi existentis 1643, 30. old.

fizetéseket eltartják, mert abból kellene ő kegyelmeknek is elniek. Mostan rendöltünk oda egy becületes Atyafiat, Igaz Kálmánnak hiják, ezt halván féló, megh ne idegenegiek. Kérem ezért Nagodat mint Kegielmes Uramat, tudvan azt, hogy a Fejedelmek Kegielmessegeből lakhattak ot a nyomorék helyen eddigis a Tanítok, méltotzassék parantsolni az Sofalvi Camara Ispannak, mind az előbbi Tanítanak salariomanak megh fizetése felől, mind a jövendőnek onét deputaltatott salariomanak idejében illenkezöképpen valo administratiojarol.”²³

A „nyomorék helyen” az iskola századokon át tized, sőt századrangú kérdés volt. Kivétel Sóvárád, ahol 1643-tól megszakítás nélkül találunk iskolára, mesterekre vonatkozó adatokat. 1643-ban a sóváradai „rector” jövedelmeit sorolják fel a források²⁴ az 1648. március 24-én pedig „Stephanus Udvarhelyi mester”-t említik.²⁵

A XVII. század közepétől a rendelkezésünkre álló adatok fényében bátran állíthatjuk: a Sóvidék valamennyi településében – ha kisebb-nagyobb megszakításokkal is – iskola működött. Sófalva ekkor állandó rektort tart. Az 1656-os parciális zsinat a dályai, agyagfalvi, galambfalvi, keresztúri, etédi, küsmődi, kissolymosi és farcádi eklézsiákkal együtt a sófalvi egyházközösségnek is megtiltja, hogy hanyag, tudatlan és járatlan tanítót alkalmazzanak.²⁶

Az 1669. július elsején tartott székelyudvarhelyi zsinat a következő határozatot hozta: „Parajd minden jussát mind Templomból, ahoz valo bonumokból (javakból) kezét kiviszi, szanto földekből, széna rétekből valamelliek az sófalvi határ(an) vad(na)k, sófalviis ne kenszericze sem Templum építtessere, sem Preadikátor és Schola Mester haza(n)ak és azok körülvalo épületek építésere.” Tehát ekkor – bár dúlt a parajdi és sófalvi egyház különválása körüli vita – a parajdi iskola felépítéséig a gyerekek Sófalvára jártak. Az előbb említett székelyudvarhelyi zsinati határozat harmadik pontja világosan meg is fogalmazza: „...más huva Parajd ne foliamodjék, hanem Sofalvara mennien vissza.”²⁷

A legkisebb sóvidéki település, Szolokma, iskolájáról is – 1694-ben bejegyzéssel – az előbb említett forrásból szerzünk tudomást.²⁸

A XVII. század végén és a XVIII. század elején a sóvidéki iskolahálózat fokozatosan kibővül, az iskolatörténeti adatok megsokasodnak. 1692-ben Sóvárádon a községnek nem volt elég ereje az iskola a mester-telek karbantartására és ezért bár a „Pap háza és Schola körül való kerteknek megépítésében hanyagok, de megtekintvén ez mostani nyomoruságos szük időt”, a vizitáció elengedte a büntetést.²⁹

A Sóvidék legnépszerűbb településéből, Korondról, az első iskolatörténeti adatunk 1716-ból származik, amikor névszerint említik „Gregorius Thamási de Altorja Ludimagister”-t.³⁰ Az atyhai katolikus egyház javainak 1716-os jegyzékében azt olvassuk,

²³ Ugyanott 36. old.

²⁴ Ugyanott 67. old.

²⁵ Korondi római katolikus egyházközség anyakönyve. Csíkszeredai Állami Levéltár. Egyházi anyakönyvek. Nr. 152. 16. old.

²⁶ Atyhai római katolikus egyházközség anyakönyve. Ugyanott. Nr. 11. 1. old.

²⁷ Ugyanott.

²⁸ Eryhában 30 katolikusnak, egy személy pedig unitáriusnak vallotta magát. Pálfalván egy katolikus, egy unitárius, míg Korondon 31 unitárius és tíz katolikus nevét jegyezték fel. *Dr. Vass Miklós*: Tanúvallatás arról, hogy Atyhán, Pálfalván és Korondon a megnevezett személyek milyen vallásúak. Korond 1625. július 24. Keresztény Magvető, 1905. 211-215. old.

²⁹ *Tözsér-Fosztó-Kozma*: Az erdélyi unitárius egyház története. Fordította *Márkos Albert*. 1942. (Kézirat: Erdélyi unitárius püspökség gyűjtőlevéltára. II. 277. old.)

³⁰ Korondi római katolikus egyházközség anyakönyve. 45. old.

hogy van „egj csengettyű az okolába valo.”³¹ 1719-ben Atyha iskolamestere Balla Tamás, 1720-ban pedig „Martinus Litterati”. Ettől kezdődően évről-évre ismerjük a korondi, illetve atyhai tanítók névsorát.

A XVIII. század eleje jelentős változásokat hozott az egész Sóvidéki és elsősorban a korondi iskola történetében. Míg az 1625. július 24-i korondi tanárvallatáson a korondiak, atyhaiak, pálfalviak többsége unitáriusnak vallotta magát,³² addig a XVIII. század elején, az ellenreformáció előretörésével, a helyzet gyökeresen megváltozott. Évekig húzódo pereskedés után, az egyházközségi vagyon elosztását szabályozó állami rendelkezések alapján a korondi unitáriusok elveszítik előbb templomukat, majd iskolájukat is. 1720-tól 1750-ig erejüket már-már meghaladó erőfeszítéssel külön templomot építenek maguknak. Az 1719-1720-as események történetét szinte napról-napra ismerjük. A Gubernium 1720. február 12-én kelt végzésével elrendeli, hogy „A régi Perochiális Fundus az Oskola Házal együtt, ahhoz tartozandó superaedificiumokkal együtt, maradjon a Catholica Ecclesianak”, azzal a kikötéssel, hogy az unitáriusok „Parochiális vagy Oskola Házokban két hétig ne exturbáltassanak” (háborítottassanak).³³

1720. május 27-én megtörtént a parókia és templom javainak a katolikusok és unitáriusok közötti szétválasztása. Az erről szóló feljegyzés pontos képet nyújt az iskola épületéről, ahová azelőtt katolikus és unitárius gyerekek egyaránt járhattak: „...az Méltóságos Regium Cubernium Comissióját és az fön megirt Accordát ő Kegyelmelek előtt megolvastuk; Azonnal Szombatfalvi Zsigmond uram az Udvarhelyszéki Catholicusok curatora az Parochia és Schola Házok épületek consideratiojéért in paratis H.flor. 30 deponála, melyeket is az Unitaria Részről való Atyafiak ő Kegyelmelek leválának. Innen által menének az uton a *Schola Házhoz*, melynek vicinusa is mindenfelől közönséges falu utja, ezen Schola Házat is fundussával és az úton alól való kús porondtskával edgyütt resignálók ugyan az Korondi Catholicusoknak.”³⁴

Míg Korondon a felekezeti viták évekre visszavetették az iskola ügyét, addig a szomszédos sóvidéki falvak komoly erőfeszítéseket tettek az iskolák fejlesztésére. A XVII. század végétől ugrásszerűen megnőtt a székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi, kolozsvári, nagyenyedi kollégiumokban tanuló sóvidékiek száma. Az 1689-től vezetett székelyudvarhelyi katolikus gimnázium anyakönyvében vannak olyan osztályok, ahol négy-öt atyhai vagy korondi szerepel.³⁵ A kolozsvári református kollégiumban pedig „1659. október havától a rudimentaristák tanítója Sóváradai Mátyás volt. Sóváradai nevének leírása volt Apácza utolsó vonása az Albumban.”³⁶

A fontos középfokú iskolák anyakönyvei sok adatot tartalmaznak a falusi iskolamesterek kiletére vonatkozóan is. Az anyakönyvek legtöbb esetben a tanuló sorsának további alaku-

³¹ Korondi unitárius egyházközség anyakönyve. Csíkszeredai Állami Levéltár. Egyházi anyakönyvek. Nr. 163. 6. old.

³² *Veszely Károly*: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. Kolozsvár, 1860. 64. old. *Protopopescu, Lucia*: Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805. București, 1966. 60. old.

³³ *Bozac, Ileana*: Școlile de la salinile din Transilvania la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Anuarul Institutului de istorie. 1960. 283. old. – A XVIII. század végének iskolapolitikájára: *Trócsányi Zsolt*: Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmainak történetéhez. Bp. 1978.

³⁴ Erdélyi Thesaurarius Levéltára. Acta Nr. X.6. sorozat 66. csomó 1773. V. 18. 173.

³⁵ Főkonzisztórium Levéltára. 199/1800. Enyedi Órás János tevékenységére: *Jancsó Elemér*: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai. Bukarest. 1955. 289. old.

³⁶ Székelyudvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára. Protocollum seu Matricula Ecclesiarum in Dioecesi Udvarhelyensi Existentium. Renovata Anno 1779 sub Praesidio Stephani TS Kovásznai Senioris. 63., 68. old. Főkonzisztórium Levéltára. 268/1797.

lását is nyomon követték, többen közülük tanítóként kerültek vissza a szülőföldjükre. A parajdi sóbánya pedig egyenesen igényelte a helyi sajátosságokat is ismerő hivatalnokokat. Éppen ezért a sóbánya német tisztviselőinek gyerekei közül többen tanulnak a székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi kollégiumban. 1749-ben Mengel Károly, 1758-ban Brunek Ferencz írta be nevét a székelyudvarhelyi anyakönyvbe.³⁷ Mindketten következetesen használták a Parajdi utónevet. Az utóbbi később, 1768-ban már a dési sóbánya főnöke, ezt követően pedig a solymosi sólerakat vezető hivatalnoka.³⁸ Az 1715-től vezetett udvarhelyszéki református egyházi vizitációs jegyzőkönyvek alapján egészen pontos képet alkothatunk a sóvidéki falusi iskolázás állapotáról, fejlődéséről. A korondi unitárius felekezeti iskolában a névszerint ismert első tanító Szabó Mihály, aki 1762 és 1773 között szolgált.³⁹ 1717-ből van az első adatunk a szovátai katolikus iskoláról: egy korabeli szabályzat értelmében a hívek fát hordanak és vágnak a szovátai és selyei mester számára.⁴⁰

Bár a tanítás színvonala, az iskolák látogatottsága – még az 1788-as összeírás alapján is – sok-sok hiányosságot mutat, a helytörténeti kutató örömmel fedezi fel az iskola iránti fokozódó érdeklődést. Egyre kevesebb az úgynevezett „jövő-menő” tanító, nagyon sokan közülük 25-30 évet is egy helyben maradnak. Fábián András oskolames-ter például 45 évig (1799-től 1844-ig) tanított Sóváradon.⁴¹

A XVIII. század elejétől feltűnnek az első sóvidékről való külföldi egyetemjárók. 1738-ban a leideni egyetem katalógusában szerepelt egy sófalvi utónevű diák,⁴² 1813-ban a heidelbergi egyetem teológia karán tanult Sóvárad Páterfi László,⁴³ 1817-ben a marburgi egyetemen pedig Korondi János.⁴⁴ A felekezeti iskolákhoz képest külön színt, másfajta oktatási formát jelentett a parajdi sóbánya mellett létesített iskola.⁴⁵ A sóbányák mellett működő iskolákban próbálták érvényesíteni a közoktatás egységesítésére irányuló bécsi törekvéseket, az 1774-ben kiadott Allgemeine Schulordnung és az 1777-es Ratio Educationis előírásait. Összehasonlítva a fém- és aranybányák mellett működő iskolákkal, a sóbányák szellemi hajlékaiban folyó oktatás azonban legtöbbször még a falusi iskolák színvonalát sem érte el.⁴⁶ Parajdon 1780-tól 1848-ig említik a sóbánya melletti iskolát. Tanítóiról pontos névsort közöltek az évente kiadott schematizmusok, a bányavezetés felváltási adatai. Ezekben az iskolákban a fő cél a német nyelv elsajátítása volt, amelyet kötelezővé tettek tanító, tanuló számára egyaránt. A parajdi tanítókat többször is megrótták ebbéli hiányosságukért.⁴⁷ Tanultak még betűvetést, silabizálást, olvasást és kevés számtant. Gyakorlati jellegű tantárgyakról viszont egyetlen adat sem maradt fenn.

³⁷ Ugyanott. *Protocollum Visitationum Ecclesiarum Reformatarum in Dioecesi Udvarhelyiensi Existentium* 1780. Évfolyam szerinti lapszámozás nincs.

³⁸ Erdélyi Thesaurárátus Levéltára, Exactoratus Fundationalis. Iratok. Km. 17. csomó/1787.

³⁹ Főkonvizitóriumi Levéltára. 95a/1788.

⁴⁰ Marosvásárhelyi Állami Levéltár. Marosszék levéltára. 2404/1787.

⁴¹ Ugyanott 4524/1789.

⁴² *Sipos Gábor*: Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest. 1980. 110. old.

⁴³ *Vidéki*: Atyhai néptanoda és téli olvasó egyesület. Vasárnapi Újság. 15/1848. 89-93. old.

⁴⁴ Székelyudvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára. *Protocollum Visitationum Ecclesiarum Reformatarum in Dioecesi Udvarhelyiensi*. 1782. – Vö. *Mészáros István*: Katolikus kisiskoláink 1714-1773 között: Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. (Szerk. *Mészáros István*) Bp. 1980. 79-80. old.

⁴⁵ *Fülöp G. Dénes*: Az alsófalvi református egyházközség története. 1959. Kézirat: Alsófalvi református egyházközség levéltára.

⁴⁶ Marosi egyházmegye levéltára. LIV./22.

⁴⁷ A vizitáció Korondon 1834-ben a következőket jegyezte fel: „A klasszisba kemencét rakó fazekasnak adott 2 Magyar forintot. A mester két házában két kemencét rakó faze-

A sóbányák mellett működő iskolákban – eltérően a falusi elemi iskoláktól, ahol általában Szent Márton naptól Szent György napig tanítottak – egész évben foglalkoztak a gyerekekkel. A tanító megalázó, embertelen körülmények között, legtöbbször lakás nélkül tengette életét.⁴⁸ Parajdon névszerint öt tanítót ismerünk. Közülük Bartók Tamás 1816-tól 1848-ig állt az iskola élén. A parajdi tanítók sorsa különösen nehéz lehetett, ha vállalták a lemondással járó kellemetlenségeket is. Lemondásukat azonban nem fogadták el, bár 1788-tól kezdődően valamelyest emelték a bérüket.

Az „iskolák felette szükséges voltát” maguk a bányatisztviselők is látták. Éppen ezért az iskolafejlesztését sürgető kérdéseikkel gyakran fordultak a felsőbb hatóságokhoz. A szerencsés véletlen folytán a XVIII. század végén, XIX. század elején az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság három tagja élt Parajdon. Enyedi Órás János kirurgus, Gyűjtő István mázsamester és Koprziva Ferenc kamaraispán. Mind hárman képzett bibliofil emberek voltak és valóságos szellemi központ alakult ki körülöttük. Enyedi Órás János „egészségügyi katekizmusa”, a Falusi ember patikája című könyve 1801-ben két kiadást ért meg. A másik két tisztviselő is több kötetet jelentetett meg.⁴⁹ A korabeli feljegyzések szerint „tudományokra és tudós levelezésre” hajlamos férfiak voltak. Azóta sincs példa arra, hogy a sóbánya ilyen szellemi pezsgést eredményezett volna.

Se szeri, se száma szoknak a kérvényeknek, amelyekben Enyedi Órás János – aki minden valószínűség szerint Parajdon is halt meg 1820-ban –, a sóbánya iskolája mellett a helyi református iskola „felállítását” is sürgette: „...jó lelki esmérettel írom, hogy sehol Erdélyben oly szüksége nintsen a Tanító Mesterre egy eklézsiának, mint Parajdnak, azért... alázatosan instállok azon Tiszti Tisztelendő Szent Széknek, ahol méltó kérés fenforog, hogy nevezett eklézsiának méltóztassanak kegyelmesen olly módott feltalálni, hogy itt a Gyermek Tanitása had álljon fel.”⁵⁰

A XVIII. század végén, XIX. század elején a táj iskolahálózata keveset változott. Az egész szék oktatása továbbra is sokadrendű kérdés maradt és az iskolák – minden helyi erőfeszítés ellenére – általában siralmas állapotban voltak. A székelyudvarhelyi református kollégium tudós professzora jogosan fakadt ki: „Mindhárom vallásbeliek (katholikusok, reformátusok, unitáriusok) aprógyermekiek falusi oskolabeli tanulások, s tanítások igen gyenge lábon áll. Fiú, s leány gyermekeink elegendesleg vannak, a tanítók gyengék is, nem is eléggé jutalmaztatnak meg, gyermek kezébe való, s annak elméjéhez alkalmaztatott könyv kevés vagyon, ösztönző, jutalom sehol sincs.”⁵¹ Ezeket a megállapításokat megerősíti Erdődi János két részes korondi „riportja”: „Az iskolák nagyon gyengék. Télen egy hasábfával a hátukon ballagnak a gyerekek a ludimagisterhez, hogy ott semmit se tanuljanak.”⁵²

A reformkor eszméi termékenyítőleg hatottak az itteni iskolák működésére is. Korparancsként vetődött fel az anyanyelvű oktatás kötelezővé tétele. A református Egyházi Főtanács 1833-as határozata után az erdélyi unitáriusok 1841. augusztus 23-án éppen Korondon tartanak zsinatot, ahol kimondják – az oktatás megreformálását célzó törek-

kasnak 6 forint 50 krajcárt.” Marosvásárhelyi Állami Levéltár. Székelykorszti unitárius esperesség iratai Nr. 5.77. old.

⁴⁸ 1845. október 4-én „Sóváradon megjelenvén, midőn sem az iskolaház elkészítve, sem a tanítás el kezdve nem volna, mind az iskolaház kimeszelését, s a különben is nagyor szük és alkalmatlan iskolaháznak kiigazítását, megpadolását a megyebírónak kötelességévé tettem” – jelentette a körli lelkész. Marosi református egyházmegye levéltár: LIV/29.

⁴⁹ Tőzsér-Fosztó-Kozma: i.m. 319. old.

⁵⁰ Az 1629-ben Ádámoson tartott unitárius zsinat elrendelte, hogy a mesterek „illendő ruhát viseljenek, ellenkező esetben... egy forint bírságot fizetnek.” Ugyanott. 313. old.

⁵¹ Benkő Samu: Sorsformáló értelem. Bukarest, 1971. 92. old.

⁵² Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. Liber Ecclesiae. 42. old.

vések mellett – „minden tárgy magyar nyelven tanítassék, még pedig az 1841–42. iskolai éven elkezdve.” Erről a legilletékesebb, Brassai Sámuel, az „utolsó erdélyi polihisztor” így számolt be: „A gymnasiumokban jól végzett ifjú görögül, latinul jól, számvetést, talán kis űrtant, földiratot (Romáét vagy Medeáét jobban mint Honáét) Historiát (kivéven a régít mit classicusaitól kapott) szegényül tudott, s az életre közvetlenül tartozó minden ismeretek híjjával volt. (...Valóban ennyi fonákság annyi, mintha elvül tettek volna az alsóbb osztályokat olly rosszul tanítani, hogy majd a felsőbbeket minden törekvéssel se lehessen jól. (...)) Gondolhatni-e szomorúbb állapotot, mikor anyanyelvünket véljük betegségnek; s vajon iskoláink nem e nyavalya korházai voltak-e?”⁵³

A sóvidéki „sorsformáló értelem” további alakulását már ezek a zsinati döntések határozták meg.⁵⁴

Tófalvi Zoltán

Negyvennyolcas honvédköltő a zánkai sírkertben

A zánkai sírkert központi részén, ősfás környezetben nyugszik Bozzay Pál lírai költő, 48-as honvéd. Különös síremléke már messziről magára vonja az ide látogató figyelmét: szinte hívja, csalogatja magához az érdeklődőt a csaknem két és fél méter magas, oszlopszerű építmény. Rajta egy név, semmi más, másfél évszázad időjárása lekoptatta már a feliratokat.

Bozzay Pál 1829. január 10-én egy kövágóörsi udvarházban látta meg a napvilágot, Bozzay József földbirtokos és Diskay Eszter gyermekeként. Születésével mindjárt árvaságra is jutott: édesanyja saját élete árán adott neki életet. A kis árvát szigorú édesapja nevelte, életéből bizony hiányzott az anyai gyengédség.

Fogékony, mélyen érző szívű gyermekként ismerték. Tehetsége korán fejlődött, szívesen bújt a könyveket, verseket írogatott. Édesapja a pozsonyi evangélikus iskolában helyezte el, ahol irodalmi társaságot alakított, melynek tagjai írogatással, szavaltokkal foglalták el magukat. Ennek a kis társaságnak a lelke, vezetője volt pozsonyi tanulmányai alatt.

Pozsonyból jogi előkészítő és jogi tanfolyamokra a késmárki evangélikus főiskolára ment, ahova a nagy tudású Hunfalvy Pál tanári működése vonzotta. Az iskolai tantárgyak mellett folytonosan és nagy szorgalommal foglalkozott itt is irodalmi kísérletekkel, amelyek biztos tanújelét adták kibontakozó tehetségének, elhivatottságának. A lírai költészet iránt főleg Petőfi példája vonzotta, lelkesítette. Költeményeit eleinte csak szűkebb baráti körben ismerték, nyilvánosan még nem próbált azokkal fellépni.

1847 nyarán, jogi tanulmányait bevégezve, visszatért szülőföldjére és gyakornokként Gulácson helyezkedett el. Ebben a minőségben ott volt az 1847-es pozsonyi országgyűlésen, majd az országgyűléssel együtt ő is Pestre költözött. Itt találkozott az ifjúság irodalmi törekvéseivel és legkiválóbb egyéniségeivel, bár tartózkodó, zárkózott természete nem könnyen engedte az ismerkedést.

Első verseit a Jókai által szerkesztett Életképekben tette közzé. Az 1846–47-es évek termései közül kitűnnek érzelmes hangvételű, bús-borongós szerelmes versei (*Szép kedvesem, Éjjeli bű, Ne nézz rám*). A *Holdas éjek* I. része megzenésítve napjainkban is ismert, kedvelt nóta, de kevesen tudják, hogy a szöveg az ő szerzeménye. 1848-ban a

⁵³ *Benkő Samu*: i. m. 191. old.

⁵⁴ *A tanulmány második részét következ számmunkban közöljük. (Szék.)*

haza, a dicsőség, a forradalom eszmevilága felé fordul költészetében, ekkor születnek olyan remekei, mint *A dicsőségről*, *Adjatok egy jó szót!*, *Hallgass el!* Ezek a versek magukra vonták Petőfi figyelmét is, különösen a dicsőségről írt költeményéről nyilatkozta, hogy „ettől a gyermektől sokat vár”. Voltak olyanok is, akik az ismeretlen Bozzay név alatt magát Petőfit sejtették. Az Életképekben jelentek meg 1848-ban a *Kelet könyvei* című költői elmélkedései is; amelyeket a szabadságharc eszméinek hatása alatt írt.

Nemcsak költészetével, hanem tetteivel is szolgálni kívánta a szabadság ügyét. 1848 nyarán, 19 évesen a honvédek sorába lépett, bár gyenge fizikumja nehezen viselte a katonasággal járó megpróbáltatásokat. Végigszenvedte a szabadságharcot, annak bukását. Osztrák fogságba esett és büntetésül besorozták a császári hadseregbe. A josephstadti, theresienstadti kaszárnyák sivár és kemény világa teljesen elgyötörte a fiatal, érzékeny költő testét és lelkét. Emésztette a honvágy, annál is inkább, mivel szíve-választotta életcélját már teljesen elzártnak látta maga előtt. Olvasgatással, írogatással igyekezett feledni helyzetének örömtelen, sivár napjait. Néhány, sikeresen hazajuttatott versét barátai helyezték el különböző lapokban. Gyötörte elhatalmasodó tüdőbaja is, amit még az itthoni hadjáratok alatt kapott. Eleinte még reménykedett a kiszabadulásban, de minden reménye meghiúsult, amikor édesapja sem tudta kiváltani.

Az 1848-52-es időszakban, kényszerű katonaéveinek szomorú világában születtek csüggedt hangvételű, hazaszeretettől, honvágytól átitatott, reménytől pislákoló költeményei. (*Kisírtam könnyeim, Eltűnt boldogság*). Petőfi szellemét kívánja vissza és beteg is kész harcolni hazája elveszett szabadságáért (*Petőfihez*).

1852-re annyira eluralkodott rajta betegsége, hogy májusban mint gyógyíthatatlant, elbocsájtották a hadseregtől. Testvérbátyja zánkai birtokára utazott pihenni s gyógyulni, de baja egyre súlyosbodott. Az orvosok már semmi reményt nem nyújtottak életben maradásához. Bátran viselte sorsát, csak június 23-án panaszkodott rosszulról. Másnap végképp megszűntek szenvedései. 1852. június 26-án temették el Zánkán, az evangélikus egyház szertartása szerint. Temetésén Király József kővágóörsi és Erdős Márton szentantalfai lelkészek szolgáltak.

A költő síremléke csaknem egy évszázad elteltével – leszámazottak és odafigyelő, hazafias érzelmű közönség hiányában – feledésbe merült. Az időjárás kikezdte a puha homokkőbe vésett feliratokat, leoptatta a nevet és az évszámokat. Olvashatatlaná vált a síremlék hátoldalán megörökített (azonosításra váró) versidézet is. Az 1930-as években Szalai Imre irodalmár, akinek családja az egykori Bozzay udvarházban élt, kutatta fel a sírt. A világháború majd az azt követő zűrzavaros, kommunista időszak alatt nem volt lehetőség Bozzay Pál emlékének hazafias ápolására, így a síremlék is lassan újra feledésbe merült. Csak 1977-ben – hála Benke László nyugalmazott révfülöpi iskolaigazgatónak, a környék lelkes helytörténeti kutatójának, sikerült újra felfedezni a köztudatban már-már feledésbe merült síremléket. Igazi támogatás nélkül azonban ez a kezdeményezés sem tartott sokáig. Csupán a rendszerváltás után nyílt igazi alkalom arra, hogy a 48-as honvédről Nemzeti Ünnepeinken rendszeresen megemlékezzünk, síremlékét megkoszorúzzuk.

E jeles hazafi, kiváló költő emlékének ápolására a Zánkán 1994 tavaszán megalakult civil szervezet, a Közéleti Klub keretei között ma már megkülönböztetett figyelmet fordítunk. Az 1994-es év végén összeállított és a helyi általános iskolának valamint könyvtárnak adományozott Bozzay verseskötetek hiánypótló és fontos szerepet játszhatnak az ifjúság hazafias nevelésében, lokálpatriotizmusunk erősítésében. Szorgalmazzuk az utóljára 1886-ban megjelent versek méltóan szép kivitelű, gyűjteményes nyomdai kiadását is, amelyben a Megyei Könyvtár támogatását máris élvezzük. Tervezzük, hogy rossz állapotban lévő síremlékét felújítjuk, a környékét méltón rendezzük. Azt is szeretnénk elérni, hogy az újonnan épült és 1994 szeptemberében felavatott

zánkai iskola felvegye Bozzay Pál nevét, hogy emlékét, munkásságának gyümölcseit soha ne feledjük.

Ehelyütt is megilleti a köszönet Benke László nyug. Igazgató Urat korábban kifejtett kutató munkájáért, melynek eredménye nagyon sok támaszkodót nyújtott e tárgyban kifejtett eddigi tevékenységünkben.

Poór Ferenc

Egry János ugocsai alispán jelentése 1849-ből

Az olvasó figyelmébe ajánljuk Egry János ugocsai alispánnak 1849. március 26-án, Halmiban kelt jelentését¹ összefoglalja az utóbbi hónapok során a megye területén lezajlott főbb katonai eseményeket és röviden jellemzi az ország pillanatnyi állapotát. A jelentés a megyei állandó Bizottmánynak volt címezve, annak tájékoztatására szolgált.

Az okmányból vidékünk történetének sok érdekes részéről szerezhetünk tudomást. Értesülhetünk róla, hogy az ugocsai nemzetőrök egyik tábora Izán volt. Megtudjuk, hogy az északkeleti határ – bár nagyobb harccselekményekre itt nem került sor, azért eléggé nyugtalan volt. Megtudjuk a különböző nemzetőresapatok vezetőinek nevét. Megismerjük a kor megyei szintű vezetőinek egy részét. Szinte megszemélyesül a történelem, az idők homályából előbukkannak azok az emberek, akik az akkori események cselekvő részesei voltak. Találkozunk, Morvay Elek százados, Zurics Ferenc, Woronieczky József, Szintay János nevével. Nem utolsósorban magával a szerzővel, akinek nevével korábban nem találkoztunk.

Bagu Balázs – Szakáll Mihály

Tisztelt állandó Bizottmány

Ezen év kezdetével sürjebben fordultak az ellenséges be ütésnek eseményei vidékünkre, úgy hogy a történetek gyors tselekvést inkább mint fürjebb tanátskozást igénylettek, – s ez oka, hogy pár holnap óta a tisztelt Bizottmány tanátskozás végett öszve nem gyűlt. Óhajtottam volna a történeteket a megyémre vonatkozólag élő szóval elő terjeszteni, a tisztelt bizottmánynak, de folytonos egészségí gyengélkedésem e szerentsémtől meg foszt így azokat rövid soraimba foglalom, de tartozunk a jelennek azon kötelezéssel, hogy jegyző könyvíleg át adjuk az utókornak, minő cselekvő részt vett Megyénk e jelen fontos perczekben Hazánk s Nemzetiségünk védelmébe: ugyan ís

1^{or} A Szöllösi Század Idrányi Százados² vezérlete alatt a Máramarosba lévő Izai Táborda hat heti szolgálatot tévén, datzára a vad vidéki zordon télnek, és hidegnek, a kellő rend – fegyelem pontos megtartása, és több hasznos szolgálatok telyesítése által, az oda való Kormánybíztos Ur dítsérése kí érdemlésével telyes számban és épségben tért vissza el hagyott övéihez, s tsak útközben egy Nemzetőr által vigyázatlanul, de akaratlanul el sütött puszka okozá a szerentsélen dobosnak tetemes sérülését – s talán majdan következett halálát.

¹ Az okirat a Beregszászi Területi Levéltárban található. A hiányos részek [...] olvashatatlanok. Fond 674, (Ugocsa megye főispánja) op. 12, jegy. hr. 1928. 1-2. lap.

² Idrányi Dániel (1815-1885), mint volt sorkatonát 1848 nyarán a nagyszőlösi nemzetőrség századosává választják, így a tárgyalt időszakban ez a beosztása. Később a máramarosi önkéntes zászlóalj, majd az ebből alakult 105. honvédszászlóalj századosa. Határőrizeti feladatokat látott el.

2^{or} Az ellenségnek Galiczia felől Veretzkénél szándékolt be törése hírére Nemzetőreinkből ki válogatott egy vadász csapat, kiknek Tisztjei Elő terjesztésem folytán, a tisztelt bizottmány által hagyattak helybe, s bár ha ezeknek el járása ellen némely rosszalló hírek szárnyaltak becsületük érdekébe kötelességemnek ismerem hivatali innegélyességgel nyilatkozni, hogy mind az ottani Kormánybiztos, mind a parantsnakis Őrnagy Martinyi Ur³ bár mikor elő mutatható bizonyítványaik szerint az elműtt Tisztelnek-fegyelem s rendtartás iránti pontosságukat a vadász csapatbelieknek pedig szinte [...] águkat rend fegyelem tartásukat ditséretes méltánnyalással el ismerik, e csapat azonban kettő híjával tért vissza szeretteihez, Tivadarból Siklóti, Daboltzról pedig Belényi karján sebet kapva a gyalázatos ellenség által elhúrtzoltattak, s tsaknem naponta érzékenyítik ember baráti keblemet a bús Özvegyek és aggott szülők el maradt kedveseik felőli kérdezősködésök, s itt különösen fel kérem a tisztelt bizottmány figyelmét Siklóti Zsigmond el hagyottjai iránti kötelességre, méltóztassanak a férj után esendő nőnek, s attyokat hazánkért kétkedésekkel kereső árvaik sorsát enyhíteni.

3^{or} A Máramarosi veszélyek az előbbi vonalon terhesevén, Morvay Elek Százados Ur⁴ vezérlete alatt, a Tiszántúli századokból újra egy Század küldetett az Izai Táborba, ezen Század szinte kellően tölté be Hazafiúi kötelességét, s tsak Pap Bertalan Nemzetőrnek hibás vigyázatlansága következte be két oláhnak szerentsétlen halálát, kinek tette azomba büntető hatalom előtt áll. Királyházáról azomba Csépes és Csedrekből Szöllösi Nemzetőrök fogolyá estek ezek háznépe sorsát is ajánlom a tisztelt bizottmány hazafisággal párosult könyörtületességébe.

4^{or} E hó elején a vész Megyénket is közelről fenyegeté, a kevés védelemmel fedezett Toronyai vonalon be tört ellenség, s rabló csoport közeledésének hírére a meg rémült Huszti lakosok éjjel lakásaikat el hagyva menekültek hó lepte rideg bérszekbe, s a Szöllösi hegyekbe, s ditséretére Szöllös várossa lelkesült bírójának, s a Szöllösi Nemzetőröknek a vett hír első pertzére – datzára az éjjeli setéttségnek és kemény hidegnek, lelkes el szántásggal siettek el rémült szomszéd polgártársaink védlésére, és vigasztalására – nem késtem magam is Szöllösre sietni, útközbe azomba Ujhelyi Ferenc fő szolgabíránktól, ki a vészély alapos meg tudása végett Husztról vissza tért meg értém, hogy a vissza vonult ellenség fékezésére Zurits Parantsnok⁵ és Voronyetzky őrnagy Urak⁶ vezérletek alá szükséges erő vonatik, sőt Szintay János Kormánybiztos Ur sürgöny általi tudósításomra ügyü s fegyverekbeni segély nyújtásáról tudósított, s így haza térve, egészségem rosszabbá változása miatt, s meg bíztam másod al-Ispán Urat, hogy a Környező veszedelem gátlására kellő rendeleteket és intézkedéseket megyénk részéről meg tenni sziveskedjék, s köszönettel el ismerem, miként mind azt miket fontosság [...] hazafiság igényelnek, buzgó készséggel véghez vitt, – az innen [...] ai két – és túl a Tiszai két Nemzetőr századok ditséretére meg kell említenem, hogy bár zsoldban, s élelemben hiányt szenvedtek, készséggel s minden ki törés nélkül vitték végbe a fáradalmas munkát, az ottani dolgok rendes folyamáról bővebb értesítést terjesztendhet elő másod al-Ispán Ur.

³ A „parantsnok”-nak említett Martinyi nem a szövegben említett vadászcsapat parancsnoka, mert Mertinyi Frigyes őrnagy ebben az időben a 21. honvédszászlóalj élén állt. Ennek a zászlóaljnak voltak alárendelve azok az egységek, amelyek időről időre váltották egymást a Vereckei szorosnál. Az iderendelt ugoccai nemzetőrök parancsnokai Ráthonyi kapitány és Farkas Sámuel hadnagy voltak. Lehoczky T.: A munkácsi vár és Bereg megye 1848/49-ben. 88. old.

⁴ Morvay Elek százados – egyelőre nem tudjuk azonosítani.

⁵ Zurics Ferenc honvéd alezredes (1812-?) A tárgyalt időszakban őrnagy, február 13-tól a Szatmár-Ugocsa-Máramaros megyében lévő csapatok (dandár) parancsnoka.

⁶ Woroniecky József (1828-?) honvéd őrnagy a tárgyalt időszakban egy gerillacsapat megszervezésére kapott megbízatást Máramaros-Sziget központtal. A határszáron teljesített – meglehetősen kelletlenül – szolgálatot.

Ami a közös Haza jelen állását illeti, bár ha a tisztelt Bizottmány előtt részletesen is tudva van, kettőt jegyzek meg:

1° *Hogy felső Táborunk egyesült erővel a főváros fele közeledik⁷, s ha Isten igazságos ügyünket mint addig is jobbjári vezetenik, telyesen hinnünk kell, hogy azon ellenséges fegyverek, miket az ármány és gaz árulás, egy nemzet élete és Szabadsága ellen rút zsoldos kezekkel köszörül, a szabadság lelkétől ihletett hazafiak tiszta elszántság által lelkesített mej vasaikon meg fognak törni.*

2° *Hogy a világ hírű fő Tábornok-Bem lelkes működése már a Muszka zsoldosok által is védlés alá vett Szebent szerentsésen be vette, a Isten segedelmével a setét szolgaság alatt nyögő Erdélyt az ellenség borzasztó pusztításairól és kínzásaitól fel mentendi. Közös itt a nyereség közös a diadal érzet; de vissza emlékeztetem a tisztelt Bizottmányt a Dérsi szerencsétlen tsata vesztés után⁸ vidékünk gyász jövőndő lepte rémületeire, s így nekünk az örömrre, s a hálára leg több okunk van. Ha a hajdannak politikai illedelmei sőt kötelességei közzé tartozott egy magoss hivatalnoknak kinevezése alkalmával öröm tisztelgéseit nyilvánítani a nélkül, hogy jövőndő működéseinek biztos irányát esmerhette volna, most midőn a ditső vezért tetteiben bámulyuk, ki Hadi szigorral vegyített szelíd ember bánása, igasságos ügyünk melletti lelkes el szántsága, s politikai mély böltsessége által, biztos alapját veti, a rég óhajtott Nemzeti függetlenségnek és szabadságnak, leg szentebb kötelességünket telyesítendjük, ha mint a Közös Hazának – parányi ugyan de ki egészítő részei – Hazafi el ismeréssel párosult hála érzetünket nyilvánítandjuk e ditső Hadvezérnek.*

Végre fájdalommal említem meg, hogy azon önkéntes Század, melynek kiállításába annyi Hazafiú buzgalom – oly tetemes pénzáldozat – s készség vala-el oszláshoz készül, s mi több azoknak, s kikhez való bizalom, és csatlakozás állítá az ajánlkozókat sor rendbe a Századtól egyenkénti el távozások miatt, többeket a gyalázatos és hűtellen meg szókés [...] úgy hogy szinte egy héti küszdelmem után alig vagyok [...] ket a Századhoz vissza utasítani, én azonba a tisztelt Bizottmány jóvá hagyása reménye fejébe meg kérendem a fő vezért, hogy a törvényes szabály alá esőket, és a kiknek kedvek van a Honvédek közzé sorozza, a többit pedig bótossá vissza, hogy többé ily alá való tett által a megyére és a Katonai dízses sorra gyalázatot ne hozzanak. Szükségesnek tartom köz hírré tétetni, hogy akár Honvéd akár Önkéntes haza térve szabadság vagy el bótató levelét 24 óra alatt a Megyei Kormányzó látomásázásával meg nem erősítendi, az illető előljárók, szigorú felelet terhe alatt mint szökevényt tekintsék, a Megyei Kormányzó pedig szinte felelet terhe alatt a be mutatott szabadság levelekről jegyző könyvet vezetend, hogy netalán valamelyik a ki szabott időn túl a századjától el maradna, szinte mint szökevény, úgy tekintsék, mert bűnös ki a Hazának fel ajánlott szolgálattját e vészes időkbén el vonja, s bűnös az, ki ezen elvonást közömbösen el nézi.⁹

E hivatalos jelentésem után óhajtom, hogy a tisztelt bizottmány minden Tagjait közös egyet értés lelkesítse a Haza meg mentése nagy munkája. Isten védje a Hazát, áldja meg mi előbb az óhajtott békével.

Kelt Halmi 1849^{én} Mártius 26^{án}

Egry János
alispán

⁷ A megjegyzés a honvédsereg diadalmas tavaszi hadjáratának kezdetére utal, amelynek egyik célja a fővárosok felszabadítása volt.

⁸ Valószínűleg a dési csatavesztésről van szó. 1848 novemberében Katona Miklós őrnagy 5-6000 főnyi, nemzetőrökből álló sereget vezet Erdélybe, s bár a fellázadt románok ellen több ütközetben győzelmet arat, november 25-én Urbán osztrák csapataitól súlyos vereséget szenved. A hír nagy nyugtalanságot okozott vidékünkön is.

⁹ Egry János megjegyzése is bizonyítja, ebben az időben már szinte mindenütt felismerték, hogy a nemzetőrök nem alkalmasak sorhadi szolgálatra és helyettük a reguláris erők állományában inkább a honvédek számát igyekeztek szaporítani.

Az 1831-es kolerajárvány Temerinben

„Áldva marad ragyogó emléke örökké;
Míg Temerinbe' magyar szántani fog teleket.”

A kolera, a XVIII. század félelmetes betegsége 1817-től kezdve okozott világméretű járványokat. Magyarországon először 1831-ben ütötte fel a fejét, és ekkor az ország több vidékén, így Bácskában és Bánátban is valóságos elemi csapásként jelentkezett. A járvány 1831. nyarától több mint fél éven keresztül dühöngött és csak 1832 kora tavaszán szűnt meg.

1831 nyarán, amikor a járvány még egész Bács-Bodrog megyét veszélyeztette, július 26-án összeült Baján a rendkívüli vármegyegyűlés, amit teljes egészében a járványnak szenteltek. Megállapították, hogy a kolera gyorsan terjed a Tisza járás területén, ezért körülötte új egészségügyi védőkordont létesítettek, amely a csantavéri és a szabadkai közös határtól Szenttamás, Turia, Járeck, Tamerin helységei és a Sajkás kerület határáig húzódott. Azon a ponton, ahol a becsei út a temerini és csürogi határt szeli, őrház felállítását rendelték el, hogy ott a postai küldeményeket, leveleket füstöléssel fertőtlenítsék. A gyűlés második napján felolvasták Mészáros Dániel főszolgabíró levelét, amely szerint Martonos, Magyarkanizsa, Zenta, Ada, Mohol és Péterréve Tisza menti helységeiben dühöng a járvány.

A Tisza vidéken júliusban Magyarkanizsán volt a legsúlyosabb a helyzet. Július 27-től augusztus 5-ig 393-an betegedtek meg, közülük 355-en meghaltak. Augusztus 6-án nem jelentkezett még a betegség Szenttamáson, Bácsföldváron, Turián, Temeriben és Járekon. Augusztus elkövetkező napjaiban azonban ezekben a helységeiben is felütötte fejét a betegség. Temerinből augusztus 7-én hat beteget jelentenek, de a szeptember 7-ei jelentésben már nem szerepel Temerin, tehát ez a hullám gyorsan, komolyabb következmények nélkül átment a mezővárosra.

A veszélyeztetett helységeiben a járvány terjedésének megakadályoztatására lezárták az utakat, megtiltották a kimenetelt a határba, a földesurakat utasították: nagyobb gondot viseljenek különösen a szegényebb, elesettebb jobbágyaik sorsa iránt.

Temerin sokáig mentes volt a járványtól, már-már úgy tűnt, hogy nem is jelentkezik a betegség. Ezt tanúsítja az a verszet is, amely a Hazai és Külföldi Tudósítások című politikai hírlap Hasznos Mulatságok irodalmi melléklapja 1831. évi október 29-i 35. számában jelent meg. Temerin ekkor a Szécheny-család birtokában volt. A Szécheny Horvátországból származtak, közülük Szécheny Sándor (1740-1813) belső titkos tanácsos, a magyar udvari kamara elnöke, 1798-ban vegyes adományként jutott Temerin birtokába. 1811-ben grófi rangra emelték. Halála után fiai Károly és Miklós lettek, az akkor már mezővárosi rangra emelt Temerin földesurai. Miklós, atya nyomdokait követve, közszolgálati pályára lépett és ő is a magyar udvari kamara elnökségéig vitte, így túlnyomórészt Budán tartózkodott. Károly a katonai pályát választotta, de korán nyugállományba helyeztette magát, visszavonult a temerini családi birtokra, ott gazdálkodott. Jobbágyai őt tekintették uruknak. Ezt mutatja a Hasznos Mulatságokban megjelent „hálavers” hangvétele is, amelyet a verselő akkor írtatott, amikor Temerin még érintetlen sziget volt a járványtól sanyargatott helységek gyűrűjében:

*Háládatos Érzése
Méltóságos Temerini Gróf Szécsen Károly
Cs. Kir Al-Ezredes úr, nagy lelkű áldozatának.
Hív Alattvalói nevében énekel B. M.*

Edzett fegyverrel mikor a' bűn-szülte halálnak
 Szörnyeteg angyala im' drága Házankra rohant:
 A' Kelet adta mirigy mérgét öntötte reánk, úgy
 Ömleni mint hullám torlatok árja szokott.
 Gyilkos karja, vasát megőlö mētelybe' főrösztvén:
 Rettentőképpen szór dühe egyre veszélyt.
 Mint a' dördült menny' tüze jó, 's lever egy riadással
 Mindent a' miresűjt, 's kegytelen össze típor:
 Úgy pusztít, dúl, vág iszonyú test halmokat állít;
 Majd két száz ezeret döntve le áldozatiúl.
 A' kinek élte szakadt, bűz lepte gödörbe tasztíták,
 Ott hamvadnak el óh Hunnia gyermekeid!
 Itt a' férj meghal, 's vele a' ház oszlopa dül ki,
 Kit repedett szívvel nője alélva sírat.
 Ott sebzett meljel liheg a' férj hölgye kihunytán,
 'S néha keservek alatt bádjadozik kebele.
 Sok szóltan tsetsemő anya nélkül hervada úgy el,
 Nap nélkül mint a' gyenge virág meg aszik.
 Több helyeken kiürült a' ház, atya nints' 's anya benne;
 Csak nyomoriúlt árvák jajjai hangzanak ott'
 Özvegyek és árvák szívrazó könnyei, 's jaj szók
 Számtalan ajkakraól verdesik a' levegőt.
 Illyen búsz zokogás ki nem öntött még Temerinben,
 Mert a' szörnyű mirigy nem juta még ide el.
 Bár minden Helység körülöttünk sínlí veszélyét,
 Még is meg védett minket az égnek ura!
 A' mellyért is öröm fellángította ajakkal
 Vig hálát zengünk most; leomolva Neki!
 Isten után pedig, illy' köszönettel Földes Urunknak,
 Tartozik életünkért hálados kebelünk.
 Gróf Szécsen Károly vólt, jobbágyinak Attya,
 A' ki miattok tett sok nemes áldozatot.
 A' múlt szükségkor tsűrét feltárta az éhes
 Jobbágyinak gabonát osztata, pénzt, s' egyebet.
 Akkor így éltet adott soknak, mostan pedig őrzé
 Azt mindnyájunknak, védve mirigy dühütől.
 Édesen alvánk mink éjjel, tsend zárta lakunkban,
 Mert lám virrasztott gondja, sok emberiét.
 Mellyért áldva marad ragyogó emléke örökké;
 Míg Temerinbe' Magyar szántani fog teleket.

A lap következő számában „helyreigazítás” jelent meg:

Temerini Gróf Széchen Károly Cs. Kir. Al-Ezredes a' Hazai 's Külföldi Tudositások
 mellé tsatoltatni szokott Hasznos Multságoknak f.e. October 29-ikén költ 35-ik számú
 lapjain ezen versezetet: „Méltóságos Temerini Gróf Széchen Károly Al-Ezredes Úr
 nagylelkű áldozatinak hív alattvalói nevében énekelte B. M. olvasván, valamint a
 Szerzőnek ezen váratlan fáradságát elősméri és köszöni; úgy más részről kötelességé-
 nek tartja a' T. Olvasó Közönséget arról bizonyossá tenni, hogy azon érdem, melly
 által a' Temerini Uradalomnak az epekórság veszélyjétől való megmentése néki egye-
 dül tulajdonittatik, annál kevesebbé illetheti magát egyedül, mivel az érintett Urada-
 lomnak nemcsak maga, hanem Temerini Gróf Széchen Miklós úr ő Cs. K. A. Felsége
 valóságos belső titkos Tanátsosa, a' Nagy Méltóságú Kir. Magyar Udvari Kamara Al-

Elölülője, Tek. Pozsega Vármegye Fő Ispánja, szíve kedvelte Testvére is hasonfelében Tulajdonosa lévén, 's valamint mindenkor, úgy jelenvalólag is egy értelemmel bírván, örömmel sietett véle eggyütt való megőrzésére szükségesnek lenni találtak; igen távol lévén mindkettőjüktől az, hogy Jobbágyaik iránt tartozó szoros kötelességeik teljesítéséért köz dűtséretre, vagy jutalomra vágytak volna. – Hogy nyolcz ezer körül lévő Kedveltjeik ezen veszélytől, melly a' határos helyeken majd 3 hónapig uralkodott, mind ekkoráig megőriztettek, Isten után Tekintetes Bács-Bodrog te. Vármegyék lelkes Tisztviselői, nevezetesen járásbéli Fő Szolga Bíró Tekintetes Pacséri Mészáros Dániel úr tzelírányos, 's bétátások által a' környülményekhez alkalmaztatott Intézeteinek, valamint részekeről is tett Rendelések jóváhagyattatásának, Jobbágyaiknak azokban való megnyugvásoknak és engedelmességöknek köszönik."

Láttuk, Temerint mégsem került el a kolera. Az első hullámban a betegség valóban enyhe lefolyású volt, minden súlyosabb következmény nélkül, de Temerint az 1832. évi január 30-i jelentés újra említi, mely szerint január 21-éig a faluban 153 megbetegedés volt, közülük 64-en meghaltak, 89-en meggyógyultak. Január 24-éig még 96-an betegedtek meg, közülük 25-en meghaltak. Tehát január 24-éig 249 megbetegedés volt, közülük 89-en meghaltak, 55-öt pedig még gyógyítottak. A február 14-ei jelentés szerint a járvány még tartott, és csak a február 24-ei jelentés tudósít a betegség megszűnéséről.

Ezek szerint leszögezhetjük, hogy Temerinben a kolera két hullámban vonult át. Az augusztusi enyhe lefolyású volt, a második azonban súlyosabb volt, és az 1831 végén decemberben érthette el Temerint, egész januárban tartott és csak február végén szűnt meg. Összehasonlítva a Tisza járási községekkel, megállapítható, hogy Temerinben a járvány aránylag mégsem szedett annyi áldozatot, mint a fenti községekben és ez Széchen Károlynak is köszönhető.

Széchen Károlyt valóban tisztelték jobbágyai, erről tanúskodnak a Vasárnapi Újság egyik, 1860. évi számának címlapján megjelent, unokaöccsének Széchen Antalnak szentelt írásban a reá vonatkozó következő sorok: *Gróf Széchenyi Istvánnal ifjú évei óta baráti viszonyban élt, de politikai pályára nem lépett, hanem leginkább a neme-sebb gazdaságnak élve, valódi patriarchális szeretettel működött jobbágyai jólétének előmozdításán a családnak maig is földbirtokán, Temerinben, mely Bácsmegye leg-szebb s legvagyonosabb helyeinek egyike, s hol maig is kegyelettel említik az ő és neje, zsadányi és törökszentmiklósi Almásy Jozéfa nevét."*

Széchen Károly 1845-ben, 67 éves korában hunyt el. A családból egyedül őt nem a Széchenek által 1804-ben épített temerini templom szentélye alatt levő családi sírkam-rába helyezték örök nyugalomra, hanem a temerini nyugati temetőben nyugvó jobbá-gyai közé. A síremléken ez a felirat olvasható: *„Néhai méltóságos temerini Széchen Károly gróf úrnak Cs. Kír. Alezredesnek hamvait rejti ezen sír. Halhatatlan lelkét erényteljes földi pályáján an. 67-ik évében 1845-ik eszt. mártius hó 24-én magához szólította a teremtő. A fejedelem, a hon hű bajnokának, szeretett férjnek, legjobb atyának, jobbágyai gyámolójának, jötevőjének, a mely gyászba borult vigasztalhatatlan özvegy grófnő született Almásy Josefa hálás emlékül."*

Ökrész Károly

Irodalom: Jovin, Slavko: Epidemija kolere u Vojvodini 1831. Novi Sad. – Hasznos Mi-ltságok) A Hazai 's Külföldi Tudósításokhoz) 1831. Nro 35,36 – Vasárnapi Újság, Gróf Szécsen Antal, Pest, július 15-én 1860.

Mire gondolt Nagy László 1978. január 6-án?

Három héttel halála előtt, 1978. január 6-án láttam utoljára Nagy Lászlót, az ország-házi ünnepségen, amelyet a Szent Korona hazatérése alkalmából rendezett a kádári adminisztráció. Miközben a Kupolacsarnok vastag bársonyzinórral elkerített díszhelyén a politikusok mondták az amerikai gesztust méltató beszédeiket, s a reflektorok, valamint a közmegebecsülés fényében fürdött „politikai, társadalmi és művészeti életünk” színe-java, a költő hátrahúzódva a félhomályba, egy oszlopnak támaszkodott.

Az eseményre – a névre – szóló díszes meghívó nyilvánvalóan a zsebében lapult, anélkül földi halandó be nem juthatott ide, de ő láthatóan a kitüntetést nem fogadta el, a díszhelyre nem tartott igényt. Legalábbis, a lehetőséggel nem élt. A félhomályt választotta, az oszlopnak támaszkodott. Magányos volt, az arca komor és nézte, de mintha nem látta volna a fényes tömeget, hallgatta, de mintha nem hallotta volna az örömteli szavakat. Karjait a mellén összefonta, s mintha valamiféle megvetést fejezett volna ki a tekintete.

Nem, nem, ez nem lehet, gondoltam magamban, cáfolta az eszem a benyomásaimat. Miért is ne örülne éppen Nagy László annak, hogy több mint három évtized után ismét országában van a korona s a koronázási jelvények, a – jelképek, amelyek kereszténységünkről és nemzeti függetlenségünkről vallanak?! A Szent Korona jött ahogy jött, fogadja aki fogadja, de hát végül is – éppen most mondja Cyrus Vance külügyminiszter – Amerika a magyar népnek, nem másnak, a magyar népnek adta vissza jogos tulajdonát. Nem lehet hát, hogy Nagy László szomorú, hogy haragos, hogy megvető a tekintete. Talán csak a költő, a zseni, a különös ember pórnép számára érthetetlen, sajátos reakciója az, hogy ezt a csodálatos pillanatot magányába vonulva ünnepli meg!

Tulajdonképpen megnyugtatót a magyarázatom, az viszont már megint szíven ütött, hogy köszönésemre, amely lényegében ismeretlenül a rokonomnak, a testvéremnek, a bátyámnak szólt, egy foghegyről odavetett jónapot, egy – állítom ismét – megvető fejbiccentés volt a válasza. Én, a mindig zaklatott, mindig loholó újságíró szomorúan siettem tovább, a folyosót is eltévesztettem, amely az Országgyűlés elnökének a fogadószobája felé vitt.

Akkor határoztam el, hogy alkalomadtán módot keresek rá s megkérdezem tőle: valóban jól láttam, jól éreztem, hogy 1978. január 6-án nem ünnepelt? Elhatároztam, egyszer majd megkérdezem tőle: ott, akkor, a Kupola oszlopai között mire gondolt vajon? Mondaná el – ha elmondaná – akár csak magánemberként, nekem. Mert hogy valami a lelkében történt ott, az bizonyos.

Találkozásom az ünnepségen Nagy Lászlóval aznap is, másnap is, az elkövetkező napokban is szinte szünet nélkül foglalkoztatott. A munka és az élet gondoljai persze elterelték a figyelmemet, de a jelenet a legképtelenebb időpontokban és helyzetekben megelevenedett. Nyugtalanított a titok. Újabb és újabb magyarázatokat állítottam össze, voltak közöttük a valóságtól teljesen elrugaszkodók és tulajdonképpen egészen el is hihetők, de egy percig sem kételkedtem abban, hogy teljesen fölöslegesen tornásztatom az agyamat. A kérdésre egyedül és kizárólag maga a költő adhatja – adhatná – meg a feleletet.

Indultam, háromszor, az ünnepséget követő napokban s hetekben, hogy megkeressem, de valami félelem mindig kettétörte a mozdulatot. Na nem baj, majd holnap. Majd később, majd egyszer. Valamikor. Alkalmadtán. Egyvalamiben biztos voltam: ha akár öt év múlva is, de egyszer tőle megkérdezem: ott, akkor mire gondolt vajon! Igaz-e, hogy megvető volt a tekintete, s ha igen, miért és kire haragudott? S miért volt olyan foghegyről odadobott az a jónapot?

Már nem emlékszem, hogy a Magyar Távirati Iroda – munkahelyem – kitől s honnan, a családtól, az Írószövetségtől, a minisztériumtól kapta-e a hírt: meghalt Nagy László. 1978. január 30-án elhunyt Nagy László költő. A gépírónő – talán Piroska – behozta a gépszobából a szöveget és letette az ügyeletes szerkesztő elé. Megjegyzést is fűzött hozzá, kéretlenül és csendesen: milyen fiatalon ment el, 52 évesen.

Meghalt! Ültem az íróasztalomnál és néztem ki az ablakon, a kopár Tabánra, a sötétszemű Várpalotára. Sírní jött volna kedvem. Valami pánikhangulat-féle fogott el. Belémhasított, Nagy László a titkával megszökött. Elbujdosott, eltűnt vele. Arra gondoltam: már soha nem fogom megtudni, hogy mire gondolt 1978. január 6-án, az Országház fényes Kupolacsarnokában, miközben folyt az ünnepi ceremónia. Kérdésekre ő már válaszolni nem fog soha.

Tudatomig, később, természetesen eljutott az is, hogy micsoda veszteség érte – már megint veszteség! – a nemzetet, a határokon belül s kívül, a tizenötmillió magyart, mert nem a költőt, nem az embert, hanem – Nagy Lászlót veszítette el. Magam pedig úgy éreztem, hogy ridegebb lett körülöttem – már megint! – a világ. S a titka, a titkom, a – titkunk! A kérdésekre a válaszát most már az idők végtelenjéig találgathatom.

Könyvein, költeményein, távolról csodált varázslatos személyiségén túl más oka is van annak, hogy Nagy László hozzám sokaknál közelebb állt, hogy már-már barátomnak, bátyámnak hiszem ma is. Mintegy életre szóló útravalóul – három és fél évtizede – a lelkéhez közel engedett, kinyitotta az ifjúság tisztaságával, nyíltságával és naivságával hozzá közeledő diák előtt a szívét. Még azt is hitte tán: leendő pályatársa előtt. Mint a Dunántúl Athénjéből a fővárosba került legény, verseket, novellákat körmölgetve a Minden meghódítására készültem én, mindeközben nyaranta otthon a Pápai Napló oldalait irogattam tele. Mint a hályogkovács, nagyhatalmú tanácselnököket interjúvoltam meg, világhírű cirkuszok műsorát bíráltam fölényesen és életművet felvonultató festők képeiről írtam szigorú kritikákat. Zsebpénznek csudajó volt, mit szerkesztő barátom, Hazai Sanyi kiutalt nekem.

Nyarak teltevel aztán Budapestről tudósítottam „lapomat”. Egykori pápai diákokat kerestem meg, s „Ki mire vitte?” jelszóval faggattam őket emlékeikről, munkájukról, terveikről. Baráti öleléssel fogadták valahányan a pápai hírhozót s a hírvivőt. Szinte kézről kézre adva jutottam el Sárdy Jánoshoz, Rab Zsuzsához, Lőrincze Lajoshoz, Somogyi Józsefhez, Nemcsics Antalhoz, Csoóri Sándorhoz és – Nagy Lászlóhoz is.

Nagy Lászlóék az idő tájt – 1959-ben – Zuglóban, a Nagy Lajos király úti lakótelepen laktak. Otthonába hívott, egy délelőtti beszéltek meg a találkozót. „A vasárnap gyönyöre” című kötetébe írt dedikációja – Deregán Gábornak barátsággal, jó kívánsággal – tanúsága szerint december 21-e volt. Napfényes délelőtt. Talán pohár vörösbort tett az asztalra? Nem tudom, de azt igen, hogy bár akkor láttuk egymást először, mintha csak előző nap váltunk volna el; úgy, olyan szívéllyességgel fogadott. A konyhában rajzait, faragásait mutatta, mint egy gyerek, dicsekedett velük és diákkora színhelyére, Pápára szeretettel emlékezett. Elmondta, miként ezt a Pápai Napló 1960. január 8-ai, elsárgult lapja is őrzi, hogy oda Felsőiskázról érkezett, a polgári iskolába került. Kereskedelmit végzett, 1945-ben érettségizett. Háborús érettségi volt: két hónap alatt. „Az iskolában volt irodalmi kör. Ott jött meg a kedvem (a versíráshoz). Egész magas színvonalon foglalkoztak ott versekkel s írókkal. Tóth Sándor tanárom nemcsak képzőművészeti, hanem irodalmi tájékozottságomat is segítette. Persze, nem tudta, hogy verseket irogatok...”

Pápáról így vallott azután „Sokszor emlékszem a kedves városra. Gyönyörű volt, különösen tavasszal. Sok jó barátot hagytam ott, sok kedves tanárt. A Zöldfa utcában laktam, ahol – neve ellenére – egyetlen fa volt, az is a mi házunk előtt. Vajon megvan-e még? Sokat ültünk együtt a ház udvarán az öreg Grácsmann bácsival, aki cipész volt. Rövidesen Pápara látogatok, felkeresem a várost, az ismerősöket...”

Beszélggettünk még sokmindenről, első, 1947-ben a Valóságban megjelent verseiről és rajzairól, arról, hogy első – 1949-ben kiadott – kötetét kedvező kritika fogadta, bulgáriai útjáról, irodalmi díjairól, s legutóbbi, 1957-es, Deres majális című könyvéről, majd elköszöntem tőle. Kikísért a folyosóra, utánam intett, s nevetett.

Második, véletlen találkozásunkat a következő esztendő hozta meg. Az Engels tér – ma Erzsébet tér – volt a színhelye. Valahová az Arany János utcába vitt az utam, ő a 15-ös autóbusz megállójában állt rövid botjára támaszkodott, s láthatólag gondolataival foglalta el magát. Ráköszöntem és elég sután megkérdeztem: „Hogy tetszik lenni?” Megismert, felderült az arca és botját a magasba lendítette. „Nagy újság van – mondta liangosan, – képzelje, elszegődtem. Az Élet és Irodalomnál lettem képszerkesztő. Emlékszik, mikor arról beszélgettünk nálam, hogy nem dolgozom. Hát most lett állásom!” Örült. Mint egy gyerek. Örült, hogy elújságholhatta a nagy eseményt nekem. Ennyi volt a beszélgetés. Jött a busz, felszállt és elment. Én pedig ottmaradtam, nagyon boldogsággal, s melegséggel a szívemben.

Utána tizennyolc esztendő telt el, úgy, hogy személyesen még csak nem is láttuk egymást, nem hogy felelevenítettük volna az idő múltával mind inkább távolodó emlékeket. Én azonban egészen bizonyos voltam abban, hogy egy újabb találkozáskor természetesen módon folytatja az elkezdett – vagy el sem kezdett – mondatot... S azután én számolok be, hogy mi is történt velem. „Látja kedves Nagy László, az íróság, a költőség nekem álom volt csupán, úgymond újságírással keresem a kenyerem.”

Nos, mindezek után talán elfogadható, hogy észrevehettem és elleshettem 1978. január 6-án az Országház Kupolacsarnokában az ő mozdulatait, arcának, szemének rezdüléseit, s talán érthető, hogy szomorúvá tett az a botütéssel felérő jónapot.

Óvtam, ápoltam féltett kincseim között Nagy László-emlékeimet, nem tudtam és nem is akartam szabadulni a vízkereszi Korona-ünnepség nyugtalanító epizódjától. Időnként el-elmondtam barátaimnak történetemet, de a kérdés megmaradt kérdésnek: vajon ott, akkor Nagy László mire gondolhatott? S legyintettem, nem fogom, nem fogjuk megtudni ezt – soha. Mígnem – tizenöt év után – 1993. januárja megcsillantotta a reményt.

A Hitel című folyóirat ugyanis a hagyatékából közölni kezdte a költő naplójegyzeteit. Mint kiderült, Nagy László naplót vezetett, 1977-ben és 1978-ban, haláláig bizonyosan, ez került elő, s ezt kezdte közreadni a folyóirat. Hónapról hónapra körülbelül egy hónapnyi időszakot. Számolni kezdtem: ha ez így folytatódik, akkor tizenhárom hónap múlva, 1994. januárjában kerül sorra életének utolsó fejezete... S akkor esetleg – valószínűleg? – megtudom, hogy mire gondolt Nagy László azon az ünnepen. Ha írt aznap is, vajon írt-e jegyzetet.

Jött volna hirtelen, hogy telefon ragadjak, hogy megkeressem a Hitel szerkesztőjét, hogy térden könyörögjek, ne kívánja tőlem, hogy a teljes esztendőt kívárjam, a napló utolsó oldalait nekem soron kívül mutassa meg! Mutassa meg, csak egy percre csupán, mert számomra ott valószínűleg valami nagyon fontos titok rejtezkedik. De a szándék abbamaradt, a mozdulat* – megint – eltörött.

Kivártam, míg a Hitel 1994. évi 1. száma megjelent. És Nagy László felelt. Szerencsémre feljegyezte 1978. január 6-án este is a nap történéseit, benyomásait. És ítéleteit. A Napló válaszolt, íme: „...Nimród: Páskándi, Belonoszky, utóbbi elmondta a két kormány alkuját a koronával kapcsolatban. Taxival a Parlamenthez. A tömegetől csak egy pillanatra láttam a koronát. A főpapok mögött álltam egy oszlopnál. Sára S. jött

partnernek. Sokat vártunk a beszédekig. Végezetül pezsgő, kis kardok szűrva az ennivalókba. A körözött a tömegben, rám talált, örvendek, hogy itt találkoztunk – mondta. Ferit miniszter társaságában láttam. Illyés Erdélyről vitázott, odalopakodott Rényi is. Segítettem Illyést egy-egy beszúrt mondattal. Eljöttünk Sárával, a nép helyett fekete autók az Országház körül. És kékek is...Egész nap jól éreztem magam, nem fáj semmi, csak a lélek..."

Bizony. Bizony.

Deregán Gábor

Az Országház kapujában, 1946

Péter és Julcsa a lépcsők legtetején,
háttal a kapunak harangszavú délben,
seregek a fényben, százezer fő meg szekér,
aknaszilánkos gebékkel fohászkodva állunk:
mi vagyunk a Himnusz, s Péter ama tiszta ingben
megborzong a kőig, látva az ünnepi bárányt,
látva a kenyeret, bort s az áldozat sugallatától
megütve kifakad a lebitangolt Haza nevében
s mutat ujjal a kőtornyok tumultusára:
Amíg ez a ház nem a miénk – nem a miénk,
visszhangzik bennem, aki könyökölök ott egy lovacskán
s tudom: az idő a miénk, tudom: a köveknek is
távlata por, mert áthullhat minden a rostán.
De soha az ő képük, soha a mi fiatal arcunk.

Nagy László

A révkomáromi Múzeum Nemzetiségi Osztálya

A komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztálya Liszka József irányításával 1991. október 1-től tevékenykedik rendszeresen. A népelet kutatása mellett az intézmény fontos feladatának tartja az állandó és folyamatos információcserét és a bibliográfiák kiadását.

Az 1991-ben megjelent néprajzi munkák szerzőinek és írásainak a bibliográfiáját állította össze Fülöp Laura, aki 269 mű címét gyűjtötte össze. A tárgymutatóban következő témák szerepelnek: A szlovákiai magyarság néprajzi kutatásának elméleti és gyakorlati problémái, A népi kultúra jövője, Etnikai közösségek, Településtörténet, Élelemszerzés, Táplálkozás, Háziipari mesterségek, Népművészet, Közlekedés, Kereskedelem, Népi építészet, Viselet, Társadalmi kapcsolatok, Népszokások, Népi természetismeret, Szöveges folklór, Nyelvjárás, Népzene, Néptánc.

Mivel tervbe vették a regionális könyvészeti jegyzékek kiadását is, ezért a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társasággal, a váci Tragor Ignác Múzeummal és a szobi Érdy János Könyvtárral közösen megjelentették Nevizánszky Gábor: Hont megye régészeti irodalma című jegyzéket, amelyben az összeállító a történeti Hont megye egészére vonatkozó régészeti irodalmat gyűjtötte össze a kezdetektől napjainkig. Ez a munka komoly segítséget nyújt a térség honismereti kutatóinak.

Ugyancsak a nyitrai Régészeti Intézetben dolgozó Nevizánszky Gábor a szerzője a Csallóköz régészeti bibliográfiájának is, amely az őskortól a középkorig az emberi letelepedés minden szakaszához nemcsak a szakembereknek szolgált segédanyagot, hanem a szülőföldjük iránt mélyebben érdeklődő csallóközieknek is. A gyűjteményben felsorolt 234 bibliográfiai tétel és a gazdag avar lelőhelyek is azt bizonyítják, hogy a természetes védelmi lehetőségek kedveztek az emberi letelepedésnek már a korai középkorban is. Ismeretes, hogy Nagy Károly császár által megvert avarok a Csallóközben kerestek menedéket, az itteni településeiket palánkokkal, földsáncokkal övezték. Bél Mátyás szerint ezeket a földalkotmányokat, avargyűrűket a nép tatárülésnek nevezte. Ipolyi Arnold is a csallóközi Gurev, gyreu, bukur neveket – amelyek a XIII. századi oklevelekben fordulnak elő – az egykor itt létezett avargyűrűkkel hozza kapcsolatba.

A napi szervező – kutató – és dokumentáló munka mellett Liszka József és munkatársai szükségét érezték, hogy szorosabb kapcsolatba kerüljenek Komárom kultúrapiártoló közönségével is. Ezért hozták létre a Múzeumi esték című rendezvénysorozatot, amelynek első előadására 1992 januárjában került sor, és azóta több-kevesebb rendszerességgel minden hónap második hétfőjén jelentkezik. Céljuk az, hogy a muzeológiához kapcsolódó tudományok magyar intézményeit és a legfrissebb kutatási eredményeket megismertessék az érdeklődőkkel. Ezzel amolyan kis szellemi műhely alakítottak ki, amelynek keretében mód nyílik a felmerülő társadalmi, történelmi, néprajzi kérdések megvitatására.

Többek között előadás hangzott el a Magyar Művelődési Intézetről, amelynek tevékenységét Halász Péter, az Intézet igazgatója ismertette; Kiss Gy. Csaba, a Közép-Európai Intézet igazgatója a náluk folyó kutatásokról számolt be.

Az 1991-ben megalakult Nemzetiségi Dokumentációs Centrum tevékenységének gerincét a számítógéppel kezelt dokumentációs adatbázis kialakítása jelenti. A nemzetiségi könyvtár és levéltár, illetve a dokumentációs központ tervezetét Varga Sándor igazgató dolgozta ki. A Somorján működő intézmény a következő termékeket gyűjti: Csehszlovákiában és a Szlovák Köztársaságban megjelent és folyamatosan megjelenő, magyar nyelven kiadott könyveket, újságokat, folyóiratokat, kisnyomtatványokat, plakátokat, továbbá a nemzetiségi és etnikai-kisebbségi kérdések irodalmát, amely bármely ismert nyelven vagy bárhol a világon jelent is meg. Alsorozatként a könyvtár gyűjti a Magyarországhoz visszacsatolt területeken, 1938-1945 között megjelent nyomdatermékeket.

A könyvtár mellett alakul ki a kéziratgyűjtemény, illetve a levéltár, amely különböző iratképző szervek által produkált, de nemzetiségi léthez kötődő iratokból, a csehszlovákiai magyar személyiségek hagyatéki irataiból és levelezéséből tevődik össze.

Nevizánszky Gábor A Kárpát-medence északi térségének régészete a magyar honfoglalás korában című előadásában leszögezte, hogy Szlovákia mai területén ezideig 114 olyan lelőhelyet ismerünk, ahol a X. századi magyarsághoz kapcsolható temető-részlet vagy sírlelet került elő. A feltárt temetők a Kisalföld északi részén több kis tömböt alkotnak. Az egyik ilyen a volt Komárom vármegye Szlovákiába eső része, a Nyitra és a Zsitva alsó folyásai közötti terület, valamint a Zsitvától keletre elterülő rész. Második Kelet-Csallóköz, harmadik a Mátyusföld déli része, a Dudvág alsó folyásának vidéke. Sűrűbben telepedtek le Árpád magyarjai a Vág és a Nyitra folyók körzetében, a Garam és az Ipoly mentén, keleten pedig Bodroghözben.

Csallóköz középső és északi részén kevés régészeti lelőhely van. A kutatás mai állása szerint Szlovákia délnyugati részén honfoglalás kori magyar temetők északi határa Pozsony – Cseklész – Szomolány – Nagykosztolány – Galgóc – a Nyitra völgyében Lukácsi – Zsitvabesenyő – Léva – Ipolybalog. A honfoglaló magyarság településeinek északi határát a sírleleteken kívül olyan objektumok is kiegészítik, amelyek a magyarság megtelepedésével kapcsolatosak, ilyenek az agyagkemencés házak és a cserépbogrács leletek. Az agyagkemencés házak 40 lelőhelyen kerültek elő, és megjelennek a Zsitva felső forrásvidékén is. A cserépbográcsok pedig egyre gyakrabban fordulnak elő a keleti országrészben, az egykori Abaúj-Torna, Zemplén vármegyék területén.

Körmendi Géza tatai tanár a Komárom-Esztergom megyében folyt honismereti-néprajzi kutatásokról számolt be. Lelkes kutatók tevékenysége nyomán a mozgalom az 1960-as évek elején bontakozott ki. Kezdetben több tudományterületet fogott össze, majd a honismereti mozgalomból kiváltak a néprajzzal, nyelvjárással és a földrajzi nevek gyűjtésével foglalkozók. Komárom megye földrajzi neveinek összegyűjtését 1979 decemberére fejezték be, a falumúzeumokban (Keszölc, Oroszlány, Tarján) pedig a megyében élő szlovákok és németek néprajzi emléktárgyait helyezték el.

A TIT megyei néprajzi szakosztálya Komárom-Esztergom megye néprajzi kutatásának fellendítése érdekében megjelentette a Komárom megyei néprajzi füzeteket, amelyekben a helyi néprajzkutatók tanulmányai mellett a szlovákiai magyar néprajzosok írásait is közlik.

A komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztálya – a sokrétű munka mellett – feladatának tekinti a magyar sajtótermékek gyűjtését és dokumentálását is.

Ez a fiatal nemzetiségi osztály öt éves működése folyamán példaértékű, gazdag munkát végzett honi tájainkon.

Gáspár Tibor

A Bodrogközi Művelődési Egyesület

A régi feljegyzések gyakran nevezik „insula”-nak, vagyis szigetnek, mert a Tisza, Bodrog és a Latorca úgy körbefogja, hogy csak észak-keleti szegletében van egy szűk kijárat belőle. Valamikor nagy részét mocsár borította, melyből csak az északi felében emelkedett ki néhány szerény hegy, melynek lankáit ma szőlő borítja. Honfoglaló eleink egyik legkorábbi szállásterülete, amit számos sír bizonyít, melyek egyik-másika gazdagságát tekintve talán még fejedelmi is lehet. Jó néhány románkori templomból néhány napjainkig megmaradt, de még várak romjait is fel lehet fedezni. Lelesz, mint hiteles hely országosan híressé vált.

A területen a múlt század végén egy nagyközséget, 49 kisközséget és 36 pusztát írtak össze, ezek döntő többsége Zemplénhez tartozott, három déli falu Szabolcs megyéhez, északkeleten pedig néhányat Unghoz csatoltak. Központjául, mint járási székhely, Királyhelmecec szolgált, de igazában Sátoraljaújhely, Sárospatak, Ungvár volt a kereskedelmi és művelődési központja. 1920-tól kezdve a határ kétféle vágta ezt a területet és a magyar részén még kevésbé alakulhatott ki nagyobb település. Most első ízben alakult olyan egyesület, mely az egész területet, a határ mindkét oldalát, magába foglalja. A *Bodrogközi Művelődési Egyesület* 1995. március 31-én jött létre a Sárospataki Várban, a Rákóczi Múzeum helyiségeiben.

A negyvenet meghaladó számú résztvevők a szlovákiai és magyarországi Bodrogközöt képviselték és résztvettek a kassai Műemlékhivatal munkatársai is. Valamennyien egyetértettek abban, hogy az Egyesület két központtal rendelkezzen. Az egyik Sárospatak, a másik Királyhelmecec (Kráľovský Chlmec) mindkét helyen a múzeum ad helyet számára. Tagja lehet mindenki, aki e terület kutatásával foglalkozik, illetve az iránt érdeklődik. Az itt élők mellett az innen elszármazottakat is számon kívánják tartani, és minél több emberrel meg akarják ismertetni e táj természeti szépségét, történelmi emlékeit, népi hagyományait. A kettősséget a tisztikar választásakor is igyekeztek követni. Elnök: *Dobos László* (Pozsony, Királyhelmecec szülőtte) és *Bodó Sándor* néprajzkutató, aki a Bodrog-zughoz kötődik származása szerint (Budapest). Az ügyvezető elnök: *Dankó Katalin* a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója. A két titkár: *Bogoly János* a királyhelmececi Honismereti Múzeum igazgatója és *Tamás Edit* a Rákóczi Múzeum muzeológusa.

Az alakuló ülésen megjelölték úgy vélték, hogy az egyesület legeredményesebben szakosztályokban fejtheti ki működését. Ezért a természeti kincsek felkutatására megalakult a *Természettudomány Szakosztály*; elnöke *Boros László*, titkára *Bodnár László*. A *Környezetvédelmi Szakosztály* elnöke *Hegyesi Gábor*. Feladata a Bodrogköz szépségeinek megismertetése és segítségnyújtás a turizmus megszervezésében. A *Régészeti és Műemlékvédelmi Szakosztály* elnöke *Valter Ilona*, titkára *Kristina Markušova*. A *Helytörténelmi Szakosztályt Fehér József* vezeti, titkára *Sápos Aranka*. A *Nyelvjárási és Helynév Szakosztály* elnöke *Nagy Géza*, a titkári teendőket *Szathmári József* látja el. A legnagyobb létszámú *Néprajzi Szakosztály* elnöke *Viga Gyula*, titkára *Szabó Irén*. A *Népfőiskolai és Művelődési Szakosztály* elnökéül *Gránitz-Barth Katalint* (Svájc) választották meg, aki mellett az osztálytitkár teendőit *Bordás István* végzi. Az alakuló ülés jóváhagyta az alapszabályt, és a következő közgyűlést 1996. első negyedére tűzte ki.

Megtörtént az Egyesület bejegyzése és az alapszabály jóváhagyása magyar oldalon, míg szlovák részen folyamatban van. Sárospatakon az Egyesület már rendelkezik bankszámlával, ahova, ha nem is vastagon, de csepegnek a tagdíjak, illetve a támogatások.

1995. szeptember 12-én a *Néprajzi Szakosztály Viga Gyula* elnöklésével Királyhelmececen a Petőfi Sándor Művelődési Központban „Eredmények és feladatok a Bodrogköz néprajzi kutatásában” témakörrel alakuló ülést tartott. A város polgármeste-

re üdvözölte a tanácskozást, majd a következő előadások hangzottak el: *Balassa Iván*: Gondolatok a Bodrogló köz néprajzáról; *Nagy Géza*: A bodroglói mondák és a valóság; *Balassa M. Iván*: A Bodrogló köz népi építészetének néhány jellemzője; *Bogoly János*: A Bodrogló köz etnobotanikájából; *Siska József*: A bodroglói ruszinok. Az előadások utáni vitában kirajzolódtak a feladatok. E szerint el kell készíteni a *Bodrogló köz bibliográfiáját*, melyet az általános kutatók, a helytörténészek, pedagógusok és érdeklődők egyaránt használhatnak. Meg kell indítani a *Bodrogló köz néprajzi és nyelvjárási atlaszának* munkálatait. Elsőnek a kérdőívet kívánják megfogalmazni, majd a kutatópontokat kijelölni és a gyűjtés munkáját megszervezni. *Balassa M. Iván* jelentette, hogy megindult a Bodrogló köz déli felében a *népi műemlékek* mérnöki pontosságú felmérése, amit a következő évben ki lehet terjeszteni az északi részre is. A javaslatok között több könyv terve mellett az is felmerült, hogy esetleg egy folyóiratot is ki lehetne adni, mely évente 2-4 alkalommal jelennék meg és a terület történeti-néprajzi-természettudományi témakörei mellett gazdasági kérdéseket is tárgyalna. Ezzel elő lehetne segíteni a határ két oldalán lévő terület gazdasági együttműködését.

Létrejött tehát egy olyan egyesület, mely két szomszédos ország barátságát kívánja szolgálni a jobb megismerés és a gyakoribb kapcsolat segítségével. Őszintén remélem, hogy ez a példa követőkre talál, és a közeljövőben létrejön egy Beregi Egyesület Beregszász-Vásárosnamény központtal, vagy egy Szatmári Egyesület, melynek központjává Szatmárnémeti-Mátészalkát lehet ajánlani. A példákat tovább lehetne sorolni, de majd a gyakorlat mutatja meg, hogy a kezdeményezés mennyire életrevaló.

Balassa Iván

Egy új szakfolyóirat köszöntése

A millicentenárius előestéjén, 1995 őszétől indult meg egy mindeddig nélkülözött szakmai folyóirat *Magyar Múzeumok* címmel. Csaknem minden szomszédos ország évtizedek óta rendelkezik tetszetős kiállítású, rendszeresen megjelenő muzeológiai orgánussal, nem is beszélve Európa művelt nemzetéről. A teljesség kedvéért ugyan meg kell jegyezni, hogy 1963-1987 között a Művelődési Minisztérium Múzeumi Osztálya igyekezett gondoskodni az általa kiadott Múzeumi Közlemények révén a hazai múzeumok módszertani, szakmai tájékoztatásáról, azonban a kiadvány utolsó évtizedét meglehetősen késedelem és egyenetlenség jellemezte. Az elmúlt évtizedben pedig egyedül a múzeumi módszertani központ egyszerű kivitelű havilapja, a Múzeumi Hírlevél töltötte be a muzeológia művelőinek informálását.

Szinte népmesei fordulatnak tűnik, hogy most, a legnehezebb időszakban, a kultúra visszaszorulásának idején egy társadalmi szervezet, az elsősorban muzeológusokat tömörítő Pulszky Társaság európai színvonalú, szép kiállítású negyedéves periodikával lepte meg a muzeológia művelőit és e terület iránt érdeklődő nagyközönséget. A 64 oldalas, változatos tartalmú, igényes kivitelű mutatószám megvalósítása egyértelműen *Éri István* főszerkesztő érdeme, aki a legjobb külföldi kiadványok ismeretében kidolgozta a magyar muzeológiai folyóirat profilját, magára vállalva annak arculattervezését, technikai megtervezését, tördelésének irányítását is. A kiadvány időszerűen a Honfoglalás 1100. évfordulójának kérdéskörével indítja mondandóját, beszámol a nemrég megnyílt miskolci millicentenárius kiállításról, majd változatos anyagot nyújt a kulturális örökség védelme, múzeumi jogszabályok és múzeumi marketing témakörben; olvashatunk kiállításokról, vidéki, budapesti és szomszéd országbeli múzeumok tevékenységéről, az ICOM közgyűléséről, múzeumi kiadványokról.

Noha az eredeti szándék szerint a *Magyar Múzeumok* folyóirat a Magyar Múzeumok Szövetsége és a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület közös folyóirata, bi-

zunk benne, hogy ez a kezdeményezés inspirálni fogja a két szervezetet érdemi együttműködésre új szakfolyóiratunk hosszú idejű egzisztálásának érdekében, mindannyiunk öröme és épülésére. Nagy örömmel köszöntjük külsőleg és tartalmilag is színvonalas új szakmai folyóiratunkat, és kívánunk neki hosszú, eredményes életet.

Selmeczi Kovács Attila

„Ismerd meg szülőföldedet”

Ezzel a címmel rendezte meg a CSEMADOK Érsekújvári Területi Választmánya a II. Honismereti tábort Kőbölkúton. A címet az indokolja, hogy gyermekeink nem ismerik eléggé szülőfalujuk, tájuk történelmét, szépségeit, hagyományait, de még maguk a szülők, pedagógusok is alig.

A táborba pályázat alapján kerültek a gyerekek tavaly is, és ez évben is. Tavaly szülőfalujuk történelmét kutatták, ez évben pedig a szakrális emlékek feltérképezését kapták feladatul. A felhívást a járás valamennyi magyar iskolájába elküldtük, de sajnálatos módon a 15 iskolából csak 3 élt a lehetőséggel. Pedig a téma érdekes volt a gyerekek számára, hisz 55 dolgozat készült; forrásokból, néprajzi gyűjtés alapján, illusztrációkkal, fényképekkel, térképekkel ellátva. Több diák (köztük középiskolások is) a tavalyi jó táborozás után ez évben is benevezett. Az elkészült munkákról elismeréssel szolt Liszka József néprajztudós, aki megígérte, hogy a dolgozatokat megjelenteti a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság *Utánpótlás* című sorozatában.

A 10-15 éves diákok megismerkedtek a járás déli részének egyházi nevezetességeivel (Bényi templom, udvardi kápolna, ciglédi búcsújáráhely stb.), történelmi múltjával; a táj és a természet szépségeit csodálhatták Kovácspatakon, és a helyi Párisi pataknál. A szakrális emlékek néprajzi vonatkozásairól Liszka József tartott előadást, filmvetítéssel egybekötve. A népi mesterségekről, népi mondókákról az esztergomi múzeum néprajzkutatói tartottak előadást. A bényi Csókás Feri bácsi a régi kedves gyerekjátékok készítését gyakorolta a gyerekekkel. A grampáldi Szelecki Laci bácsi és a kőbölküti Raeska Károly bácsi a kosárfonás mesterségét mutatta be a gyermekeknek, akik ellátogattak a helyi keramikus Linter Angelika műhelyébe is. Az esztergomi kirándulást a bazilika megtekintése tette emlékezetessé. S persze egyéb kötetlen program (diszkó, sportjátékok, népdaléneklés, tábor tűz) tette színessé a hetet.

A legszebb az az este volt, amikor önállóan készített műsorukkal mutatkoztak be a gyerekek, de eljöttek a kőbölküti asszonyok énekelni és a helyi alapiskola tehetséges diákjai is felléptek. Kedves és megható műsort adtak az erdélyi táborozók, akik népviseletben, dalban mutatták be a székely nép sorsát. Nagy élmény volt hallgatni a magyarországi diákok szavalejtését, akik a Nagy László Országos Szavalejtőverseny díjazottjaiként vehettek részt jutalmul e táborban. Ezen az esten azok a polgármesterek is ott voltak, akik segítették a tábor létrejöttét. A diákok helyben is kaptak feladatot: mit jelent az életükben e három szó: Szülőföld, Édesanya, Anyanyelv. Csodálatos gondolatokat vetettek papírra, ki tömören, ki oldalakon írta le érzelmeit. Íme néhány idézet:

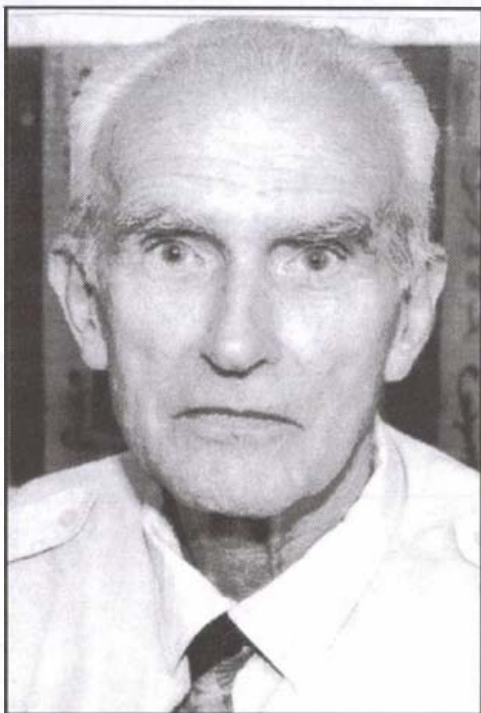
„Az én édesanyám a legjobb édesanya ezen a földön.” „Biztonságot érzek a közelében és boldog vagyok!” – „Nagyon büszke vagyok, hogy nemzetiségem magyar. Míg élek, addig sem az édesanyámat, és az anyanyelvemet, sem szülőföldemet nem fogom megtagadni, mert enélkül a három nélkül élni nem lehet.” „Három fogalom, három külön, tág világ. Egy dologban azonban közösek: nem lehet őket elhagyni! Tudom, hogy ez egy gyerektől nevelésesen, fellengzősen hangzik. Én mégis úgy érzem, mint ahogy az édesanyámat nem tudnám sohasem elhagyni, úgy más országban – ha abban az országban gondtalanabb, könnyebb életem is lehetne –, más nyelvet beszélve nem tudnék élni.”

Dániel Erzsébet

In memoriam: id. Dobosy László (1911-1995)

Most id. Dobosy Lászlótól kell búcsút venni, akivel egybefogó barátság kimondhatatlan ereje kötött és köt össze – immár az idők végezetéig.

1911. június 16-án született Pásztón. Az elemi és polgári iskolát Pásztón, a tanítóképzőt Nyíregyházán és Miskolcon végezte, ott szerezte meg 1931-ben a tanítói oklevelet. Pedagógusi pályáját egy uradalmi magániskolában, Magyalospusztán kezdte. 1939-ben került az ózdi gyártelepi társulati elemi iskolához tanítónak, de 1942-ben a Miskolcon történt bevagonírozás után útja a Don felé vezetett. 1945. szeptember 19-én érkezett vissza Ózdra. A gyártelepi elemi iskola igazgatóhelyettesévé nevezték ki, 1947-ben pedig már a tanoncotthon igazgatója lett. Ugyanakkor átvette az iparitanuló iskola vezetését is, s annak 1971-ig, nyugdíjazásáig igazgatója volt.

A fogságból való hazatérése után aktívan bekapcsolódott a város közéletébe is. Közösségi munkájáért 1979-ben a város emléklakettjét, Ózd múltjának kutatásáért ugyancsak 1979-ben „Ózd város díszpolgára” címet kapta. 1962. november 9-én megalakították a Borsod Megyei Múzeum Baráti Körét, amelynek első elnöke lett. Az 1960-as évek második felében a tárgyi gyűjtés mellett rátért a szellemi hagyományok gyűjtésére is. Összeírta a községek földrajzi neveit, a ragadványneveket, a vöféléverseket. Vázlatokat, fényképeket készített, gyűjtötte a várakkal kapcsolatos legendákat, mondákat, hiedelmeket. Nyugdíjazásától kezdve még nagyobb lendülettel gyűjtötte Ózd és környékének településtörténetére, népének életére vonatkozó adatokat. Kutatási eredményeit írásban is feldolgozta, és abból rendre pályázatok és könyvek születtek. A Herman Ottó Múzeum 1975-ben az ő munkájával, a Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén című füzetével indította meg a Borsodi kismonográfiák sorozatát. 1975-től 1978-ig László fiával felkeresték a Sajó völgyétől északra Borsod megye északnyugati területén a templomokat, és a bennük található festett asztalosmunkákról adatokat gyűjtöttek. A három évig tartó kutatómunkát a megyei és országos néprajzi gyűjtőpályázaton első díjra értékelték. A legkiemelkedőbb felvételekből a gömör-szőlői református templomban 1978-ban állandó kiállítást rendeztek, amelyet ma is sokan megcsodálnak. Rendszeresen gyűjtötte a város iskoláira vonatkozó adatokat, amelyekből sorra kiadványok lettek. Az 1980-as évektől az egyesített gömöri falvak kutatását tűzte ki céljává, melyekből könyvek születtek. Honismereti munkája elismerésül 1979-ben Sebestyén Gyula-, 1980-ban Ortutay Gyula- valamint Istvánffy Gyula-díjat és plakettet kapott, majd 1993-ban Pro Gömör-Gömörért emlékéremmel tüntették ki. Nyolcvannégy munkás esztendő adott neki a sors, s ő ezt maradéktalanul kihasználta. Egy kiváló pedagógus, néprajzkutató, közéleti ember hagyott itt bennünket. Szelleme, munkássága, hagyatéka itt él közöttünk, s nevét kitörölhetetlenül beírta a magyar néprajztudományba.

Nagy Károly

Ostoroson megszűntek a barlanglakások

A Heves megyei Ostoros község, mely a Bükk lábánál fekszik, nemcsak csodálatos természeti környezetéről, hanem barlanglakásairól is ismertté vált.

A tufába vájt konyha, szoba, annak végén boros pince több száz éven át lakhelye volt a Bartók, Zsebe, Marczis családoknak, akik napszámosok voltak. A több mint száz barlanglakás egy része elhagyatottá vált, kiköltöztek a lakói, illetve borospincévé lettek. Nemrég az utolsó család is elhagyta otthonát, a faluba költözött. A télen meleg, nyáron kellemes hűvös tufa lakások nagy részében jófajta ostorosi nedűket érlelnek.

Szabó Sándor

DR. KÓS KÁROLY:

Néprajzi képeskönyv Erdélyből

Alapvető mű Erdély népi kultúrájáról, melyet minden néprajzkutatónak, a népi kultúra iránt érdeklődőnek éppen úgy át kell tanulmányoznia, mint aki kedvtelésből vállalkozik néprajzi gyűjtésre, bárhol a magyar nyelvterületen vagy akárhol Európában. Elődjét a kötet kiadásának szorgalmazója, K. Csilléry Klára, valahol Comenius Orbis Pictusában véli felfedezni, amit a kötet szerzője szívesen vállal. „E képeskönyvben Kós Károly is hasonló teljességben kívánta rajzokban elénk tárni az öröklött hagyományok szerinti erdélyi népeletnek a közelmúltban még általa is látható világát – öröme a szemlélődve tanulni vágyóknak.”

Felvetődik a kérdés, hogy a technika mai korszakában, a fényképezés magas fokán, vajon van-e szükség szabadkézi rajzokra? Egyértelműen igennel lehet felelni, mert a fényképezőgép lenszéje csak a felületet látja, és még akkor sem tud amögé hatolni, ha azt néprajzkutató tartja a kezében. Ezzel szemben „az etnográfus rajzoló a kíváncsiság szerint választhatja meg látószögét, szerkeszthet perspektívát, s nemcsak a fülhomályban, hanem a tárgy felülete mögé is képes látni, és egy töredék alapján az egészet is helyreállítani... az etnográfus rajzoló már eleve azt rajzolja, amit ért is, kiemelve ebből azt, amit fontosnak is tart.” A felület mögé látó rajzaival ez a kötet felér egy több kötetes monográfiával és mindig kimeríthetetlen forrása lesz a nagymúltú erdélyi népi műveltségnek.

Dr. Kós Károly 'etnográfus rajzoló' tehetségét otthonról hozta magával, hiszen édesapja nemcsak az erdélyi irodalom kiemelkedő egyénisége, hanem olyan építész-mérnök, akinek művészi metszeteit,

rajzait ugyancsak megcsodáljuk. András fia hivatásos képzőművész lett, míg Károly fia tudatosan ötvözte magában megfigyelésének eredményeit és a rajzolást. László Gyula régészeti rajzai, Csikós Tóth András grafikái hatottak rá, de kiteljesedését sepsiszentgyörgyi rajztanára, Gödri Ferenc is elősegítette.

Így alakult ki dr. Kós Károly gyakorlatában az az 'ars poetica', amit összefoglalt könyve bevezetőjében: „Lerajzolni viszont csak azt tudtam, aminek már tisztában voltam előállításával, használatával, alkalmazásával okával-módjával, értelmével. Mert engem elsősorban nem a felületi látvány, hanem a mögötte levő hagyományos közösségben élő ember gondolkodása, tevékenysége érdekelt. Ezért volt, hogy számomra a rajzolás mindig az átélés és az újrateljesítés élményét jelentette”. Ezért jelent sokunkénál többet az ő munkássága, mert mi bizony csak a fényképezőgép tudjuk több-kevesebb sikerrel csatogtatni.

A munkaeszközök, tárgyak, készítmények bekerülnek a múzeumokba és ott leltározóznak, rajzolja, feldolgozzák, rendszerezik őket. Majd a történeti és társadalmi háttér megrajzolására kerül sor és összehasonlítják távoli vidékek hasonló tárgyaival. A rendkívül sokrétű feladat mégis ott kezdődik, amikor a szülő- és használati helyén figyeljük meg a tárgyat, és ennek tapasztalatait rajzban rögzíti az 'etnográfus rajzoló'. Ennek utolérhető mesteré dr. Kós Károly.

Könyvében ezek után következnek a néprajz felosztási módszerében a pontos adatokkal ellátott rajzok a 'zsákmányoló gazdálkodástól' elkezdve végig a termelő munkák rendjén át a település, építkezés, táplálkozás jellemző tárgyai, az öltözködés bemutatásáig. Mennyi ismeret rejlik ezekben a rajzokban; éppen úgy mint az emberi élet tárgyiasult emlékeit bemutató fejezetekben. Pl. a fejfákon, gombfákon

Székelyföldön, Erdély belső területein megmaradtak az archaikusabb jelek, míg az Alföld peremén (Avasújváros, Nagyszalonta) egyszerre feltűnik a szomorúfűz és a betűrövidítés: A.B.F.R.A. (A Boldog Fel-támadás Reménye Alatt) a református fejfákon.

A könyv végén találjuk meg gondolatébresztő, *A rajz szerepe a néprajzkutatásban* című dolgozatát, melyet így vezet be: „A néprajz legrégebb, de máig alapvető módszere és a kutatás minden további lépésének kiindulási alapja a néprajzi jelenségek leírása. A *leírás* fogalmába beleértődik a rajzolás is...” Talán nem véletlen az, hogy a magyar nyelvben a görög megfelelő tükörszavaként *néprajz* elnevezés honosodott meg. Az erdélyi 'etnografus rajzoló' szerbe-számba vétele, értékelése remélem, hogy arra ösztönöz majd egy hozzáértő olvasót, hogy azt az egész magyar nyelvtérre elvégezze.

Befejezésül dr. Kós Károly néprajzi munkásságának gazdag felsorolását kapjuk. Magam, aki azt hittem, hogy könyveit, dolgozatait, cikkeit meglehetősen ismerem, rengeteg újat találtam köztük. Arra különösen büszke vagyok, hogy a Magyar Néprajzi Társaság központi folyóiratában, az *Ethnographiában*, én közölhettem első tanulmányát (Méhészkedés a Mezőségen 1949. 158-164. old.), melyet azóta is oly sokszor idéztek.

Most, amikor e könyv bemutatását befejezem, a közvetlenül és állandóan használt, kezemügyében lévő polcon helyezem el, mert tudom, hogy munkám közben naponta leemelem onnan. Ezzel nemcsak én, hanem a legtöbb magyar néprajzkutató így lesz. (Tárogató Kiadó, Bp. 1994.)

Balassa Iván

VÁCZY PÉTER:

A magyar történelem korai századaiból

Igazi kuriózum Váczy Péter könyve, amely az 1930-as évekbeli szellemtörténeti iskola jeles alakjának koraközépkori magyar történelemmel foglalkozó tanul-

mányait tartalmazza. Ezek a tanulmányok (három kivétellel) korábban különböző kiadványokban már napvilágot láttak. Kötetbe szerkesztésük mégis indokolt, hisz így egymás mellett olvashatjuk az 1930-as vagy éppen az 1950-es években publikált írásokat a legutóbbi kutatások eredményeit tartalmazó dolgozatokkal.

A könyv első tanulmányai a honfoglalás előtti korszak egy-egy problémáját vizsgálják. Váczy Péter bizánci és arab forrásokat összevetve jut arra az érdekes (s történész körökben nyilván sok vitát kiváltó) következtetésre, hogy a magyar törzsek nem a Volga-Káma vidékén találkoztak a baskirokkal, hanem a Kazár Birodalom határvidékén, ahonnan aztán később mindkét nép (más-más irányban) elvándorolt.

Hasonlóképpen érdekes okfejtésre ad lehetőséget Etelköz hollétének pontosítására irányuló szándéka, s nemkevesbé a honfoglalás időpontjának meghatározása körüli vitában kifejtett álláspontja. *Váczy Péter* (Kristó Gyulával és Györfly Györggyel szemben) úgy véli, hogy a bolgároktól elszenvedett vereség után a magyar törzsek még néhány évig etelközi szálláshelyükön maradtak, s csak 899/900-as itáliai hadjáratuk után érte őket az a besenyő támadás, mely végleg a Kárpátok láncai mögé kényszerítette őket. Hipotézisét a Fuldai Évkönyvek szövegének filológiai elemzésével és újraértelmezésével támasztja alá.

Megtévesztő címe ellenére (*Sankt Gallen és a magyarok*) nem a kalandozások korának mondákból jólismert legendáját veszi nagyító alá Váczy Péter következő írása, hanem azt a kevésbé publikált feltevést, miszerint *Géza fejedelmét a Sankt Gallen-i Püspök avatta az üdvözítő hit tanába* – szemben ama köztudatban élő felfogásokkal, melyek prágai Adalbert (illetve Cyrill és Method) személyéhez kötik Géza megkeresztelését.

Hasonlóan izgalmasak az Anonymuskérdéskörrel foglalkozó tanulmányok (Anonymus és kora; Kunok és vlachok Anonymusnál). Az elsőben *Pannonhalma egykori nevének* – „*mons Sancti Martini*”

(Szent Márton hegye) – oklevelekbeni előfordulásaiból próbál „Névtelenünk korának és személyi kapcsolatainak az eddigi kísérleteknél pontosabb meghatározására” jutni, míg a másodikban a címben említett népnevek fölbukkanásai alapján vonja le azt a következtetést, hogy „Gestánk csak III. Béla halála után” keletkezhetett.

Újszerűnek tetszik I. István megkoronázásának 1001. pünkösdjére (június 1-jére) történő datálása is. A fenti időpontra vonatkozóan Thietmar merseburgi püspök leírásában talál adatokat (*A magyar koronáról*), melyeket összevet más forrásokkal – így például az István-legendákkal. Ugyanitt esik szó először a korona eredetéről. Váczy Péter logikus okfejtéssel zárja ki azt a feltevést, hogy a korona a német-római császártól vagy a pápától származó adomány lenne. Sokkal valószínűbbnek tartja a görög eredetet – már csak azért is, mert Bizáncban kimutathatóan jelen van bizonyos fokú Mária-kultusz. *Szent István* ugyanis nem „a római pápának ajánlotta fel országát, hanem, kerülve minden földi helytartót, magának Isten anyjának, Máriának”. E föltevéshez kapcsolódik „Az angyal hozta korona” című tanulmány is, mely a latin szövegekben fölbukkanó „*corona angelica*” kifejezés magyarázatának eredetét nyomába.

Az említettekén kívül érdekes fejtegetéseket olvashatunk Váczy Péter tollából, melyekben egyrészt a nagymorva legendáról rántja le a leplet (bizonyítva, hogy ez az elnevezés VII. Konstantin császár: A birodalom kormányzása című könyvében kívül máshol nem fordul elő a forrásokban; s igazolja az összefüggést az államnév és a magyar honfoglalásmonda „Ménmarót”-ja között); másrészt a XI-XII. századi magyar közigazgatásról kaphatunk átfogó képet egy 1937-es keltezésű tanulmányban. Ha csak rövidke vázlat formájában is, de megemlékezik a szerző az Árpád-kori magyar hadszervezetről is (Etikum, felekezet, hadszervezet), és a honfoglalás kori magyarság életmódjával kapcsolatban is közlést tesz egy 1958-ban, a

Századok hasábjain már publikált tanulmányt.

Izgalmas, részproblémákra is odafigyelő, gondolatébresztő (és bizonyos vitára ingerlő) tanulmányokat tett laikusok és érdeklődők számára is hozzáférhetővé Váczy Péter. Kérdésfelvetései, okfejtései figyelmet érdemelnek. Jóval többet, mint amennyiben korábban részesült. (História Könyvtár, Bp. 1994.)

Oláh András

SZABÓ LÁSZLÓ (SZERK.):

Körmend története

Újabb kiadvánnyal gazdagodott a településeink történetét bemutató könyvek sora és egyben a magyar honismereti irodalom: a nyugat-dunántúli város önkormányzatának kiadásában, 6 év munkájának eredményeként, Szabó László gondos szerkesztésében, 1994-ben megjelent a *Körmend története* című tanulmánykötet. Körmendnek IV. Béla 1244-ben adományozott városi címet. A 750. „...évforduló jó alkalmat adott arra, hogy felkutassuk múltunk még nem, vagy alig ismert emlékeit, hogy szembenézzünk a jelen tennivalóinkkal és megfogalmazzuk terveinket” – írta az *Előszóban* Farkas József polgármester. A terjedelmes, gazdagon illusztrált, hely- és névmutatóval ellátott, igényes kivitelű kiadvány 15 tanulmányt tartalmaz.

A bevezető tanulmányban Palkó István XIII-XVII. századi okleveles adatok beható elemzése alapján tesz kísérletet az először 1238-ban Cumend formában felbukkanó Körmend név történetének, etimológiájának és szemantikájának tisztázására. Ezt követően 8 tanulmány követi végig a település történetét az őskortól napjainkig. Károlyi Mária az őskori emlékeket ismerteti. Dénes Józsefnek a középkorról írt tanulmányát jól egészíti ki Hajmási Erikának ugyanarról a korról szóló régészeti dolgozata. A város korai történetét Tóth István György írta meg. A legújabb kort Kondicsné Kovács Éva (1800-tól 1918-ig) és Stipkovits Ferenc (1918-tól 1948-ig) dolgozta fel, a

közelmúlt történeti eseményeit pedig Mészáros Gábor (1949-től 1985-ig) és Stipkovits Ferenc (1989-től 1991-ig) taglalja. A történeti tanulmányokat 6 ipar- és művelődéstörténeti dolgozat követi. Nagy Zoltán a város XVII-XIX. századi kézművesiparáról ad átfogó képet. Zimányi Vera a Batthyány család hercegi ágának levéltárát mutatja be, amely gazdag közép- és újkori anyagot tartalmaz. Herceg Batthyány Fülöp körmendi kastélykertjében 1812-ben nagy értékű középkori kincsleletet találtak, ennek leírását Zsámbéki Mónika adja. A több évszázados gyűjtés eredményeként létrejött, majd a második világháború alatt és után részben elpusztult, részben szétszóródott herceg Batthyány-Strattmann-féle fegyvertárról és a kollekció különféle kiállításokon történt bemutatásáról Pandula Attila írt. Vörös Ottó dolgozatából az 1684-ből származó, néhány latin verset is tartalmazó, magyar nyelvű kéziratot könyvet, a Körmendikódexet ismerhetjük meg. A kötet Gyürki Lászlónak a XVIII. századi jeles költőnk, a gyermekkorában a városban élt Faludi Ferenc és családja körmendi kapcsolatáról írt tanulmánya zárja.

A fontos, számos új, eddig feltáratlan adatot tartalmazó, a Vas megyei kisváros történetét több tekintetben új megvilágításba helyező tanulmánykötetet Farkas József polgármesternék az *Előszóban* olvasható szavaival ajánljuk az érdeklődők figyelmébe: „A Tisztelt Olvasónak azt kívánom, hogy az általunk oly szeretett város elmélyültebb megismerésével gazdagodjon szellemekben és érzelmekben egyaránt.” (Körmend, 1994. 522 old.)

Hála József

GYÖNGYÖSSY JÁNOS – KERNY TERÉZIA – SARUDI SEBESTYÉN JÓZSEF:

Székelyföldi vártemplomok

A példaértékű művet hátrahagyó, áldozatos életű székelyeknek mindmáig támadnak követői, elegendő itt a *Kőrösi Csoma Sándor* nyomdokain Darjeelingig eljutó *Jakabos Ödöme* hivatkozni. *Orbán*

Balázs grandiózus honismereti művének is vannak folytatói, a méltó utódok közé tartozik *Gyöngyössy János*, ki az Erdélyi Múzeum Egyesület honismereti pályázatán első díjat nyert művével lép a nagy nyilvánosság elé. Bebarangolta a Székelyföldet, aprólékosan megfigyelte, leírta és lerajzolta erődített templomait – e munkájából közölt részleteket *Székely templom-erődök* címmel (Csíkszereda, 1994.) – most pedig két hivatásos hazai művészettörténész segítségével és kiegészítéseivel bocsátja közre anyagát. Másfél évtizednyi szívós munka nyomán született meg ez a „képeskönyv”, mely kisebb részben a régi Udvarhelyszék déli pereme, a Homoród vidéke, nagyobbára Csíkszék és Háromszék vártemplomairól ad egységes szemléletű, igen alapos, monografikus igényű áttekintést.

Gyöngyössy történeti nézőpontú, *A székelyföldi vártemplomok építészete* című bevezető tanulmányában történelmi áttekintést és műtörténeti tipológiát ad a XVI-XVII. század fordulójától keltezhető vártemplomépítésről. Nézete szerint a székelység mozgékonyaságon alapuló harcmodora miatt nem épültek korábban e fajta erődítések, a gótika elterjedése kiváltotta templomátépítési hullám nyomán kezdődött meg az egyházak megerősítése, ekkor is inkább a polgári lakosság védelmére (eredeti elnevezésük is „mentevár” volt). A templomok megerősítése, átépítése két korszakra osztható. Az első a XVI. század elejére tehető, ekkoriban épültek a többnyire oválisan elhelyezett, vastag falak a templomok köré, amelyeken már előfordulnak a védelmi harcot szolgáló építészeti elemek, a szuroköntők és a lőrészek. A második korszak a XVII. század első felére esik, *Bethlen Gábor* és *I. Rákóczi György* fejedelemsége idejére, az ekkoriban elkészült védelmi rendszerek többsége téglalap, ötszög alakú, sarkain bástyákkal és védőtornyokkal. A szerző áttekinti mindkét építészeti korszak sajátosságait és helyi változatait, példákön illusztrálva sorra veszi az épületegyüttesek valamennyi elemét, az alaprajzi sajátosságokat, a tornyok, védő-

falak, lőrésék, védőfolyosók, pártázatok típusait, jellegzetes vagy egyedi megoldásait.

A kötet második része – a voltaképpeni „album” – a települések betűrendjében, *Alsócsernátontól Zaboláig*, huszonöt vártemplom tüzetes leírását és építészettörténeti elemzését nyújtja, kitérve a mai állapotot megelőző, rekonstruálható-dokumentálható formákra, az át- és újjáépítések igazolható fázisaira, számba véve a jellegadó jegyeket, a fennmaradt egykorú ábrázolásokat, aprólékosan jellemezve az épületegyüttes részeit és elemeinek saját-szerűségeit, felsorolva a tárgyalt templomerődre vonatkozó és rendszerint Orbán Balázs művéből vett idézettel kezdődő, legfontosabb szakirodalmat is. A leírt és a kitűnő, színes fotókon (*Sarudi Sebestyén József* munkái), rekonstrukciós rajzokon és alaprajzi dokumentáció segítségével bemutatott vártemplomok között vannak jól ismertek (*Illyefalva, Sepsiszentgyörgy*), többségük azonban csak a szakértők által számon tartott becses műemlék (*Bikfalva, Gidófalva, Zabola* stb.). A ma is működő szentegyházak között egyaránt van római katolikus, református és unitárius; olyan, amelyik kevesebb átalakítást szenvedett el, s olyan, amelyik már csak alapfalait tekintve őrizi eredeti vonásait. A templomok építészettörténetét nyomon kísérő fejezetek szövegével egyenrangú a remek képanyag – színes homlokzati fotók, részletfölvételek, rekonstrukciós ábrák, alaprajzok, egykorú ábrázolások és múlt századi metszetek –, valamint a magyarázó-kiegészítő jegyzetek sokasága.

A kötetet záró tudományos apparátus (rövidítésjegyzék, felhasznált irodalom, helységnévtár, képjegyzék, az illusztrációk helységek szerinti mutatója) egyfelől alapvető szakmunkává teszi Gyöngyössi János képeskönyvét, amely immár alapvető forrása a székelyföldi vártemplom-építéssel tanulmányozásának; másfelől ez a könyv a magyar templomépítéssel egyik igen jelentős stíluskorszakának, a gótikának regionális metszetét adja; harmadrészt a nem csak szakemberek számára érthető magyarázatai és pazar képei révén

fontos kiegészítője lehet az Erdélyt, a Székelyföldet bemutató útikönyveknek. (Bp. 1995. *Tájak Korok Múzeumok Egyesület*)

Mezey László Miklós

A szlovéniai magyarok évkönyve – 1995

Tapasztalhatjuk, hogy a számbeli kisebbségben élő nemzetiségek részére szerkesztett naptárak jócskán túllépnek a hagyományos kalendáriumok keretein. Nem elégszenek meg a névnapok felsorolásával, a gazdálkodáshoz, állattenyésztéshez és gyümölcsstermesztéshez fűződő jó tanácsok beiktatásával, kiegészítve a téli estékre szánt irodalmi melléklettel. E kiadványok – amellet, hogy kordokumentumok – a nemzetőrztől elszakított népcsoportok számára nélkülözhetetlen tájékoztatási és tájékozódási eszközök.

A szlovéniai magyarok 1995-ös naptára, jobban mondva évkönyve is ezt a törekvést igazolja. Muravidéki testvéreink életkörülményeiről, nyelvi és kulturális helyzetéről két beszámolóból értesülhetünk. Az egyik (Gordos Márta: Az 1994-es év eseménynaptára) dátumok szerint sorolja föl mindazt, ami a kicsiny ország csekély számú magyarja részére megkülönböztetett jelentőségű volt. A másik (Göncz László: Művelődésünkről az 1994-es esztendő végén) a nemzeti identitást kifejező anyanyelvi kultúráról, a hagyományörző mozgalomról nyújt átfogó képet. Örömmel olvasom, hogy megalakult a *Muravidéki Magyarok Nemzetiségi Művelődési Intézete* (igazgatója a cikkíró Göncz László), amelynek hatáskörébe tartozik az említett tevékenységek irányítása, szakmai támogatása. Eredményeik már az indulás évében figyelemreméltóak: képzőművészeik számtalan otthoni és magyarországi kiállításon voltak jelen; íróik a nemzeti tudat erősítésében vállaltak hathatós szerepet. Az elemző cikk ugyan bírálja irodalmunk költészetközpontságát, a továbbiakból mégis az derül ki, hogy a verseskötetek mellett prózát, sőt helytörténeti tanulmányokat is jócskán kiadtak. Korábbi sajtótermékeik –

a hetente megjelenő *Népijság* és a *Szivárvány* című, időszaki irodalmi folyóirat – mellé fölzárkózott a *Kelepelő*, Az iskolásoknak szánt színes, kéthavi lap.

A nemzetiségi könyvtárak olvasói vetélkedőt; írókkal való találkozásokat, irodalmi műsorokat rendeznek. Olyan falu – éljen bár csupán 50-100 magyar család benne – nem akad, ahol művelődési egyesület, énekkar, citera- vagy fúvószenekar, hímző- vagy színiátszó kör ne működne. Egy másik ország kisebbségi polgáraként őszinte elismerésem fejezem ki a muravidéki magyarok nyelvet, kultúrát, hagyományt megőrző mozgalma iránt. Miközben évkönyvüket olvasgattam, számtalanszor fölmerült előttem a kérdés: mi a magyarázata ennek az életerőnek, e közösségi összefogásnak, a megmaradni akarás számtalan jelének? Hiszen mi, a Romániához került Nagyszalontán többen vagyunk, mint az egész szlovéniai magyarság, de ily gazdag és változatos tevékenységgel nem büszkélkedhetünk. Meglehet, a mi viszonylagos többségünk a hajdúivadékokban nem kelte a veszélyeztetettség érzését. Elkézelmesedtünk, vagy a Ceaușescu-diktatúra elnemzetlenítő törekvésének az eredménye ez a beletörődés?

Feleletként azt is elfogadom, hogy a szlovén állam nagyobb megértéssel, jóindulattal kezeli kisebbségeit, mint a román. Például nálunk elképzelhetetlen az olyan esemény, mint amiről e naptárban olvasok: március 15-én Lendvára látogatott dr. Herman Rigelnik, a szlovén országgyűlés elnöke, aki együtt ünnepelt, koszorúzott a kisebbségi polgárokkal; de az sem, hogy a magyar állami ünnep, augusztus 20-a alkalmából a lendvai várbán műsoros megemlékezést tartottak vezető tisztviselők részvételével.

A demokrácia eltérő értelmezésén túl az eredmény mindenképpen a muravidéki magyarság összetartásának, tenni akarásának is tulajdonítható. Méltán reájuk illenek Arany János szavai: „Van élni abban hit, jog és erő!” Bár ezt mondhatnánk róluk, rólunk egy évszázad múltán is!

Dánielisz Endre

BARSI ERNŐ:

Daloló Szigetköz II.

Szinte valóságos csoda, hogy a mai nyomorúságos életünkben egy kis szigetközi falu társadalmá és általános iskolája meg tudta valósítani Barsi Ernő: Daloló Szigetköz második kötetének kiadását. Győzámoly büszke lehet rá! A kiadás lelke: Kutasné Szabó Piroska tanárnő, a lektor dr. Tari Lujza, a kötetet dr. Alexay Zoltán művészi fotói díszítik, a támogatók pedig a Győzámolyért Alapítvány és MHB Táncsics Mihály Alapítvány.

Ez a szép kiállítású könyv 323 dalával, a hozzájuk fűződő tudományos értékű tanulmányával bizonyítja Barsi Ernő aktivitását, életerejét, töretlen hitét, szeretetét népünk hagyományai iránt és a megszállottak hivatástudatát szellemi értékeinek megőrzésére, továbbadására, éltetésére.

A kötet az 1971-ben megjelent Daloló Szigetköz egyenes folytatása. Néphagyományaink gazdagságát mutatja, hogy gyűjtése napjainkig időszerű, hiszen az új, bővített kiadás száznál több dallamot, tizennégyel több mondókát tartalmaz, mint a régi. Ez a tekintélyes anyag felöleli az egész életet a bölcsőtől a sírig, az emberi munka örömét, az élet jókedvét és bánatát, népszokásaink sokszínűségét. Barsi Ernő kötete bizonyítja, hogy népdalainkban megtalálható szinte az egész néprajztudomány.

A könyv két fő részre tagolódik: a dalok gyűjteményére és az adattárra. A dalokat négy fejezetben gyűjtötte csokorba. Az elsőben „Fűjdogál a szél az Öreg Duna felől” ősi dallamú énekünk köré csoportosította a tájról szóló népdalokat. Fő szereplője a Duna, a szigetközi táj és a községek, mellettük az örök emberi érzések.

Fölszántották a kiliti temetőt

Engem temessenek bele legelőbb.

Engem előbb, utánam a babámat

Hogy ne tartson más szeretőt magának.

A második fejezet „Újévtől a szilveszterig” címmel a jeles napok dalait tartal-

mazza naptári sorrendben. Itt találjuk az újévi köszöntőket, a háromkirályozókat, a balázsjárást, a farsang énekeit, a pünkösödölést, az aratás nehéz munkájáról szólókat, s a karácsony gazdag hagyományvilágát.

Külön fejezetben mutatja be a táj jellegzetes munkáinak dalanyagát, a halász, vadász, aranyász, a molnár, a pásztor és a földműves dalkincsét. Legidősebb dallamú a

*Halász, vadász, aranyász
Üres zsebben kotorász.
Ha szegény is vigan él,
Egész nap csak vizet mér.*

A negyedik fejezet „Bölcsőtől a sírig” kíséri végig az életet, nevezetes fordulót megelevenítő dalokkal. Leggazdagabb a gyermek- és játékdalok csoportja. Szigetköz népdalkincsének legarchaikusabb rétege.

*Aludj baba, aludjál,
Feljött már a csillag,
Csengettyűs kis fehér bárány
Hazafelé ballag.*

Milyen művészien fejezi ez a kis dalunk a gyermek elalvását: csengettyűs kis fehér bárány hazafelé ballag – úgy ballag a kisgyerek is álomország felé.

Ezt követi a legénysor, főképpen katonanótákkal, majd a szívekben kivirágzott szerelem szép párosító dalai. Milyen szép volt az ifjúság szórakozása, amikor összefogódzva karikázó tánclépésekkel énekeltek össze a szerelmeseket. Egyszerűségükben is milyen mélyen emberien, művészien fejezik ki ezek a dalok a legszebb emberi érzést:

*Én vagyok a halászlegény,
Én járok a víz tetején,
Mégfogom az aranyhalat,
Mégöllelek megcsókollak.*

A halászlegény álmának beteljesülését jelenti ez a párválasztás. Oly értékes vagy nekem, mintha aranyhalat fogtam volna.

Az élet nagy lépéseihez, a házassághoz, lakodalomhoz kapcsolódik a legtöbb népdal. Lakodalmi menetnóták, vacsora

alatti hosszú, szertartás szerű dalok, a menyasszonykikérő gyertyástánc, a menyasszonykontyoló és borivó nóták gazdag sora. A legmélyebb emberi érzéseket sugározzák:

*Mikor megyek az oltárhoz esküdni
Egyik könnyem a másikat érinti.
Jaj Istenem hogyan kell megesküdni
Hogyan kell a sírig hűen szeretni.*

Lehet-e művészipben kifejezni az új életbe induló kis menyasszony lelkivilágát?

A dudanóták, népballadák érdekes kisalföldi változatai közül kiemelkedő a Dobba esett lány balladája. A tragédia elbeszélése mellett az anyai fájdalom, a halottöltöztetés, a virrasztás és temetés régi hagyománya éled fel benne. Eddig nincsen párja az ország más területein gyűjtöttek között ennek a hédervári változatnak.

A népdalok gazdag gyűjteményét a temetők költészete zárja.

A hatalmas népdalanyag mellett jelentős tudományos értékű a Megörzött dalkincs és az Adattár tanulmánya. Pontos, részletes ismertetést ad a közölt népdalok történetéről, országos elterjedéséről, variációiról és a zenetudomány számára fontos adatokról, a stílusról, a sorvégző hangok, kadenciák, a szótagszám szerinti besorolásukról, szerkezetükről, lelőhelyeikről térképpel is szemléltetve.

Az adattár megmutatja a dalok életét néphagyományainkban. A jeles napok szokásai közt részletes szöveggel, leírással eleveníti fel a háromkirályozást, a farsangot, a balázsjárást, pünkösödölést, az aratást és a karácsony hagyományait: a mendikálást, betlehemezést, pásztorjárást, továbbá az aprószenteki korbácsolást, a regölést, az István-napi és újévi köszöntőket. Az élethez fűződő szokások közt bő teret enged a gyermekjátékdaloknak és mondókáknak. Szöveggyűjteménye az ölbeli csecsemők játékaitól kezdve iperedésüket követő dalaikkal a párosító játékokig, az udvarlásig és egy hagyományos lakodalom részletes leírásáig – az értékes hagyományok továbbélését segíti elő.

A könyv nagyjelentőségű a hagyományörzés, népi művelődésünk számára. Emlékeztet, hogy a Daloló Szízetköz első kiadása milyen nagy segítséget nyújtott a művelődési munkához. Az eddig keresgélő, jó szándékú, de botladozó műsorok éltető új anyagot kaptak és ugrásszerűen megemelkedett a kulturális műsorok, versenyek, bemutatók színvonala. Kívánjuk, hogy ezt a gazdagodást, fejlődést segítse ez az új kiadás is és járuljon hozzá szép szízetközi tájunk hagyományainak megismertetéséhez, megőrzéséhez. (1995. 412 old.)

Dr. Timaffy László

Nyelvtörvény, név- és táblaháború Szlovákiában¹

Mindig különleges öröm, ha a szomszédos országokból érkezik posta. Különleges, mert az emberben kódolt félelmek vannak. Megkapja-e a megígért levelet? És a válasz megérkezik-e? Jó-e a cím? Jó-e így a cím? Hogy is írják most az ország nevét? És melyik nyelven?

Berényi József könyvében az 1990-ben elfogadott szlovákiai nyelvtörvény háttérét, megszületésének körülményeit tekinti át. A törvény az 1989-es csehszlovákiai „forradalom” nagy illúzióinak elvesztését jelentette. A jelen történéseit nyelvtörténeti és történelmi keretbe helyezi a szerző. Tanulságosak az 1990-ben végzett szociálpszichológiai (nemzetkarakterológiai) fölmérések, amelyek azt tükrözik, hogy miként vélekednek a szlovákok és a magyarok egymásról és önmagukról.

Sokszor emlegetjük, hogy nem tudunk eleget egymásról. E könyvből megismerhetjük a szlovák (és a magyar) nyelv

történetét, a nyelv-nemzet fogalmak fejlődését, értelmezését, és természetesen az 1990-es nyelvtörvény megszületésének pontos kronológiáját, sőt dokumentumait. A fényesnek nem tekinthető procedúra és „beiktatás” után a nyelvtörvény „munkába kezdett”. A következő jelenségek kísérték: a hivatalok egy része nem hajlandó bejegyezni a szlovák nyelvben nem használatos neveket – elkezdődött a „névháború”; a szlovákiai magyar történelmi helységnevek használatának tiltása (szervezet, vállalat, jogi személy, menetrend, statisztika, lexikon, sajtó stb.) a nyelvtörvényre épülő közigazgatási törvényben; a törvényi rendeletek sora folytatja, magyarítja, értelmezi, a mindennapi gyakorlatba viszi; a kétnyelvű táblák, feliratok felszámolása – ez elindította a „táblaháborút”.

Tehát a „név- és táblaháború” a nyelvtörvényt követő időszak jelensége. A szlovákiai magyar sajtóban nagy polémia váltottak ki ezek a jelenségek. Túlkapásokról, nevetséges és elszomorító jelenségekről, érzelmekről és értelmetlen erőszakosságról, egy nyelv és beszélőinek „másodrendű” állampolgárrá süllyedéséről szólnak a dokumentumok. Ezeket gyűjtötte össze Zalabai Zsigmond. A könyvben a helységnevek sorsa (táblaháború), valamint a „nem ér a nevünk” (névháború) eseményeit olvashatjuk. Ezt zárja a függelék, a kis törvénytár magyarul és szlovákul. Mindkét kötet szociolingvisztikai illettségű nyelvpolitika, nyelvművelés. A nyelvészeket és a politikusokat arra figyelmezteti, hogy megfontolt, átgondolt nyelvpolitika és nyelvstratégiára szükséges.

Az 1995-re már kárpát-medenceivé szélesülő „nyelvháború” újabb hadüzenetekkel, pl. a szlovákiai oktatási törvénnyel folytatódik. Időközben a szlovákiai magyar sajtó is „gazdaságilag” lehetetlen helyzetbe került. Lehet, hogy az újabb gyűjtemények már csak a szóhagyományból állíthatók össze?

A két könyvet olvasva nyelvpolitikai, sőt nyelvgeopolitikai kérdések és felszólítások fogalmazódnak meg bennük. Vajon mire jó ez? Kinek használ mindez? Tudják-e a kirekesztők, az intoleránsak, hogy Európában és a világon már fegyveres konfliktusok robbantak ki hasonló nyelvháborúkból? Azt

¹ *Berényi József*: Nyelvországjárás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai. Fórum, Pozsony, 1994. – Műt ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból, 1990-1994. Összeállította: *Zalabai Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 1995.

hiszem, tudják. És vajon ismerik-e azt a szociálpszichológiai tételt, hogy jólét, így közös jövő csak pozitív életérzéssel, derűs jövőképpel teremthető? Amelyben nem jelentenek különös konfliktusokat a két-nyelvűség mindennapi esetei. Ezt nem tudják. Ehhez hosszabb távú stratégia kellene. Itt Kelet-Közép-Európában pedig csak három- és öt éves tervekben tudnak gondolkodni a jelen politikusai.

A nyelvtörvénnyel, a rendeletekkel a legtöbbet a két nép veszített. Közös hagyományainkból következően méltatlan ez az intolerancia, s az 1989-ben megindult nagy lehetőségek csúfos elpuskázása. Egyes politikusok, úgy látszik, képtelenek megérteni azt, hogy uralkodásuk, rövid távú „sikereik” mulandók, az utókor mérlegre teszi őket. Az országglakosok életébe való belegázolás pedig mindig reakciót vált ki. Hosszú távon úgysem az történik, amit egyesek erőszakkal akarnak.

Balázs Géza

NAGY GÉZA:

A magyarországi Bodrogköz földrajzi nevei

Az 1992-ben elkészült *Bodrogközi tájszótár* után újabb gazdag adattárral ajándékozta meg az érdeklődőket Nagy Géza, a néphagyományok egyik legtermékenyebb kutatója. A tavaly Notitia Hungariae emlékplakattal kitüntetett szerző szíves következetességgel dolgozza fel szülőföldjének etnográfiaját, új kötete is egyik alapműve lesz a helyismeretnek.

A könyv ajánlása Véghe József nyelvészprofesszornak szól, aki sok kitűnő önkéntes gyűjtőt indított el a népnyelv és a névtan kutatásában, s akinek nevéhez a modern megyei és járási névtárak sorozatának elindítása fűződik. Szaktanácsadóként ő bábáskodott Borsod-Abauj-Zemplén megyében is az 1970-es években szervezett gyűjtés körül; valóban méltó tehát, hogy a megyében elsőként kötetben megjelent gyűjtemény tisztelegjen előtte. Anyagi és szervezeti erő híján – sokak fáradozása ellenére – nem kerülhe-

tett még sor az élő földrajzi nevek gyűjtő-cédulákon rejtőzködő anyagának járásonkénti kötetben való közzétételére. Nagy Géza azonban a szerkesztésében készülő Bodrogközi Füzetek sorozatában a Pácini Kastélymúzeum baráti köre, kilenc községi önkormányzat s néhány más szponzor támogatásával módot talált arra, hogy a megye egyik természetes tájegységének általa összegyűjtött névkincsét közzétegye.

A trianoni országhatár által kettészelt kistáj helynevei most már elérhetőek a névtani vizsgálatok számára. 1987-ben a *Hajdú Mihály* szerkesztette Magyar Névtani Dolgozatok 76. füzeteként megjelent már *Szathmáry József*: Királyhelme (Kráľovský Chlmec) és környéke helynevei című 183 oldalas munkája a szlovákiai Felső-Bodrogköz 27 településének földrajzi neveivel. Érdekes vizsgálathoz kínál adatokat a Bodrogköznek ez a két helynévtára, bár némiképp eltérnek egymástól a szerzők szándékai. Szathmáry Józsefet a nyelvtudomány, a névtan szempontjai irányítják, Nagy Géza viszont elsősorban közművelődési, nevelő feladatot szán munkájának: a szülőföldhöz való ragaszkodás érzését kívánja erősíteni. Egyszerűsíti tehát a nyelvjárási sajátosságok jelölését, nem ad tipológiai elemzést. Szándéka pontosan feltárul kötete bevezetéséből, ahol kifejti gondolatait a néphagyomány jelentőségéről, szerepéről Györfly István tanításának szellemében.

A földrajzi nevek – amint arról e kötet olvasása közben ismét meggyőződhetünk – valóban közelebb visznek bennünket egy táj s annak népe megismeréséhez, igazán nagy tehát a honismereti jelentőségük. Ha Nagy Gézát követve e könyv nyomán gondolatban körbejárjuk a Bodrogköz magyarországi részét, huszonkét mai települést érintve magukból a nevek-ből ismerhetjük meg a táj földrajzi, természeti képét, gazdálkodásának jellemzőit, népének életmódját és folklóráját. Az ismeretterjesztő szerepet erősíti a szerző e csinos kiállítású kötetben térkép-vázlatok mellett néhány fénykép és rajz közlésével. Ezzel függ össze az is, hogy a kötet

fölepítése, szerkesztésmódja nem követi pontosan a hazai névtárak többségének kialakult gyakorlatát; a pusztai adattárnál többet kíván nyújtani. A községekről történeti vázlatokat olvashatunk, a helynevek önálló bevezetésekbe, szócikkbe rendeződnek, viszonylag bőségesek a kiegészítő információk. Ez az enciklopédikus közlés mód teszi alkalmassá Nagy Géza munkáját a forrásközlésen túlmutató hasznosításra, akár közvetlenül is az iskolai nevelésben vagy az önművelésben.

Lácacséke község *Kosáros* nevű dűlője kapcsán például megtudhatjuk, miként trágyázták a földet az ugaron legeltetett jószággal; egy a XVI. századig visszanyúló földjavítási eljárást őrzött meg a név. A karosi *Bombás* nevű szántóföld viszont egy 1944-es légciszátára emlékeztet. Sokszor monda fűződik az elnevezéshez (többek között a karcsai és semjéni *Órdöngös*, a karcsai *Pálhalál-ér*, a cigándi *Gyilkos-erdő* esetében). A karcsai *Hamurét* neve arra tanítja a mai olvasót, hogy a lecsapolt mocsárból a nád leégetése után lett kaszáló. A páncini *Nyilas* a jobbágyvilágban nyílhúzással való évenkénti területfelosztásra utal. A nagyrozvágyi *Bodolyó-major* egykori leégéséhez ma is élő szőlés fűződik: „Ég a Bodolyó, oda a sárga csikó!” A kirozvágyi *Csontoska* szántón valaha temetkezési hely lehetett. A lácacsékei *Akasztó-homokot* a megterhelt szekerek gyakori elakadásáról neveztek el, de a népi képzelet egy rossz útra tévedt ember felakasztását kapcsolta a dombhoz.

A szerző igyekszik elkerülni saját vélekedésének, feltételezéseinek közlését. Vagyis azt mondja el, amiről a mai adatközlők tájékoztatták. Tiszakarád névkinésében például ismeretlen eredetűnek minősíti a *Csikvermes*, *Nemestag*, *Tó széle*, *Felső-erdő*, *Alsó-erdő* neveket, holott saját tapasztalatából meg tudná magyarázni. A gyűjtemény igazolja azt a sokak által tapasztalt tény, hogy a mai (e kötet esetében az 1970-es 80-as évekbéli) adatközlők névismerete meglehetősen összeszűkült. Kevesebb információt tudnak elmondani a nevekről és a velük jelölt

helyekről, mint az előző nemzedék tagjai, s szűkebb az ismert nevek tartománya is. Tiszakarádon például az írott forrásokból ismert és e kötetben is felsorolt 156 név bizonyult ismeretlennek a mai községlakók körében. Nagy Géza azonban a Pesty Frigyes irányításával keletkezett múlt századi gyűjtemény, valamint régi térképek nevei alapján – legalább felsorolással – az emlékezetből kihullt elnevezéseket is közli. Információiba a régészeti eredmények is beépülnek.

A címszóként kiemelt köznyelvi névalakok írásmódjában bizonyos következetlenséget tapasztalunk, ami arra hívja föl a szakma figyelmét, hogy a földrajzi nevek elemeinek egybe, külön-, illetve kötőjeles írásának szabályozása és főként gyakorlata még mindig bizonytalan. (Például Kirozvágy anyagából: *Karcsa szög*, *Határszög*, *Szentpéteri tag*, *Kerekes-sziget*, *Felső rétrejáró*, *Gerece homok*, *Molnárhomok*, *Nemesdomb*, *Harasztos-alja*, *Borsóvíz megi*, *Sasómege*). A községi adattárakat összesített helynévmutató követi, amely megkönnyíti az anyagban való tájékozódást. Néhány Bodrogon túli településnek a folyó bal partjára eső határrésze (pl. a sárospataki Alsó-határ, Bodrogolaszi, Sáradsadány) maradt csak ki a Bodrogköz névanyagának e gyűjteményéből, amely helynévirodalmunknak mindenképpen örömteli nyeresége.

Áldozatos és igen hasznos munkát végzett Nagy Géza a magyarországi Bodrogköz földrajzi neveinek összegyűjtésével és közreadásával. Ezt a könyvét is igen szívesen ajánlom nemcsak a Bodrogközben élőknek és az onnan elszármazottnak, hanem a helynevek minden kutatójának, a honismeret minden hívének a figyelmébe szerte az országban.

(Bodrogközi füzetek 6-8. Páncin 1994. 424 old.)

Kováts Dániel

Otthonunk, Dör

Szalay Béla nyugalmazott iskolaigazgató, a rábaközi falu monográfiájának szerzője 1953 óta él Dörben. Személyes tapasztalatai mellé községi jegyzőkönyvek

ből, levéltárakból és könyvtárakból gyűjtött anyagot, hogy az őskortól napjainkig megírhasa a település történetét.

A Rábaköz keleti részén, kedvező földrajzi környezetben, sík vidéken levő falu első emlékei a kőkorból valók, de régészeti leletek igazolják, hogy kelták, rómaiak, hunok és avarok éltek itt a honfoglaló magyarok előtt. II. Endre 1220-ban kiadott birtokadományozási oklevele említi először Dört, amelyet ekkor szabad királyi katonák, győri várjobbágyok laktak. A XIV. században kis- és középnemesek és egyházi birtokon dolgozó jobbágyok éltek a községben. Ekkortól vannak adatok a Sopron megye legrégebbi köznemesi családjai közé tartozó Döryekről. Dör ugyan nem volt hódoltsági terület, de a XVI-XVII. században sokszor szenvedett a török hadaktól. 1697-ben 60 katolikust és 57 lutheránust írtak össze a faluban.

A Nemes Dör és a polgári átalakulás című rész a XIX. század közepéig tárgyalja a telkek elaprózódását, a kézművesek számá-

nak rohamos növekedését (köztük a ma is aktív fazekasok megjelenését), tűzvészeket, járványokat, árvizeket és a település gyarapodását. 1850-ben már csaknem ezren laktak a faluban, amely újabb fejlődésnek indult a Győr-Sopron közötti vasút megépülte után 1876-tól. Szalay Béla részletesen ír a második világháborúig tartó időszak politikai, vallási, közéleti eseményeiről, a gazdasági életéről, művelődésről, sportról és egyesületekről, a második világháborús károkról, a földosztásról, a temelőségvetkezetről és a falu életének minden fontos mozzanatáról. Könyvét az 1994. év terveivel fejezte be.

Az irodalomjegyzékkel ellátott, fotókkal illusztrált munka külső borítóján színesben Dör címere és a faluról nemrég készült képeslap látható. Dör önkormányzatának megbízásából, a megyei önkormányzat támogatásával a győri Hazánk Könyvkiadó adta ki 1994-ben.

Tuba László

Karperec részlete Szarvasról (Horniyák László rajza)

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Ábrahám Zoltán: Magyarok a nagyvilágba. (Beszélgetések a megmaradásról.) Székelyudvarhely, Ablak K., 1995. 154 old.

Áldás, békesség. Emlékek Gyula és környéke reformátusságának életéből. Kiállítási katalógus. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum, Dürer terem 1995. szeptember 24.-1996. január 21. Szeghalom, Sárreai Múzeum, 1996. január 28.-1996. április 14. Szerk. *Havassy Péter.* Gyula, 1995. 65 old. 12 t.

Aniszi Kálmán: Tanúságtevők. Kolozsvár, NIS K., 1995. 107 old.

A tartalomból: Fábrián Ernő: Ahol nincs szabadság, ott haza sincs. *Székely János:* Felkészülés. *Benkő Samu:* Csak a múltunkkal vagyunk egész. *Gáll Ernő:* Szellemi önéletrajzunkról. *Cs. Gyimesi Éva:* Honvágy a hazában. *Péntek János:* Anyanyelvi szorongások. *Gaal György:* Az iskolák felette szükséges voltáról. *Tőkés László:* Mint hajdan a gályarabok. *Kötő József:* Újraépíteni, amit leromboltak. *Kovács András:* Erdély múltját pusztulva őrző emlékek. *Katona Ádám:* A jövő csakis az önmendelkezés.

Aniszi Kálmán: Forgószélben. (Ésszék, jegyzetek, interjúk) Ungvár-Budapest, Intermix K., 1994. 327 old.

Bagu Balázs, Szakáll Mihály: A szabadság nemzetőrei. Vidékünk nemzetiségének történetéből. (1848-1849.) Ungvár-Budapest, Intermix K., 1994. 165 old.

Benkő Gyula, Fábrián Ernő: Kovászna. Kiad. Kovászna Városi Művelődési Ház. Kovászna, Trisedes Press, 1995. 105 old.

Bihari Napló Kalendárium 1996. Szerk. *Szűcs László, Czele Júlia et al.* Nagyvárad, BN K., 1995. 223 old. *Benne:* Megyejáró rovat: Émmellék, Berettyó-vidék, Hegyköz, Várad környéke, Sebes-Körös-völgy, Fekete-Körös-völgy, Dél-Bihar településeinek rövid ismertetése.

Császár László: Jászárokszállás, Jász

szentandrás. Műemlékek. Bp. Kartográfiai Váll. 1992. 16 old. (*Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 427.*)

Cseh János: Kengyel- Baghy-homok. Az 1990-1991. évi régészeti munkálatok naplója. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. 177 old. (*Tiszai Téka, 4-5.*)

Cserey Zoltán, József Álmos: Fürdőélet Háromszéken. Viata Balneara in Trei Scauna. Sepsiszentgyörgy, 1995. 172 old. 2 t. (*Székely Nemzeti Múzeumi füzetek, 2. sorozat. 2. sz.*)

Csernus Gyuláné: A marfűi olvasókör 10 éves működésének tapasztalatai 1979-1988-ig. Martfű, Városi Könyvtár, 1991. 11 old. Gépirat.

Csikszereda. Miercurea Ciuc, Szeklerburg. Térkép. Csikszereda, Pro Print Rt. 1995.

Demény-Dittel Lajos: Helytörténeti tanulmányok Hatvan múltjából. Válogatás a szerző helytörténeti-, műemléki-, városképleírásai cikkeiből. Hatvan 1995. Magánkiadás. 172 old.

A dunakeszi Kőrösi Csoma Sándor Általános Iskola évkönyve 1994/95. tanév. Szerk. *Kovács Tiborné.* Dunakeszi, 1995. 86 old.

Ellenpróbák. A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és pszichológiai módszerekkel Szlovákiában. Írták: *Bordás Sándor, Pavol Fric, Katarina Haidova et al.* Pozsony-Dunaszerdahely, Nap K., 1995. 249 old.

Európa közepén. Írta és szerk. *Kosztolnik Béla, Nyári Katalin, Veres-egyházi Károly.* Szolnok, Gradual Bt. 18 old.

Fazekas Mihály: Karcag népi táplálkozása. Debrecen, KLTE. 1994. 135 old. (*Folklor és etnográfia, 80.*)

Fegyvernek közművelődésének fejlődése 1945-1975-ig. Összeáll. *Márkus Lászlóné.* Debrecen, Debreceni Tanítóképző Főiskola, 1977. 81 old. Gépirat. Szakdolgozat.

Fodor István Ferenc: Jászsájkóhalma rövid története. Jászberény, Verzál-Print ny. 1994. 10 old.

Frisnyák Sándor: Tájak és tevékenységi formák. (Földrajzi tanulmányok.) Kiad. a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszéke. Miskolc-Nyíregyháza, 1995. 287 old. (*Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi évkönyv, 2.*)

Gacsári Kiss Sándor: A szolnoki Vártemplom emlékkönyve. Szolnok, Versegly ny. 1994. 110 old.

Gergely Ibolya: Ditró (Ditrau) helynevei. Kiad. az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport. Bp. 1994. 23 old. (*Magyar névtani dolgozatok, 128.*)

Györfly Lajos: Kováts Mihály ezredes. Karcag városi fejlődésének történetéből. Karcag, Kováts Mihály Bt. 1991. 4 old. (*Szolnoki Damjanich Múzeum közleményei.*) Különlenyomat.

Hajdú Farkas-Zoltán: Csíki kaláka. Csíkszereda, Pro-Print K., 1995. 174 old. (*Krónika könyvek.*)

Halász Péter: Külsőrekecsin helynevei. (Fundu Răciuni.) Kiad. az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport. Bp. 1994. 46 old. (*Magyar névtani dolgozatok, 139.*)

Halász Péter: Lábnyik (Vladnic) helynevei. Kiad. az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport. Bp. 1994. 38 old. (*Magyar névtani dolgozatok, 130.*)

Herbert János: Jászárokszállás nagyközség monográfiája. Hasonmás kiad. Kiad. a Jászsági Alapítvány. Bp. 1991. 20 old.

Herczeg Mihály: A gróf Károlyi család hódmezővásárhelyi uradalma a 19-20. században. Kiad. a Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1994. 222 old.

Herskó Mózes: A nagykunsági zsidók településtörténete és demográfiája. Karcag, 1991. Karcagi Izraelira Hitközség. 124 old. Gépirat.

Hints Miklós: Mezőségi magyar falvak helynevei. Kiad. az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport. Bp. 1993. 72 old. (*Magyar névtani dolgozatok, 121.*)

Jászfényszaru. A legrégebb időktől napjainkig. Szerk. Sugár Istvánné. 2. átd. kiad. Jászfényszaru, Városi Önkormányzat, 1994. 59 old.

Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei. Jászberény, Tanítóképző Főiskola. 5.köt. Tiszazug. Kunszentmárton., Városi Önkormányzat, 1994. 178 old.

Kalapis Zoltán: Betűk és képek. Művelődéstörténeti írások. Újvidék, Fórum K., 1992. 158 old.

Kalapis Zoltán: A magyar szó fél évszázada. Adalékok a jugoszláviai magyar napilap történetéhez. Újvidék, Magyar Szó, Fórum. 1994. 189 old.

Kalapis Zoltán: Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban. Újvidék. Fórum K., 1993. 160 old.

Kalapis Zoltán: Történelem a föld alatt. (948-1848.) Újvidék, Fórum K., 1995. 222 old.

Kanta Gyula: Jajkiáltás magyar hazánkért. Karcag, 1994. 146 old.

Karcag szülötte, Amerika hőse. Kiad. a Kováts Mihály Baráti Társaság. Karcag, 1991. 4 old. ill. Kiállítási katalógus.

Karcagi kincses kalendárium. 1995. Szerk. Daróczi Erzsébet. Karcag, Déryné Műv. és Ifjúsági Közp. 1994. 304 old.

Katona Gyula: A tiszaföldvári Református Egyházközség története. Túrkeve, BÁRUK műhely, 1994. 102 old.

Keresztyén Balázs: Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Ungvár-Budapest, Intermix K., 1993. 279 old. (*Kárpátaljai Magyar Könyvek, 19.*)

Kiss József: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurassága 1731-1745. Bp. Akad. K., 1992. 267 old. (*Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 114.*)

Kosza Nagy István: Csíkszereda. Miercurea Ciuc. Szeklerburg. Csíkszereda, Pro Print K., 1995. 169 old.

Kövesdi Kiss Ferenc: Még szólnak a harangok. Kiad. a Magyar Református Presbiteri Szövetség. Bp. 1995. 103 old.

A lelki otthonteremtés szolgálatában a budapesti Székely Kör. 1988-1994. Kiad. a Budapesti Székely Kör. Bp. 1994. 82 old.

Madaras László: Das awarenzeitliche Graberfeld von Jászapáti. Debrecen-Bp. KLTE. 1994. 256 old. (*Das awarische corpus. Avar corpus füzetek, 2.*)

Makkay János: A magyarság keletkezése. 2. átd. bőv. kiad. Szolnok, Damjanich J. Múzeum, 1994. 231 old. (*A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei*, 48.)

Martin Nagy Emilia: Date etnografice despre romanii din Ungaria. (Adatok a magyarországi románok néprajzáról) Kiad. a Magyar Művelődési Intézet Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Osztálya. Gyula, 1995. 63 old. (*A magyarországi románok kulturális értéke*, 1.)

Méri Géza: A jászárokszállási színjátás története. – Fekete László: Egy palóc szép emlékei a Jászságról. Jászárokszállás, Népfőiskolai Társaság, 1994. 100 old.

Misóczki Lajos: Gyöngyös. A Vármegeyház. Kiad. a TMK Egyesület. Bp. 1995. 16 old. (*Tájak-korok-múzeumok kis-könyvtára*, 517.)

Molnár Dénes: Gyepűvárak, 1. Nándorfehérvár. Fametszetgyűjtemény album. Marosvásárhely, 1994. 12 t.

Molnár Dénes: Gyepűvárak, 2. Barcarozsnyó. Fametszetgyűjtemény album. Marosvásárhely, 1994. 12 t.

Nagyrábéi Falukönyv, 2. Kiad. a Nagyrábéi Baráti Kör és Egyesület és Nagyrábéi Nagyközség Önkormányzata. Debrecen, Csokonai K., 1995. 131 old.

A tartalomról: Gyenge Zsigmond: A nagyrábéi református templom története. Török Benjámin: Hogyan csépeztünk a 30-as években. Parti Sándorné: Népi mondások. Nagy Károlyné: Dolgozott egy fazekasmester Nagyrábén. Óri József: Lakodalmas szokások Nagyrábén. Gyarmati Imre: Falunk temetkezési szokásai.

Nyelvünk és kultúránk 1994. 1994. június-1995. június 91-92. Az Anyanyelvi Konferencia- A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága folyóirata. Szerk. biz. elnöke: Pomogáts Béla. 108 old.

A tartalomról: Dobos László: Nyelvben él a nemzet. Beke György: Nyelv és iskola. Pomogáts Béla: Magyarok között a nagyvilágban. Graf Rezső: Lőrincze Lajos emlékezete. Beke György: Az utolsó kolozsvári magyar főkonzul. Cseke Péter: Magyar népfőiskolai kezdeményezések Erdélyben. Szende Aladár: Hogyan

beszéltek a magyarok a középkorban. Szabó T. Ádám: Erdély magyarsága és Suomi. Domokos János: Mariazell kegytemplomát Nagy Lajos királyunk alapította. Thinsz Géza: Svédmagyaros. Beke György: Az anyanyelv a nemzet összetartó ereje. Faragó József: Arany János és Kriza János a népmesegyűjtés módszeréről. Kántor Lajos: Anyanyelven konferenciáztunk. Gömöri György: Naponta nyelvet. Pomogáts Béla: Cassovia. Palásti Zsuzsa: Magyar tankönyvek Franciaországban. Nemes Nagy Ágnes: A formátlan. Varnyú Ilona: Magyartanítás a Vajdaságban. Miska János: A magyarságismeret terjedése.

Oppidum. Csongrád 1995. A csongrádi Városi Levéltár kiadványa. Szerk. Georgiádes Ildikó, Sebestyén István. Csongrád, 1995. 83 old.

A tartalomról: Erdélyi Péter: Országgyűlési képviselői-választás Csongrádon 1935-ben. Sebestyén István: Csongrád közigazgatási jogállásának változásai 1849-1923-ban. Gát László: 1848-49-es emlékséta Csongrádon. Dudás Lajos: Csongrád köztéri emléksobrai. Erdélyi Dóra: Csongrád díszpolgára, Kossuth Lajos. Katona Imre: A magyar-délszláv együttélés emlékei a csongrádi népnyelvben. Szűcs Judit: Női inventáriumok és a társadalom rétegződése. Labádi Lajos: Csongrád a szentesi lapokban. Német József: Ilyen vagyok. Részletek egy vizsgálatszemlékezésből.

Othon és itthon. Beszélgetések nyugati magyarokkal. Az interjúkat készítette: Éger György. Bevezetőt írta: Pomogáts Béla. Szerkesztette: Csapody Miklós. Bp. Anonymus K., 1995. 160 old.

Ötvös László: Szabadságharc-kori emlékek Kunmadarason. Néprajzi és irodalmi kiállítás megnyitásának emlékére. Karcag, Cumania Bt. 1994. 29 old.

Ötvös László: Szeretetszövetség és szeretetszolgálat. Kiss Ferenc és Juhász Zsófia munkássága. Karcag, Cumania Bt. 1994. 59 old. (Református diakónia, 1.)

Palkó Attila: Magyaró. Egy felsőmarosmenti falu évszázada. Bukarest, Kriterion, 1995. 188 old.

Pálóczi Horváth András: Hagyomá-

nyok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag, Városi Önkormányzat, 1994. 247 old. (*Keleti örökségünk*, 2.)

Papp Izabella: Greeks in Jászberény in the 18th and 19th centuries. Thessaloniki, 1993. s.n.p. 230-258. p. ill. Kl. from Balkan Studies 34. Görögök Jászberényben a XVIII-XIX. században.

Sárközi Sándor: Tiszagyenda krónikája. Szolnok, 1994. Tiszagyenda Község Polgármesteri Hivatala. 160 old.

Somogyi Kultúra, 1995. 6/2. Főszerk. Szabados Péter. Készült a Somogy Megyei Művelődési Központ nyomdájában. Kaposvár, 1995. 83 old.

A tartalomról: Bóra Ferenc: Berzsényi kapcsolata a somogyi nemesekkel. *Bóra Ferenc:* A Prónay-óda (Berzsényi Kaposváron.) *Domokos János:* Fél évszázada hunyt el Szabó Dezső. *Domokos János:* Irodalomtörténeti nevezetességű Tardona. (Jókainak adott menedéket.) *Hegedűs Tibor:* A kultúra többszörös finanszírozásának lehetőségei... *Hegedűs Tibor:* A művelődési otthon jellegű intézmények funkcionális rendszere.

Somogyi Kultúra. 1995. 6/3. Főszerk. Szabados Péter. Készült a Somogy Megyei Művelődési Központ nyomdájában. Kaposvár, 1995. 75 old.

A tartalomról: Domokos János: Szent László magyar király halálának 900. évfordulójára. *Bárdos Edith:* A zamárdi avar temető feltárásának 15 éve. *Szapu Magda:* Gyermekélet-gyermekjátékok kutatása Somogyban. *N. László Endre:* Aranymosás a Dráván és a Murán. 3. rész.

Szászhúsz éves a mezőtúri Petőfi Dalkör. A mezőtúri kórusélet 120 éve: 1873-1993. Összeáll. Kávási Sándor. Mezőtúr, Városi Polgármesteri Hivatal, 1993. 23 old.

Székely Zoltán, Varga Nándor Lajos: Építészeti műemlékek Sepsiszentgyörgyön. Sepsiszentgyörgy, Pro Georgio Sancto, 1995. 59 old.

A szolnoki zsidóság története, 1840-1944. Szerk. Tóth László, Varga Béla. Szolnok, Damjanich János Múzeum, Szolnoki Izraelita Hitközség, 1994. 203 old.

Téka, 1995/1. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájékoztatója. Szerk. Bíró Friderika. Szentendre, 1995. 40 old.

A tartalomról: Sabján Tibor: A Sükösd lakóház építése. *Kuruc Enikő:* Kiállítás a sükösdői házban. *Káldy Mária:* Madarat fogtam, megpatkoltam. *Cseri Miklós:* Népi építészet a Nyugat-Dunántúlon, Velem, 1995. május 29-31.

Tokaj. Várostartörténeti tanulmányok. 1. köt. Szerk. Bencsik János, Orosz István. Tokaj, 1995. 336 old.

A tartalomról: Boros László: A társadalmi termelés földrajzi alapjai. *Bencsik János:* Ember a magyar honfoglalás előtt a Tisza-Bodrog találkozásánál. *Révész László:* Tokaj a magyar honfoglalás és az államalapítás korában. *Módy György:* Tokaj története 1200-1526 között. *Papp Klára:* Tokaj birtokosai és a birtoklás története a mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig. *Orosz István:* Az uradalmi és paraszti gazdálkodás... *Németh Gábor:* Mezővárosi politika és autonómia Tokajban, 1526-1711. *Veres László:* Városi ipar és kereskedelem a 16-17. században. *Barta János:* Kincstári birtoklás és mezővárosi politika. *Bencsik János:* Városi társadalom 1711-1848 között. *Gyulai Éva:* Tokaj városképe a XVIII. században. *Falussy József:* Tokaj szerepe 1848/49-ben. *Takács Péter:* A polgárosodó kamarai mezőváros. *Papp Miklós:* A tokaji bor és Európa.

Tokaj. Várostartörténeti tanulmányok. 2. köt. Szerk. Bencsik János, Orosz István, 1995, 258 old.

A tartalomról: Déthsy Mihály: Tokaj várának története. *Orosz István:* Társadalmi tagozódás és társadalmi változások Tokajban a 16-17. században. *Bencsik János:* A város pecséttrajza, a város címe-re. *Zelenák István:* Tokaj az első világháború és a forradalmak korában. *Zelenák István:* Tokaj gazdasági-társadalmi viszonyai a Horthy-korszakban. *Kovács Zoltán:* A népesedés története a XVI. századtól 1990-ig.

Tóth Boldizsárné: Homoki-Nagy István Kossuth díjas természetfilmező, érdekes művész élete, és munkássága. Mező-

túr, Polgármesteri Hiv., 1994. 70 old.
(*Mezőúri helytörténeti füzetek, 13.*)

Vártemplomi kalendárium, 1995.
Szerk. Gacsári Kiss Sándor. Szolnok,
Római Katolikus Hitközség, 1994. 11 old.

Volkori László. Erdély társadalom- és
gazdaságföldrajza Nyíregyháza, Stúdium
K., 1994. 279 old. 53 t.

Wolosz Robert: Tulajdonnevek a ma-
gyar balladákban, gyermekmondókákban
és archaikus imákban. Kiad. ELTE Magyar
Nyelvészeti Tanszékesoport. Bp. 1993. 58
old. (*Magyar Névtani Dolgozatok, 117.*)

Zenati Tünde: Őcsény népi faluszer-
kezete. Őcsény, Önkormányzat, 1994.

Zágoni Mikes Kelemen: Édes néném.
*Válogatta, összeáll. és bev. írta Veres
Dániel.* Sepsiszentgyörgy. Medium K.,
1995. 210 old.

Zsigmond Ferenc: Hadifogságban.
Naplótöredékek, emlékfoszlányok, 1944-
1948. Bukarest, Kriterion K., 1995. 274 old.

Zsigmond Tibor: Iskolatörténeti olva-
sókönyv. Dunaszerdahely, Lillium Aurum,
1995. 150 old. (*Katedra könyvek.*)

Összeállította: *Belovári Gézőné*

Pályázati felhívás

„A Jászságért” Alapítvány kuratóriuma pályázatot hirdet, melynek célja a jászok és a Jászság történeti, néprajzi, kulturális, oktatási és közművelődési értékeit gyarapítók támogatása. Pályázhatnak azok a magánszemélyek és jogi személyek, akik és amelyek a fenti célokat szolgáló törekvéseikhez, kezdeményezéseikhez anyagi támogatást várnak.

A pályázatnak tartalmaznia kell:

– annak a konkrét kezdeményezésnek, célnak, törekvésnek a rövid tartalmi leírását, melyhez a pályázó az anyagi támogatást kéri;

– a fenti cél megvalósításának teljes költségigényét, ideértve a már rendelkezésre álló anyagi fedezetet, továbbá a kért támogatás felhasználásának részletes tervét;

– a pályázó pontos nevét, címét, telefonszámát, továbbá azt a bankszámlát (a pénzügyintézet megnevezésével, a számlatulajdonos nevének feltüntetésével) ahová a megítélt összeget kéri;

– két ajánló véleményét a pályázatról.

A pályázat benyújtási határideje: 1996. február 29. A pályázatokat a következő címre kérjük eljuttatni: „A Jászságért” Alapítvány kuratóriuma 1537 Budapest 114 Pf. 367.

Egyidejűleg „A Jászságért” Alapítvány kuratóriuma ötödik alkalommal teszi közzé az általa alapított „Jászságért Díj”-at

E díjat az a személy nyerheti el életműve elismeréseként, aki a Jászság művelődési és oktatási életében kiemelkedő alkotómunkát végzett. **A díj összege 100.000 forint.**

A díjazandó személyre részletes indoklással javaslatot kér és vár a kuratórium magánszemélyektől és jogi személyektől egyaránt.

A javaslatok benyújtásának határideje: 1996. február 29.

gr. Andrássy Géza a millenniumi díszfelvonulás
részvevőjeként diszmagyarban

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeli Fényképtárának gyűjteményéből

